VLADIMIR TISMĂNEANU este profesor de ştiinţe politice la Universitatea Maryland. Preşedinte al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (aprilie 2006–aprilie 2007) şi al Comisiei Prezidenţiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (din aprilie 2007). În 2007 a primit din partea Universităţii Maryland *Distinguished International Service Award*, iar Asociaţia Americană de Ştiinţe Politice i-a acordat certificatul pentru merite excepţionale în predarea acestei discipline. Doctor *honoris causa* al Universităţii de Vest din Timişoara (2002) şi al Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative din Bucureşti (2003).

Volume publicate (selecţie): *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel* (Free Press, 1992; ediţie *paperback* cu un nou epilog: 1993; Polirom, 1997, ediţia a II-a revăzută: 2007); *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa postcomunistă* (Princeton University Press, 1998; Polirom, 1999); *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc* (University of California Press, 2003; Polirom, 2005; în 2004, cartea a primit Premiul Barbara Jelavich din partea American Association for the Advancement of Slavic Studies, pentru o lucrare excepţională în domeniul istoriei Europei de Răsărit şi Centrale). A fost coeditor, împreună cu Dorin Dobrincu şi Cristian Vasile, al *Raportului Final* al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Humanitas, 2007). În anul academic 2008–2009 a fost bursier al Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington, D.C., în vederea scrierii unei lucrări despre democraţie, memorie şi justiţie morală. La Humanitas au mai apărut: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (2008); (în colaborare cu Cristian Vasile) *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului* (2008).

vladimir tismăneanu

despre 1989

naufragiul utopiei

Argument

Au trecut două decenii de la acel fantastic tumult, adeseori definit drept *the upheaval in the East*, înlănțuirea de evenimente dramatice care au împlinit ceea ce ținea de domeniul negândibilului: prăbușirea sistemelor comuniste, finalul unor regimuri care păreau sortite să existe (ori să vegeteze) sub zodia eternității. Evident bolnave, aflate într-o cronică decădere, incapabile să ofere altceva decât o retorică lipsită de orice conținut, dictaturile din Europa de Răsărit și Centrală erau deopotrivă senile și agresive. După Conferința de la Helsinki (1975) însă, atunci când potentații comuniști au acceptat să semneze un document care consfințea respectarea drepturilor omului ca bază a relațiilor Est-Vest, lucrurile au pornit pe un făgaș cu totul inedit. Nu mai era loc pentru iluziile legate de reformele de sus, de umanizarea unui socialism presupus nobil în intențiile sale originare, desfigurate de practicile totalitare. Conceptul disident al libertății, al vieții trăite în adevăr a sfidat logica aservirii, a consimțământului, a pactizării prin tăcere cu forțele opresive. Comitetul de Apărare a Muncitorilor din Polonia, alegerea cardinalului Karol Wojtyła drept Papă, vizita sa în 1979 în Polonia au accelerat dinamica dezagregării sistemice. Cuvintele lui Ioan Paul al II-lea, „Să nu vă fie teamă“, au inspirat ethosul sindicatului independent și autoguvernat Solidaritatea. Au venit apoi fenomenul Gorbaciov, noua și într-adevăr radicala destalinizare, liberalizarea din URSS, acțiunea unui lider revizionist marxist care se distanța tot mai acut de paradigma bolșevică. Volumul de față vorbește despre acest ethos, despre ceea ce Václav Havel a numit „puterea celor fără de putere“. Este un efort de a sintetiza, în plan politico-filozofic și istoric-comparativ, principalele lecții ale unui moment crucial. Anul 1989 a readus în dezbaterea intelectuală și politică tema societății civile. Nu mai puțin important, acest an ar fi fost cu totul diferit fără rolul intelectualilor critici ca adversari ai ideologiei oficiale. Toate aceste teme se mențin actuale întrucât sunt indispensabile pentru succesul șanselor valorilor liberale în universul postcomunist. Iar între aceste valori, atacate furibund de forțele nostalgic-comuniste și/sau tribalist-fundamentaliste, țin să accentuez trei: *adevărul*, *încrederea*, *toleranța*.

Țin să mulțumesc lui Bogdan Cristian Iacob, care a coordonat strângerea laolaltă a studiilor, eseurilor și interviurilor din acest volum, precum și Editurii Humanitas pentru entuziasmul cu care a primit și susținut acest proiect.

Vladimir Tismăneanu
Washington, D.C.
1 septembrie 2009

Naufragiul Utopiei
și revolta intelectualilor

Înainte de toate, doresc să precizez că acest text este dedicat memoriei lui Matei Călinescu, cetățean ilustru al Republicii Literelor, profesor de literatură comparată, eseist, critic literar, romancier, poet, gânditor antitotalitar. În data de 25 iunie 2009, la o zi după trecerea lui în lumea celor drepți, am susținut în Sala Drepturilor Omului din Palatul Parlamentului, sub egida Institutului de Studii Populare, prelegerea „Naufragiul utopiei. Semnificațiile istorice, politice și morale ale revoluțiilor din 1989“1. Am avut privilegiul de a colabora cu Matei Călinescu și de a mă bucura de prietenia lui. Spre imensul meu regret, relația noastră s-a materializat pe plan științific doar prin intermediul articolului „The 1989 Revolution and Romania's Future“, care a fost publicat în jurnalul *Problems of Communism*, volumul 40 (ianuarie–aprilie 1991)2. Totuși, țin să precizez că această colaborare a avut un impact semnificativ, stabilind parametrii fundamentali de discuție a Revoluției din România în anii următori. Matei Călinescu a fost unul dintre cei mai necruțători critici ai imposturii anilor '90–'92 din direcția celor care s-au succedat puterii comuniste, preluând puterea în țară prin intermediul deturnării revoltei civice din decembrie 1989. La douăzeci de ani de la acele evenimente, Matei Călinescu este un reper cultural și uman fundamental pentru înțelegerea atât a istoriei prezente, cât și a valorilor trecutului distrus, ocultat și alterat sub comunism.

Un lucru care trebuie afirmat cât se poate de tranșant este că anul 1989 s-a întâmplat. Indiferent de variile teorii conspiraționiste și de veștedele sau mai puțin veștedele teorii care încearcă să ne convingă că totul a fost o ficțiune, o iluzie, anul 1989 a fost o realitate istorică, politică și etică. Lumea de după 1989 este fundamental, radical și decisiv diferită față de lumea de dinainte de 1989. Un distins disident ceh, Martin Palouš, care a fost la un moment dat purtător de cuvânt al Chartei 77 și este actualmente ambasador al Republicii Cehe la Națiunile Unite, criticându-i pe cei care neagă caracterul revoluționar al anului 1989, spunea: „O revoluție are loc în momentul în care mă culc într-o seară și știu ce ziare am cumpărat dimineața, dar mă trezesc a doua zi, merg la chioșc și cumpăr cu totul alte ziare.“ Aici stă cheia transformării despre care voi discuta: s-a schimbat paradigma de interpretare a realului. Nu trebuie uitat că revoluțiile anului 1989 au avut loc în același timp cu sărbătorirea bicentenarului Revoluției Franceze din 1789. Într-un astfel de an aniversar, am avut privilegiul de a asista la un nou tip de revoluție, una fundamental nonviolentă și antiutopică. O precizare: în cazul României *s-a răspuns* cu violență, dar revolta în sine nu a fost violentă. Răspunsul violent a venit din partea puterii.

Consider că este foarte important ca, înainte de a discuta naufragiul sau amurgul leninismului, să vedem în ce anume a constat acesta și cum a fost posibilă ieșirea din utopie. Comunismul a fost, înainte de toate, un program doctrinar menit să mobilizeze în vederea atingerii unor scopuri radical transformative la nivel economic, moral, social și cultural. Ambiția supremă a comunismului este să realizeze o nouă civilizație

care să se rotească în jurul personajului central – Omul Nou. Comunismul este un antropocentrism pervers. Pe lângă faptul că există cultul partidului, ceea ce face din comunism o ecleziologie, el este în același timp o tentativă de revoluționare a antropologiei. Scopul principal al comunismului nu-l constituie neapărat numai socializarea mijloacelor de producție; toate acestea sunt subsumate unei noi viziuni asupra omului și existenței umane. Omul Nou în comunism, ca și în cazul doctrinelor fasciste, devine finalitatea supremă a acțiunii politice. Aceasta din urmă nu este gratuită. Obiectivul ei este dublu: politizarea absolută a spațiului uman și, deopotrivă, falsificarea totală a ceea ce înseamnă politic (dacă prin acesta înțelegem comunicarea nestingherită între ființe umane cu drepturi garantate într-o manieră ireductibilă în urma unei relații speciale cu transcendența).

Sistemul a fost fondat pe câteva mituri fundamentale. Tocmai de aceea, în cartea mea *Mizeria utopiei: Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, am numit regimurile de tip leninist mitocrații. Erau, spre a relua formularea lui Martin Malia, partocrații ideocratice cu fundament mitocratic. Primul era cel al partidului predestinat să interpreteze interesele proletariatului, să vorbească în numele său, să ofere soluții definitive pentru a realiza comunitatea perfectă. Al doilea mit era acela al comunismului ca vârstă de aur. Principala teză de escatologie din viziunea marxistă despre istorie este, evident, o teodicee raționalizată: numele lui Dumnezeu este înlocuit prin Istorie, Istoria are un sens, un *telos*, o finalitate, merge dinspre libertatea parțială înspre cea deplină. Libertatea este definită însă în termeni post-hegelieni, drept necesitate înțeleasă. Teza pe care o proclamă urmașii lui Marx și ai lui Lenin susține că revoluția proletară dictată de un imperativ istoric ineluctabil și inexorabil, de un determinism istoric căruia nu i se va putea sustrage nici o țară, nici un popor sau individ, este aceea a saltului despre care vorbea colegul și prietenul lui Marx, Friedrich Engels – din imperiul necesității în cel al libertății. Imperiul necesității este acela în care economicul se află încă într-o stare precară, ce nu poate asigura deplina egalitate a ființelor; politicul însuși este subsumat unor interese partizane, socialul este încă atomizat. Imperiul libertății este acela în care se ajunge la identitatea între esență și existență: natura umană își poate atinge deplina dezvoltare, iar condiția pentru libertatea tuturor este găsită în libertatea fiecărui individ. Undeva se produce deci armonizarea între libertatea individuală și libertatea socială. În consecință, comunismul reprezintă și un fundamentalism teleologic. Scopul lui este cunoscut: trebuie să ajungem la împărăția lui Dumnezeu pe pământ, adică a proletariatului, acest Mesia al Istoriei. Citiți *Istorie și conștiință de clasă*, cartea lui Georg Lukács apărută în 1923, și veți înțelege la ce mă refer. Folosesc noțiunea de fundamentalism pentru că ideologia comunistă șterge distincția dintre împărăția divină și cea terestră, dintre regatul transcendent și cel imanent. În aceste condiții, comunismul are nevoie de o mistică politică. Pentru a înțelege comunismul ca ispită, doresc să reamintesc opinia unui mare istoric al național-socialismului, Fritz Stern, potrivit căruia orice religie politică, orice mesianism revoluționar funcționează pe baza celor trei M: mitul, magia și miracolul. Mă grăbesc să adaug că, în acest sens, revoluțiile din 1989 nu au fost de fapt revoluții clasice. Au fost revoluții care aboleau noțiunea tradițională de revoluție.

Comunismul reprezintă și un set de axiome ideologice cu valoare și ambiție universal explicative. Cu alte cuvinte, acesta se poate rezuma în pretenția de infailibilitate a cunoașterii. Acest aspect are ca principale consecințe negarea totală a

realității și substituirea acesteia prin utopie și mit. Lucru total paradoxal în condițiile în care comunismul, precum nazismul, are o pretenție scientistă. În ce constă domnia mitului și a utopiei în comunism? La această întrebare a răspuns superb Leszek Kołakowski prin afirmația: „comunismul a reprezentat supremația minciunii“. Aceasta s-a aflat în mod fundamental în inima proiectului marxist-leninist sub forma refuzului realității și a înlocuirii ei printr-o hiper/trans/ meta-realitate. O astfel de caracteristică este sursa generatoare de discursuri paralele care li se par viabile celor care le rostesc, dar celor care-și mențin minimumul de luciditate li se par a fi expresia unei dedublări absolute. De aici și problema fundamentală din interiorul proiectului ideologic marxist, și anume cea a duplicității și ipocriziei. Atât Pavlik Morozov, pionierul care-și denunță tatăl poliției secrete în timpul colectivizării, cât și escrocul genial Ostap Bender, personajul romanelor lui Ilf și Petrov, simbolizează dezastrul moral al comunismului. Amintesc aici două cărți: *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero* (Granta Books, London, 2005) de Catriona Kelly și *Tear Off the Mask: Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia* (Princeton University Press, Princeton, 2005) de S. Fitzpatrick. Când discutăm despre moștenirile leniniste în regimurile postcomuniste, una dintre cele mai importante rămâne moștenirea dublului limbaj și a dublelor standarde. Ne putem despărți de moștenirea leninistă la nivelul mentalului numai dacă vom renunța la această cultură a minciunii și duplicității, care este încă prezentă din Rusia până în acele *Länder* ce-au format cândva Germania de Răsărit.

O altă trăsătură esențială a comunismului este că acesta se fundamentează pe dictatura asupra mentalului, dar și asupra trebuințelor umane (mă gândesc la contribuțiile esențiale la acest subiect ale exponenților Şcolii de la Budapesta, Ágnes Heller, Ferenc Fehér și György Márkus, ca și la grupul de marxiști critici din jurul revistei iugoslave *Praxis*). Se obțin astfel o supremație a partidului și o heteronomie a individului raportat la propriile nevoi. Partidul dictează de la câte televizoare să fie produse, câte frigidere, până la cum să-și desfășoare viața trupul uman. Comunismul este, așadar, o dictatură atât asupra corpului politic, cât și asupra acelui biologic. Acest proiect poate fi sintetizat prin formula „partidul domină totul“. Cine crede că este o exagerare sau o ficțiune este contrazis în acest moment, după părerea mea într-un mod izbitor, de mărturisirile sovietologilor din școala revizionistă. De exemplu, atât Sheila Fitzpatrick, cât și Lynne Viola recunosc validitatea conceptului de totalitarism, cu limitele sale, și – în opinia celei de-a doua cercetătoare – faptul că, pentru ceea ce s-a petrecut în cazul comunismului sovietic și chinez, conceptul de genocid este perfect aplicabil. Personal, consider că regimurile comuniste au fost, cel puțin în faza lor radicală, regimuri genocidare (sau, dacă doriți, exterminatoare).

Comunismul a fost, așadar, o încercare de a realiza societatea perfectă. El a fost creat de inteligență în pofida faptului că apoi revoluția și-a devorat creatorii. De ce era atât de importantă inteligența în comunism? Răspunsul: pentru că aceste regimuri se bazau pe rolul ideologiei, ca element central, motorul care făcea ca întreaga arhitectură a partidului-stat să funcționeze și să se perpetueze în timp. În viziunea comunistă, universul politic este construit maniheist. Trebuie să înțelegem că, în comunism, lumea era construită într-o manieră tranșant polarizantă și exclusivistă, în care un grup de oameni autodesemnați drept reprezentanți ai progresului istoric au dreptul să constrângă întreaga societate pe baza pretenției de realizare a Istoriei,

pretinzând astfel mână liberă în înfăptuirea unui experiment total de inginerie socială. Lenin publica în 1913 un text foarte interesant, o broșură cu pretenții filozofice, *Materialism și empiriocriticism*, în care se remarca intensitatea atacului împotriva celor bănuiți că ar submina monolitul filozofic al marxismului prin introducerea „idealismului subiectiv“. Lenin formulează, de altfel, o teză extraordinar de categorică, de un maniheism absolut: există doar două lucruri – ideologie proletară și ideologie burgheză. Cale de mijloc nu există. Sistemul se construiește, așadar, pe baza unui exclusivism total, asociat cu principiul lui Lenin și foarte apropiat de cel al lui Carl Schmitt de interpretare a politicului. Nu întâmplător acesta, spre sfârșitul vieții, a vădit o mare atracție spre ideile leniniste (situație pur paradoxală, el fiind un filozof politic al dreptei radicale). Ce îl atrăgea era postulatul partizanatului politic absolutizat: Lenin reduce politicul la formula *cine pe cine*. Schmitt teoretizează că politicul se reduce la relația între prieteni și dușmani, ca luptă tragică, disperată între aceștia. Există deci o comunicare la nivelul acestor două radicalisme, pe care regretatul istoric François Furet le numea „cele două patologii ale secolului XX“: patologia particularistă – fascismul – și patologia universalistă – comunismul. Nu e loc pentru inocență în universul ideologic comunist: minciuna fondatoare, matricea de bază, trebuie apărată împotriva oricărei ispite revizioniste.

Comunismul este o doctrină salvaționistă. Alain Besançon a intuit excelent această trăsătură fundamentală, natura lui de mișcare politică ca religie. El afirmă: „Care este diferența între primii creștini și comuniști? Primii știau că ei cred. Ceilalți credeau că știu.“ Într-o astfel de construcție dogmatică importanța scripturii (*holy writ*) este crucială. Precum în orice comunitate de credință (*community of faith*), în comunism cuvântul contează enorm. Aceste regimuri au fost logocratice. De aici și efectul seismic al revoltei intelectualilor. Ea a adus cu sine destrămarea dictaturii asupra cuvântului. Nu trebuie să uităm că unul dintre conceptele fundamentale dezvoltate de mișcarea disidentă a fost acela de polis paralel ca univers alternativ universului doctrinar.

Cum au fost posibile funcționarea și supraviețuirea regimurilor comuniste vreme de atâtea decenii? În mod evident, nu puteau supraviețui numai prin intermediul represiunii. Nu puteau să dăinuiască prin exterminare continuă; s-ar fi ajuns la extincția societății respective. Aparatele represive, cele ale integrării și cooptării, ale antrenării conformiste și ale complicității explică în mare măsură acest lucru. În această privință, remarc similitudinile cu fascismul. Ce distinge însă categoric totalitarismul de stânga de cel de dreapta este fenomenologia apostaziei. Drept-credincioșii (*true believers*) comuniști s-au trezit treptat din somnul dogmatic. Ei au căutat mai întâi umanizarea sistemului, iar apoi i-au provocat prăbușirea. Radicalismul este ceva care apelează la straturile infrarționale, emoționale ale spiritului. Atunci când cel care „a căzut la partid“ (Belu Zilber) se trezește, urmează de obicei colapsul axiologic al individului, odată cu destrămarea farmecului pervers al ideologiei.

Desigur, este inevitabilă întrebarea: în ce a constat forța de seducție a comunismului? Comunismul promitea salvarea în această lume. El a fost înainte de toate definit de o concepție escatologică asupra existenței. Dacă acceptăm teza lui Raymond Aron conform căreia marxismul este o erezie creștină, atunci ajungem la concluzia că în comunism ne confruntăm cu sacralizarea politicului. O astfel de religie politică promite solidaritatea, o comunitate sectară. Înainte de toate, cum arată un

mare poet polonez, Aleksander Wat, în convorbirile cu Czesław Miłosz din *My Century*, era vorba de promisiunea fraternității. Wat spune: „Ceea ce ne-a atras înainte de toate a fost *la fraternité*“. Ea a avut o forță magnetică pentru intelectualii alienați, rupți de propriul mediu de origine socială și/sau etnică. Nu trebuie uitat că sectarismul produce colectivități extrem de puternice, cu adeziuni durabile, cu pasiuni și devoțiuni singulare. Secta propune o unitate cosmică, transcenderea alienării și construcția unui spațiu în care să dispară politicul tradițional. În consecință, afirm că leninismul a însemnat deopotrivă ipostazierea și abolirea politicului. Un politic care a devenit în aceste condiții trucat, desfigurat și falsificat. Citind în numărul din iulie al *New York Review of Books* un articol al lui Tony Judt despre Amos Elon, poet recent dispărut dintre noi, am găsit următoarele două versuri de John Keats (*The Fall of Hyperion*): „Fanatics have their dreams, wherewith they weave/A paradise for a sect.“ Întocmai astfel arată istoria comunismului, dar și a fascismului în secolul XX. Este una a fanaticilor care concep o lume perfectă, purificată de ceea ce ei percep drept agenți patogeni, viruși, vermină, surse ale decadenței… Pe scurt, paradisul pentru o sectă.

Comunismul a fost o mitocrație, o logocrație și o hierocrație. Comunismul a anulat sacrul prin sacralizarea politicului, a negat religiozitatea tradițională înlocuind-o printr-o nouă hierofanie, prin religia seculară a revoluției apocaliptice aici și acum. El a reprezentat o formă de fundamentalism politic, ideologie politică ce pretinde să construiască în această lume ceea ce aparține unui alt tărâm, cel al transcendenței. A fost un mesianism, o escatologie seculară, o doctrină chiliastă. Dacă nu ar fi fost așa, nu ar fi durat șaptezeci de ani și nu ar avea în continuare întrupările pe care le are în America Latină, în Filipine, Malaiezia, Nepal etc. Este acolo ceva ce ține de ordinea unui fals sacru, însă la fel de magnetic precum unul revelat, cel puțin pentru cei care-l adoptă și se identifică cu el. În cazul comunismului ca mișcare politică, el promite saltul din această lume prin revoluția globală proletară sau, pentru a relua formula clasică, din imperiul necesității în imperiul libertății, care devine practic paradisul terestru. Mitul comunist și-a găsit capacitatea de rezistență în argumentul scientificității. În marxism există o singură doctrină politică și aceea se numește socialismul științific. Acesta implică ideea de cunoaștere a legilor umane și ale istoriei. Profetismul marxist a generat convingerea frenetică, aproape mistică, a celor care îmbrățișau viziunea apocaliptică și apodictică a unei algebre a revoluției. Ani de zile mai târziu, Daniel Cohn-Bendit va spune în cartea sa de convorbiri cu Adam Michnik: *Nous l’avons tant aimée, la révolution*.

Cum sunt posibile crizele comunismului? După cum anticipam mai sus, istoria comunismului poate fi citită și ca un lung proces de autodemitizare a dogmei. Principala sa consecință este dezertarea elitelor, care se deradicalizează și pășesc într-o altă direcție. Momentul-cheie al desacralizării ideologiei este anul 1956. Sigur, există și altele care îl precedă pe acesta, dar el se distinge prin faptul că cea mai puternică lovitură împotriva mitului comunist o dă un comunist, Nichita Hrușciov, la Congresul XX al PCUS, prin intermediul Raportului Secret care a denunțat cultul personalității al lui Stalin. Din punctul meu de vedere, 1956 este primul pas pe drumul dezagregării mitului, care aduce cu sine și dezintegrarea treptată a sistemului. Un alt punct de cotitură al destinului acestei ideologii este anul 1968. Acesta aduce cu sine o resurecție a utopiei prin iluziile revizionismului marxist, și anume credința în posibilitatea umanizării socialismului, în varianta unui partid capabil să construiască

un univers politic benevolent. S-a dovedit că nu este posibil acest lucru, iar după 1968 devine evident caracterul ireversibil a ceea ce am numit în cartea amintită mai sus, parafrazându-l pe tânărul Marx, *mizeria utopiei*. Imposibilitatea concilierii dintre individ și partidul-stat duce, în cazul intelectualilor, la respingerea ideii de reformabilitate și la abandonarea sistemului în genere. Aceasta este originea diferențierii dintre 1956/1968 și mișcările revoluționare din 1989.

Un studiu recent care analizează foarte reușit acest fenomen este volumul lui Vladislav Zubok, *Zhivago's Children* (Harvard University Press, 2009). Profesorul de la Universitatea Temple din Philadelphia ne prezintă o întreagă generație a inteligheției ruse care, între 1956 și 1989, a distrus sistemul prin trezire. Totul începe cu ședința din 1958 când are loc prima mare denunțare a romanului lui Pasternak la Secția Moscova a Uniunii Scriitorilor Sovietici. Suntem acum încă în faza umanizării sistemului, căutându-se soluții în acest sens. Urmează conștientizarea imposibilității reformei. În plus, ideea că leninismul se poate reconcilia cu democrația, că există un Lenin presupus onorabil și pluralist care a fost bastardizat, adulterat, asiatizat de către Stalin este năruită de tot mai multe informații despre faptul că Gulagul s-a născut în timpul lui Lenin. Revenind la planul general de analiză, consider că este foarte important să nu minimalizăm relevanța aventurii revizionismului marxist. Adam Michnik a scris în repetate rânduri pe acest subiect. Cred că această istorie trebuie reamintită și accentuată pentru a contrabalansa ofensiva celor care astăzi propagă, drept insolite, teribile inovații conceptuale, idei și pasiuni recondiționate. În momentul în care ni se vorbește despre *l'hypothèse communiste* a lui Alain Badiou ca fiind cine știe ce străpungere teoretică, trebuie să ne reamintim că Badiou, care odată saluta realizările khmerilor roșii și inovațiile Revoluției Culturale a lui Mao, a fost studentul lui Louis Althusser, care a făcut parte el însuși din această istorie a revizionismului cu ale sale răsturnări și tribulații. În anii '60, acest curent intelectual a fost principalul agent coroziv al dogmei dominante. După ce este atacat din interior, comunismul suferă primul său seism (precum catolicismul care a fost zguduit din temelii de Luther, de protestantism). Revizionismul pune în discuție însăși legitimitatea paradigmei oficiale, o demască drept impostură, mistificare, avatar al presupus depășitei false conștiințe.

Întorcându-ne la cauzele anului 1989, acestea sunt, desigur, politice și economice, dar eu doresc să le accentuez, în ton cu argumentația de până acum, pe cele intelectuale și moral-culturale. Sistemul ajunsese la epuizare etică. În 1989 sunt evidente eșecul sistemului, nonreformabilitatea sa incurabilă, degenerescența. Trebuie doar să analizați o fotografie a lui Ceaușescu, Jivkov, Honecker etc. din perioada respectivă pentru a observa că aceștia deveniseră simbolul unei gerontocrații din ce în ce mai senile. Paralizia ideologică este inclusă în degradarea elitelor acestor regimuri. Ele nu mai au ce să ofere. Şi care este proba pentru faptul că sistemul nu mai are nici o resursă internă ideologică? Răspunsul este următorul: momentul proclamării legii marțiale în Polonia la 13 decembrie 1981, când nu se mai recurge la nimic din ceea ce ar fi ținut de ideologie. Se organizează pur și simplu o lovitură de stat militară; exact ca în America Latină. Idealurile luminoase, *les lendemains qui chantent*, *l'avenir radieux* sunt înlocuite pur și simplu de tancuri.

Nu trebuie să uităm că simbolul transformării din 1989 îl constituie masa rotundă. Ea este rezultatul unui mai mult sau mai puțin tacit consens între toți actorii implicați.

Atât intelectualii, cât și reprezentații nomenklaturii ajung la concluzia că criza era incurabilă. Principalii indicatori au fost ecloziunea unor nuclee de societate civilă și năruirea pretenției de infailibilitate a elitelor comuniste. Totodată, anormalitatea cotidianului leninist este denunțată de o „cultură a drepturilor omului“ care, prin intermediul mișcării disidente, devine calea legitimă de renaștere a societății civile, modalitatea de contrapunere a societății cetățenilor viziunii societale a „socialismului real existent“. Polonia este cazul paradigmatic în acest sens, aici se află începutul sfârșitului. În primul rând, această țară cunoaște experiența *tuturor* celor trei momente fundamentale în prăbușirea comunismului: 1956, 1968 și 1989. În al doilea rând, noua modalitate de identificare a indivizilor cu politicul își găsește manifestarea practică în victoria epocală în alegerile din iunie 1989 a Solidarității și în numirea în poziția de prim-ministru a lui Tadeusz Mazowiecki, intelectual laic catolic, apropiat și ca idei de Papa Ioan Paul al II-lea. Se inaugurează astfel un nou ciclu al istoriei europene și mondiale, Războiul Rece apropiindu-se vertiginos de sfârșit.

Într-un eseu faimos despre Mihail Gorbaciov (din păcate, nu este inclus în nici una dintre colecțiile de eseuri traduse în limba română), Adam Michnik propunea o viziune foarte interesantă. El afirmă: dacă ne gândim că Solidaritatea a fost marea mișcare de Reformă în interiorul Bisericii comuniste, atunci gorbaciovismul reprezintă Contrareforma. Nu antireforma. Să nu facem o confuzie; Contrareforma nu a fost o antireformă. Ea a dus la modernizarea fundamentală a Bisericii Catolice și la integrarea a numeroase elemente din Reformă în interiorul catolicismului. Putem spune că Gorbaciov a fost ultimul revizionist. El a crezut în mitul renașterii socialismului, al regenerării prin întoarcerea la sursele percepute drept nealterate ale leninismului. În ’87–’88, Gorbaciov a devenit tot mai convins de anacronismul doctrinei hegemoniste. Nu a spus-o în declarații publice, ci într-o carte de sertar, pe care a distribuit-o doar unor prieteni și care a fost puternic influențată de un volum foarte important în istoria social-democrației, și anume Eduard Bernstein, *Despre premisele socialismului*. Gorbaciov afirmă în acel moment: „Poate că într-adevăr tot drumul leninist a fost o eroare.“ Fenomenul Gorbaciov este răspunsul ecleziei comuniste la sfidarea cu adevărat reformatoare care este Solidaritatea. Lucrurile merg însă mult mai departe și, la un moment dat, nici Marele Contrareformator nu mai poate să țină totul sub control.

În 1989 asistăm la sfârșitul unui misionarism egocentric și narcisist la nivelul intelectualității. Aceasta este deopotrivă vocea care articulează noul discurs emancipator și grupul care-și pierde poziția colosală deținută în sistemul comunist. Totodată, se întâmplă ceva foarte interesant cu intelectualii atât în Europa de Est, cât și în cea de Vest. Este vorba despre ceea ce filozoful francez Olivier Mongin a numit „apariția figurii intelectualului democratic“ – un intelectual care în perioada interbelică este doar marginal, neavând impactul pe care îl au figurile profetice. Intelectualul democratic nu este oracular sau misionar. El îmbrățișează, chiar și pe termen scurt, valorile conservator-liberale. Exemple pentru cazul românesc, înainte de venirea comunismului, sunt N. Carandino, M. Fărcășanu sau N. Steinhardt. Nu cunosc foarte multe cazuri în alte țări din Europa de Est care să fi fost atât de puțin studiate. Sunt un mare admirator al *Jurnalului fericirii*, dar este păcat, în opinia mea, că textele constituționaliste ale lui Steinhardt nu sunt la fel de mult citite și comentate. Există acolo idei legate de constituționalismul britanic, cu toată tradiția lui auctoniană, idei

care, dacă ar fi studiate, ar putea forma o bază pentru ceea ce în România arată încă foarte fragil.

Revoluțiile din 1989 sunt, așadar, în esență trans- și antiideologice. Ele sunt antiteleologice, întrucât nu și-au propus să reconstruiască realitatea în sensul unei inginerii sociale. Acest principiu este respins din capul locului. Anul 1989 reprezintă o punte între trecut și viitor, o deschidere către incertitudini și deopotrivă către certitudini, o despărțire de un trecut. Revoluțiile din 1989 au schimbat în mod fundamental harta politică, economică și culturală a lumii. Ele au permis redescoperirea participării democratice și a activismului civic, fiind rezultatul unei nemulțumiri profunde și generalizate față de dominația ideologică a leninismului. Au fost, și accentuez acest lucru, revoluții anticomuniste de factură civică. După decenii de agresiune a statului împotriva spațiului public, ele au restabilit distincția dintre ceea ce aparține guvernământului și ceea ce ține de domeniul autonomiei individului. Concentrându-se pe drepturile politice și civice, aceste mișcări au creat spațiul necesar manifestării și aplicării valorilor democrației liberale. Doresc însă să precizez aici că în România aceste lucruri se întâmplă *doar* după 1996. Afirm cu deplină responsabilitate că primii șase ani ai postcomunismului românesc au fost pierduți din punctul de vedere al depășirii trecutului și a moștenirii totalitare.

Noul liberalism în timpul revoluțiilor din 1989 este unul al prudenței, al experienței falselor paradigme mântuitoare. Este trist că apar acum noi generații care îl critică fără să înțeleagă că o anumită prudență pe care o avem unii dintre noi este explicată de faptul că noi știm unde duce nesăbuința, pierderea dreptei socotințe. Este vorba, așadar, pentru a relua imaginea lui Judith Shklar, despre un liberalism al fricii pentru că știm unde se poate ajunge dacă nu păstrăm o serie de opreliști autoimpuse. Una dintre marile idei ale anului 1989 a fost tocmai caracterul autolimitat al acestor revoluții. În acest sens, ele au fost o combinație de reformă și revoluție – *refoluții*, ca să utilizăm conceptul propus de Timothy Garton Ash. Unde se plasează România în toată această istorie? Aș răspunde că ne situăm în spațiul multor iluzii prăbușite, al speranțelor ratate și al unor momente pierdute. Îmi amintesc o scenă din 1986 la Paris (pe care o găsiți și în *Jurnalul* Monicăi Lovinescu): aveam cu mine studiul *Tragicomedia comunismului românesc*, unde scriam că 1956 este anul pierdut al comunismului românesc. De ce nu am avut și noi în România un asemenea moment de cumpănă? Şi încep să fac o listă prin care să demonstrez că exista și la noi un potențial nucleu contestatar: ei îl aveau pe Gyula Háy, noi îl aveam pe Petru Dumitriu; ei îl au aveau pe X, noi îl aveam pe Y. Existau și la noi intelectuali marxizanți, deștepți, central-europeni, vorbitori de germană etc. Explicația mea, la acea vreme, era că partidul comunist a fost mai inteligent, mai sclipitor întru perfidie în România. Monica Lovinescu mi-a luat lista în acel moment și a desființat-o argumentând că, de fapt, în toate aceste cazuri aparent similare cu cel maghiar lipsea elementul esențial: curajul de a vedea lumina, dorința de a ieși în piața publică pentru a ataca deschis hegemonia dogmei oficiale. Rămâne, cred, un șantier de lucru imens analiza problemei intelectualilor sub comunism în România.

Anul 1989 a fost un moment de grandoare și un moment de sfârșit al sublimului intelectualilor est-central-europeni. Toate figurile importante ale acelor clipe au aparținut unor intelectuali. Inclusiv la noi, în prima fază, deoarece supremul omagiu pentru aceștia este faptul că, în tentativa (reușită) de uzurpare a puterii revoluționare,

pe care o întreprind Ion Iliescu și camarazii săi, ei au nevoie de Doina Cornea, Mircea Dinescu, Andrei Pleșu, Gabriel Andreescu, Victor Rebengiuc și așa mai departe. Oamenii aceștia nici nu știau ce se întâmplă; se trezesc citiți pe faimoasa listă a Consiliului FSN. Sunt aduși acolo deoarece noua putere știe că prin aceste nume dobândește o oarecare legitimitate. După care, desigur, își dau seama că nu mai au nevoie de ei.

Provocarea fundamentală a perioadei de după 1989 a constat în găsirea unui consens moral-politic la nivelul societăților postcomuniste. Turnura istorică din 1989 trebuie înțeleasă și ca renaștere a civismului. Timothy Garton Ash rezumă transformarea acelui an astfel: „Printr-o combinație de revoltă populară și negociere la nivelul elitelor, prizonierii au devenit prim-miniștri și premierii au devenit prizonieri“ (*The Magic Lantern*, Vintage Books, 1999). Cu alte cuvinte, în toată această evoluție, idealurile învinse în etapele revoluționare anterioare sunt recuperate prin triumful societății civile. De exemplu, Havel scria în eseul *Anatomy of Reticence*, unde polemiza cu mișcările pacifiste din Europa de Vest (care preferau să fie unilateral concentrate pe critica sistemului liberal-capitalist, ignorând total nu numai diferența calitativă dintre acesta și cel comunist, dar și abuzurile celui de-al doilea) că ultima țară care a ocupat o alta în Europa nu au fost SUA, ci URSS. El afirma atunci că pacifismul benign, naiv, dar în ultimă instanță autoparalizant este un aliat ideologic al comunismului. El nu are sens în momentul în care drepturile politice ale membrilor unei societăți sunt cvasiinexistente: „Fără un cetățean liber, demn și autonom nu pot exista națiuni independente și libere. Fără o pace internă, pace între cetățeni și între cetățeni și stat, nu pot exista garanții pentru o pace internațională. Un stat care ignoră voința și drepturile propriilor cetățeni nu poate oferi nici o garanție că va respecta voința și drepturile altor popoare, națiuni și state.“ În aceeași linie, Ken Jowitt considera, într-un articol din 2001 („Weber, Trotsky and Holmes on the Study of Leninist Regimes“, *Journal of International Affairs*), că principala provocare pentru regimurile leniniste și, implicit, fundamentalul eșec al acestora au constat în incapacitatea de a crea un corp de cetățeni care să se regăsească în valorile acestora. Societățile țărilor est-europene au fost într-adevăr integrate în sistem prin intermediul politicilor de incluziune și al practicilor neotradiționaliste, dar această regimentare (*Gleichschaltung*) a provocat mai degrabă o generalizare a disimulării decât a apartenenței și identificării.

Ralf Dahrendorf a definit excelent această problemă prin formula „cetățenii în căutarea unui sens“. Pentru a parafraza comentariul lui Valeriu Stoica de la lansarea *Reconstrucției dreptei*, aceasta este provocarea libertății deoarece, așa cum afirma eminentul politolog germano-britanic, „societățile închise nu sunt durabile. Ele exercită totuși o atracție fatală asupra celor care nu suportă tensiunile libertății“. Revoluțiile din 1989 și-au îndeplinit poate cea mai importantă funcție: au provocat prăbușirea regimurilor leniniste și le-au permis cetățenilor țărilor din fostul bloc sovietic să-și creeze propriul destin (*self-empowerment*). Este vorba așadar aici despre reconstituirea și regândirea categoriei de cetățean. Aceasta este ideea nouă propusă de revoluțiile din 1989. Luptele care s-au desfășurat în postcomunism au gravitat fundamental în jurul noțiunii de *civic*: totul a fost și este legat de modul în care definim noțiunea de cetățean. Au urmat după aceea două drumuri: cazurile în care revoluțiile din 1989 au reușit *versus* cele în care acestea au fost temporar deturnate sau

chiar negate, avortate și interzise. Într-adevăr, societățile postcomuniste nu sunt perfecte. Dar, pentru a relua o idee a lui Michnik, ele sunt formate din oameni de rând și sunt caracterizate de conflicte „normale“. Dar tocmai din acest motiv o societate nu trebuie să renunțe la propriile norme etice în numele unor iluzii politice. Așa cum a spus Jowitt, pentru a supraviețui și prospera democrația are nevoie de *eroi obișnuiți*. Contradicția și paradoxul democrației constau în aceea că, „fără eroism, virtuțile publice nu pot fi menținute. Ele se deteriorează treptat rezumându-se la un calcul egoist al intereselor proprii sociale, economice și politice. Individul este înlocuit de ego. Totodată însă, eroul carismatic disprețuiește, de fapt este incapabil să evalueze democratic slăbiciunile oamenilor de rând“ (Ken Jowitt, „Forward – In Praise of the ‘Ordinary’“, Adam Michnik, *Letters from Freedom*, University of California Press, 1998).

Consensul civic și încrederea politică se pot cu greu dezvolta în condițiile unui incomplet proces de *Aufarbeitung* (legal, politic și istoric). Disponibilitatea cetățenilor de a-și asuma consecințele propriilor acțiuni, de a accepta riscurile și de a responsabiliza instituțiile statului este încă embrionară. Trecutul nu este o altă țară. O comunitate democratică autentică nu se poate construi pe negarea crimelor, abuzurilor și atrocităților trecutului. Pentru a ajunge la formula propusă de Adam Michnik, „amnistie da, amnezie nu“, este necesară trecerea printr-o primă fază, și anume discutarea juridică și istorică a *Unrechsstaat*-ului comunist. Din acest punct de vedere, consider că trebuie permanent accentuată importanța momentului de reconstituire a libertății care este 18 decembrie 2006. A fost o combinație de sublim și de grotesc, de renaștere a adevărului și de zvârcolire a minciunii. Chestiunea fundamentală este însă următoarea: în acea zi nu s-a condamnat formal regimul comunist din România; acest lucru a fost făcut în profunzime ca început al unui proces de asumare, de prelucrare a trecutului în sensul de găsire a vocilor sale care ne permit identificarea sensului propriei istorii. Președintele Traian Băsescu a declarat, la lansarea volumului de documente publicat la Humanitas sub egida CPADCR, că el consideră ziua de 18 decembrie momentul de ruptură cu statul comunist. Dacă doriți, această dată din istoria recentă a României este echivalentă cu declarația prin care președintele francez Jacques Chirac cerea iertare în numele statului victimelor (și moștenitorilor acestora) regimului de la Vichy. Așadar, actul de condamnare a creat premisele (dar încă nu realitatea) unei reinstituționalizări a democrației din România, fundamentată pe o legitimitate posttotalitarădefinită de depășirea trecutului și pe asimilarea valorilor liberalismului. Cu alte cuvinte, demersul CPADCR, susținut de președinte, a readus în discuție în România problema responsabilității istorice, politice și legale.

Amurgul leninismului a coincis cu redescoperirea libertății, cetățeniei, responsabilității și demnității odată cu revitalizarea societății civile și prin intermediul experimentelor de politică non-machiavelică (ceea ce în acei ani primise denumirea, în forma sa ideală, de antipolitică). După 1989 a existat într-adevăr un fond de așteptare imens care a funcționat atât ca forță motrice în realizarea schimbării, cât și ca factor destabilizator al transformării democratice a fostului bloc sovietic. Regretatul politolog Ralf Dahrendorf nu s-a înșelat: revoluțiile din 1989 au distrus pentru totdeauna vechiul regim, dar nu au putut crea decât cu teribile dificultăți lumea complet diferită a democrației liberale. Şi, din acest punct de vedere, ele au dezamăgit „speranțele extravagante cărora le-au dat naștere“. Dar nu înseamnă că au eșuat. Ele

au deschis drumul către normalitatea democrației, către revitalizarea ori, dacă vreți, regenerarea unor societăți care încă poartă stigmatul experienței comunismului totalitar.

Note

1. Textul de față este o sinteză a două prelegeri pe care le-am susținut în iunie 2009. Prima a fost cea amintită mai sus, rostită la Palatul Parlamentului (și aș dori să-i mulțumesc cu această ocazie lui Sever Voinescu, secretar al Camerei Deputaților, pentru onoranta prezentare pe care mi-a făcut-o cu acel prilej). Pe cea de-a doua am susținut-o la invitația Directorului Muzeului Național al Literaturii Române, Radu Călin Cristea, în Sala Rotondă (24 iunie); se intitula „Revolta intelectualilor și sfârșitul utopiei marxiste".

2. Articolul a fost republicat într-o versiune lărgită ca postfață a volumului lui Vlad Georgescu, *The Romanians. A History* (Ohio State University, Columbus, 1991).

Anul 1956
sau de ce contează revizionismul marxist[3]

Revizionismul marxist a fost o direcție intelectuală și politică întemeiată pe revolta împotriva Leviathanului birocratic al stalinismului. Elementul central al acestuia l-a constituit antistalinismul. Logica revizionismului avea să ducă la transcenderea strategiei inițiale, deci la îmbrățișarea unei perspective opuse bolșevismului. Ca fenomen local și global, revizionismul marxist s-a dezvoltat după moartea lui Stalin și a fost diferit de reformismul de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Tot revizionism a fost numit și acest reformism. Este vorba despre revizionismul asociat lucrării *Premisele socialismului* a lui Eduard Bernstein, fostul secretar al lui Friedrich Engels în ultimii ani de viață ai autorului lui *Anti-Dühring*, o persoană cu legitimitate enormă în mișcarea socialistă. Pornind de la teza potrivit căreia mișcarea este totul, iar scopul nu contează, Bernstein propunea tranziția parlamentară fără violență apocaliptică, fără revoluție proletară globală, spre un socialism democratic. Eu nu mă voi referi la acest reformism, ci la acel revizionism marxist, care se naște în Europa de Răsărit și Centrală și care-i are drept congeneri și parteneri de dialog în Franța și SUA pe cei care se rup de iluzia leninistă, mai ales după Revoluția Maghiară din 1956. La baza revizionismului marxist a stat o iluzie neomarxistă inspirată parțial din existențialismul sartrian, din scrierile lui Henri Lefebvre și cele ale lui Antonio Gramsci. Primul element al acestei iluzii îl alcătuia ideea că sistemul putea fi reformat de sus în jos, că oamenii își puteau pune speranțele în venirea unui lider luminat (ca Imre Nagy, Alexander Dubček sau Mihail Gorbaciov). Al doilea element stătea în ideea că o conducere luminată ar putea întreprinde reforme care să ducă, în primă fază, la liberalizarea sistemului și, într-o etapă secundară, la democratizare. Revizionismul marxist a mizat pe o unitate de discurs între propriul demers și cel al oficialității.

Anul 1956, momentul-simbol al revizionismului, poate fi considerat începutul sfârșitului pentru comunism. După 1956, a devenit clar faptul că recuperarea tradiției libertare a tânărului Marx nu se putea face decât împotriva, iar nu împreună cu oligarhia profitocratică. Acest lucru a fost evident în cele 10 zile din timpul liberalizării inițiate de Imre Nagy în 1956. Începând cu 1960, revizionismul marxist a devenit antibolșevic și, în final, a evoluat către nonmarxism și antimarxism, pierzându-și rațiunea de a fi. Primăvara de la Praga a fost „cântecul de lebădă“ al acestei iluzii revizioniste, iar „dialectica concretului“ s-a consumat sub șenilele tancurilor Tratatului de la Varșovia. Totuși, revizionismul marxist a dinamitat, a erodat până la disoluție discursul apologetic inițial, a propus un contradiscurs, a reabilitat tematica subiectivității și a negativității, a reintrodus tema persoanei. Totodată, revizionismul marxist a deschis porțile către o viziune postmarxistă, în unele cazuri (cum a fost cel al lui Kołakowski) către o viziune antimarxistă.

Anul 1956 este legat de demolarea unor sisteme de inspirație leninistă care-și au rădăcinile în problema responsabilității sau iresponsabilității intelectualilor în legătură

cu fenomenele totalitare ale secolului XX. Se poate vorbi despre o intervenție leninistă în praxisul revoluționar al marxismului. Unii gânditori care s-au ocupat de această chestiune – printre care mă înscriu – vorbesc despre *mutația* leninistă în praxisul revoluționar al social-democrației europene. Lenin, născut în 1870, a încetat din viață în 1924. Anul 1903 este un an-cheie: îi apare lucrarea *Ce-i de făcut?*, poate cea mai importantă contribuție – negativă, cred eu – la praxisul social-democrației europene și globale din ultimii 100 de ani. Ea produce o schimbare fundamentală de paradigmă: se înlocuiește *mișcarea* social-democrată prin ceea ce el a numit *partidul* de tip nou sau partidul de avangardă. Acesta se substituie clasei, elementul central la Marx, definit de acesta în opera de tinerețe drept hărăzit, predestinat de istorie ca subiect revoluționar. La Lenin se produce un fenomen pe care îl putem defini drept substituționism (termen introdus, dacă nu mă înșel, de către Raymond Aron). Partidul însuși este definit în termeni de sectă militarizată. Pentru Marx, clasa, prin autoeliberare, elibera întreaga umanitate. În textele filozofice de tinerețe, înainte de toate *Mizeria filozofiei*, dar și Manuscrisele economico-filozofice de la Paris din 1844, Marx vorbește despre autoemanciparea proletariatului ce duce la autoemanciparea universalizată a umanității. Foarte importantă era chestiunea demonizării proprietății private drept sursa primordială a alienării.

Unul dintre cei mai sofisticați marxiști ai secolului XX, Georg Lukács, publica în 1923 cartea *Istorie și conștiință de clasă*, unificând în concepția sa asupra totalității filozofia tânărului Marx – respectiv hegeliano-marxismul – cu doctrinarismul neo-iacobin înrădăcinat în tradiția politică a nihilismului rus, preconizat de către Lenin și bolșevici. Iacobinismul este o viziune sectară despre reinventarea universului politic prin instituirea dictaturii pedagogice a celor presupuși a fi deținătorii virtuții. Robespierre proclama dictatura virtuții. Despre acest radicalism neo-iacobin este vorba. Nu întâmplător, într-o polemică din 1905–1906 între Troțki și Lenin, Troțki se referă la Lenin numindu-l *Maximilien* Lenin. Acesta îi răspunde sardonic, referindu-se la o carte celebră din literatura rusă și numindu-l pe Troțki *Iuduska*, apelativ folosit ulterior și de Stalin (inclusiv cu conotații antisemite, ceea ce nu era cazul lui Lenin, care folosea un personaj din literatura rusă, nereferindu-se la cel din Evanghelii). Se produce deci unificarea între doctrinarismul neo-iacobin și tradiția politică a nihilismului rus. Lenin a fost puternic influențat de acesta din urmă. Cartea din 1903 reia exact titlul unui roman utopico-pedagogic al lui Cernîșevski apărut în 1856. În tradiția politică rusă există două întrebări recurente cam la 50-60 de ani, care devin teme extrem de importante și astăzi: *ce e de făcut?* și *cine e de vină?*. Lenin construiește un nou tip de partid, dar se bazează pe tradiția populismului rus (*narodnicismul* în 1860–1870), organizația teroristă *Voința poporului*, pe care Lenin pretinde că o părăsește după 1890. Modelul de partid ultracentralizat pe care îl propune este, de fapt, secta revoluționară rusă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În *Omul revoltat* al lui Albert Camus se poate găsi analiza radicalismului utopic rus și a nihilismului. Probabil cea mai bună carte care explică mentalitatea apocaliptică a revoluționarismului rus ce avea să culmineze cu Lenin rămâne, după părerea mea, *Demonii* lui Dostoievski. E suficient s-o citim ca să pricepem lumea din care venea Lenin. Este, în fond, un Piotr Verhovenski care a citit *Capitalul*: cam asta ar fi, pe scurt, definiția a ceea ce s-a petrecut cu bolșevismul în secolul XX. Întâlnirea fatidică

și funestă între Verhovenski și Marx îl desfigurează fundamental pe Marx: s-ar fi cutremurat în mormânt știind că s-a ajuns la această perversiune a gândirii sale! Ea duce totuși la apariția unui organism politic care avea să influențeze fundamental, devenind organism politic global, cu prezențe similare de la Shanghai la Barcelona. Apropiindu-ne de anul 1956, aș aminti un episod extrem de important, adeseori uitat în preistoria luptei pentru libertate și a rezistenței la proiectul totalitar comunist. Este vorba despre momentul martie 1921, respectiv insurecția soldaților și ofițerilor de marină de la Kronstadt, fortăreața de lângă Sankt Petersburg. Este primul mare episod ce avea să culmineze ulterior cu ’56, ’68, ’80 și, respectiv, revoluțiile din 1989. Kronstadt reprezintă prima mare lovitură și coincide cu Congresul Partidului Bolșevic, la care se iau două hotărâri extrem de importante: introducerea Noii Politici Economice (NEP), pe de o parte, și, pe de altă parte, suprimarea insurecției de la Kronstadt, la care Lenin, Troțki și Stalin nu au nici un fel de divergență. Tot ce se va petrece ulterior în luptele lor nu schimbă un dat fundamental: toți trei sunt de acord că insurecția de la Kronstadt trebuie distrusă. Ea nu era o insurecție antimarxistă sau antisocialistă, ci una antitotalitară, sloganul principal al răsculaților fiind „*soviete fără comuniști*“!

Această tradiție extraordinară avea să renască în timpul Războiului Civil din Spania, la Barcelona, în comunismul libertar: de fiecare dată comisarii au știut cum s-o sufoce și s-o distrugă. Atunci apar disidențele în interiorul comunismului. Ulterior, există diverse momente „tip Kronstadt“ ce duc treptat la erezie și, în consecință, la apostazie. Este doar primul moment de trezire în această fenomenologie a rupturii cu proiectul autoritar despotic leninist. Există de acum o serie de figuri importante ale stângii leniniste care afirmă că se merge pe un drum eronat, că este ceva greșit cu proiectul însuși. O carte extrem de importantă apărută în 1949, în plin Război Rece, cu rol de dinamită ideologică în timpul acestuia, se numește *The God That Failed – Dumnezeul eșuat* sau *Dumnezeul care a dat greș*. În ea, o serie de intelectuali ai secolului XX care au crezut în utopia comunistă descriu momentul trezirii din această utopie. Este vorba despre Arthur Koestler, Ignazio Silone, Stephen Spender, Louis Fischer, Richard Wright, André Gide. Este extrem de important ca o persoană să fi avut de-a face cu aceste mișcări, să le fi înțeles eroarea și să se fi rupt de ele. Să ne amintim de Milovan Djilas cu a sa autopsie a nomenklaturii comuniste, *Noua clasă*. Îl citez pe unul dintre cei mai interesanți prozatori italieni ai secolului XX, prezent în volumul *The God That Failed*, Ignazio Silone, care spune (referindu-se la o discuție purtată cândva cu liderul comunist Palmiro Togliatti) că lupta finală nu se va da între comuniști și anticomuniști, ci între comuniști și ex-comuniști. Dacă ne uităm la marile lupte intelectuale ale secolului XX, cam așa s-a întâmplat. Recent a apărut biografia lui Silone datorată lui Stanislao Pugliese, istoricul american care a scris și o fascinantă carte despre gânditorul italian Carlo Rosselli, ucis de Mussolini, spirit deopotrivă anticomunist și antifascist, autorul unei tentative de a întemeia socialismul liberal. Tot acum câteva luni a fost tradus în egleză și romanul lui Silone, *Bitter Spring* (titlul original este *Fontamara*).

Au existat deci numeroase Kronstadt-uri mentale. Pe parcursul Războiului Civil din Spania mulți înțeleg că jocul pe care îl face Stalin privește instaurarea unei dictaturi de tip stalinist în Spania republicană. Dacă nu erau convinși suficient, în 1939 vine Pactul sovieto-german, picătura ce umple paharul pentru varii intelectuali sau

militanți comuniști. Este momentul în care Koestler însuși ajunge la ruptură, moment profund lămuritor și pentru Orwell, niciodată membru al Partidului Comunist, dar toată viața un intelectual socialist, de stânga, în pofida unei anumite retorici care a încercat să-l anexeze complet dreptei sau conservatorismului politic (ca și în cazul fraților Roselli, care au condus mișcarea *Justizia e libertà*). Kronstadt a fost deci prima stație în ceea ce putem numi fenomenologia deșteptării sau, altfel spus, dialectica dezvrăjirii (*disenchantment*).

Stalinismul ca sistem totalitar a acționat pe plan: 1) politic (am vorbit de rolul partidului); 2) social (represiunea prin crearea universului concentraționar, teme apărute la Lenin și elaborate, dezvoltate, perfecționate până la paroxism la Stalin – Gulagul, poliția secretă, distrugerea legalității, distrugerea societății civile); 3) economic (instituirea sistemului economiei de comandă, planificată, mult mai puțin dezvoltat sub Lenin); 4) moral-cultural (proiectul Omului Nou). Stalin duce de fapt la extrem logica leninistă. Într-un discurs ținut în fața Comsomolului în 1921, Lenin spune foarte clar că există două tipuri de moralități, „moralitatea popilor“, tradițională, în care distincția Bine–Rău este înrădăcinată în principiile teologice iudeo-creștine, care sunt abandonate propunându-se noua moralitate, în care criteriul Binelui este servirea revoluției. Atunci, evident, este bun ceea ce servește revoluției, este rău ceea ce-i dăunează. Cine decide acest lucru? Bineînțeles, partidul, prin liderul său, care poate fi colectiv (Birou Politic, Comitet Central). În întreaga istorie, liderul politic devine însă de fapt un singur individ, pontiful suprem al acestui tip de cult sau sectă politică.

Tot Stalin a exacerbat dimensiunea paranoică a sistemului, adăugând modelului lui Lenin concepția ascuțirii luptei de clasă pe măsura înaintării spre socialism. Conform doctrinei tradiționale, pe măsura apropierii de socialism, lupta de clasă ar trebui să se stingă și lucrurile să se normalizeze. Stalin formulează un principiu paradoxal: pe măsură ce se înaintează spre societatea socialistă, lupta de clasă devine tot mai acerbă. Dușmanul este tot mai disperat și, ca atare, reacția comuniștilor trebuie să fie mai violentă. Violența politică aflată în inima proiectului marxist de la bun început, substanța intervenției politice a lui Lenin în istoria acestui secol, devine baza sistemului. În 1937, când Ana Ahmatova scrie faimosul *Recviem*, este atins apogeul represiunilor staliniste în Uniunea Sovietică, iar teza intensificării luptei de clasă devine argumentul pseudo-teoretic pentru marea teroare. 1953 reprezintă începutul destalinizării, marcat fără îndoială de data de 5 martie, când a încetat din viață Generalissimo, corifeul științei, părintele popoarelor, geniul lingvisticii, al economiei politice, marele strateg – lista atributelor pe care le-a primit este infinită.

În acest moment, în Ungaria începe „Noul Curs“ al lui Imre Nagy, care revine din poziția de marginalitate. Fusese membru al conducerii Partidului Comunist Maghiar, ajunsese la Moscova după Revoluția Maghiară din 1919, cu episoade destul de tenebroase și nu neapărat dintre cele mai glorioase în anii ’30. A fost colaborator al NKVD-ului, semnând un angajament în acest sens prin 1935. Revenit în Ungaria după 1945, joacă un rol marginal, este specialist al CC-ului pe probleme de agricultură, neimplicat sub nici o formă în marile persecuții de la sfârșitul anilor ’40 – începutul anilor ’50, ci chiar adversar al superstalinistului Mátyás Rákosi, liderul Partidului Comunist Maghiar. Revine când Moscova pornește pe linia dezghețului post-stalinist și devine prim-ministru într-o coabitare dificilă cu Rákosi. În iunie 1953 are loc

revolta muncitorească de la Berlin, suprimată brutal de către sovietici și regimul Ulbricht. Ea coincide cu epurarea la vârf a elitei comuniste est-germane. Are loc un fenomen de repliere în rândul nomenklaturilor panicate din blocul sovietic. Chiar Gheorghiu-Dej vorbește, în România, despre necesitatea dezvoltării „ramurii B“, a industriei bunurilor de larg consum, complet neglijată anterior în favoarea industriei grele, „cu pivotul ei – industria constructoare de mașini“. Din dorința de a schimba și transforma totul, încep vagi concesii către diverse grupuri. Impulsul totalitar este cumva moderat. Autocrația comunistă este înlocuită de oligarhia birocratică a perioadei hrușcioviste.

Am publicat pentru prima oară, cu excelentele note ale lui Armand Goșu, în România, în volumul *Ungaria 1956*, ediția critică a textului integral al Raportului Secret al lui Hrușciov, unul dintre cele mai importante documente politice ale secolului XX. Acesta a schimbat fundamental discursul despre comunism în lumea necomunistă și produce cea mai gravă *prise de conscience* a eșecului și crimelor stalinismului, negate până atunci în mișcarea comunistă. Rolul determinant în această privință îi revine lui Nikita Hrușciov. Discursul este ținut în noaptea de 24/25 februarie, început la ora 8 seara și terminat după aproximativ patru ore și jumătate, în jurul orei 12.45: este data-cheie pentru începutul sfârșitului comunismului. Faptul că Hrușciov, cu autoritatea supremă a Primului-Secretar al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, recunoaște că Stalin, celebrat până atunci ca figura supremă a comunismului mondial, a fost un monstru patologic, un sociopat, schimbă datele legate de tot ce s-a petrecut de la Kronstadt încoace sau din octombrie 1917 (pe stil vechi)/noiembrie 1917 (pe stil nou) în plan mondial. Onestitatea tradițională a acestui țăran ruso-ucrainean se combină cu lupta pentru putere în interiorul birocrației comuniste sovietice. Hrușciov însuși, prin 1955, se întâlnește cu prieteni care se întorc din Gulag și îi povestesc cele petrecute. Este posibil și ca Hrușciov să fi trăit *in denial*, negând anumite lucruri chiar și față de sine. Ştim astăzi că unul dintre fiii săi din prima căsătorie fusese victima persecuțiilor.

Raportul Secret a fost prezentat în fața a 2 500 de delegați și invitați, după care a fost dat imediat, în varianta rusă, delegațiilor străine ai căror conducători cunoșteau limba rusă. Ulterior le-a fost înmânat membrilor delegațiilor de partide comuniste de la Moscova. Partidele comuniste din țările socialiste aveau să primească apoi textul raportului sub deplină confidențialitate. Ca să ajungă în rândul polonezilor, de departe cei mai deschiși, un membru al Partidului Comunist i-a înmânat documentul directorului general al agenției de presă din Polonia. Scurgerile de informații au făcut să se vorbească imediat de existența acestui raport. Fără a se confirma sau infirma în vreun fel, zvonul a avut totuși un impact enorm. Textul existent este însă cel creat de comisie, stenograma a ceea ce s-a spus în realitate este foarte greu de găsit. Se pare că în momentul prezentării au existat foarte multe paranteze pe care nu le mai avem la dispoziție; a rămas doar documentul birocratic din Arhivele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Informația s-a scurs prin Polonia și a ajuns în Israel, în limba rusă, prin Ambasada israeliană de la Varșovia. De acolo a mers mai departe spre Statele Unite: este una dintre ipoteze, cel puțin. El ajunge în orice caz în SUA, este verificat complet de CIA la sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie 1956. La vremea aceea, acolo locuia și avea un rol important August Nikolaevski, unul dintre marii lideri și gânditori ai menșevismului. Existau foarte mulți transfugi care aleseseră libertatea,

foşti troţkişti etc. S-a creat o comisie care a analizat problema autenticităţii şi care a validat documentul. A fost publicat la mijlocul lui mai, complet, pe prima pagină din *New York Times*, sub titlul „Stalin's Crimes". A fost reluat în toată presa mondială, transmis şi trimis cu baloane în toată zona sovietică. A circulat tradus în diferite limbi. L-am întrebat pe Ion Iliescu în cartea de interviuri cum anume a fost primit documentul în ţară. Mi-a răspuns că l-a citit la Paris, dar nu l-a adus în România; cei care au făcut-o au fost excluşi din partid. În Franţa, până la momentul Gorbaciov, Raportul Secret a fost întotdeauna menţionat de Partidul Comunist Francez drept *le rapport attribué à Khruchtchev*. În Italia, reacţia a fost diferită. Primul care a vorbit despre problemele sistemice şi instituţionale, biografice şi personale, a fost Palmiro Togliatti, care a spus că este total inacceptabilă reducerea problemei la personalitatea lui Stalin, că lucrurile sunt mult mai adânci şi trebuie să vedem unde anume a început toată această problemă. Discuţia a fost blocată din cauza Revoluţiei Maghiare: după aceasta, evident, Hruşciov era în defensivă deoarece în Biroul Politic sovietic a fost acuzat că linia sa adusese respectivele consecinţe.

După Raportul Secret se produc scindările în conducerile partidelor comuniste. Cele mai importante rupturi la vârf, precondiţie a crizelor comuniste, se produc în Ungaria şi Polonia, mult mai puţin în România şi aproape deloc în Cehoslovacia. România şi Cehoslovacia cunosc destalinizări ratate, Polonia şi Ungaria – reale. Simplificând, este vorba despre scindarea între reformatori/revizionişti şi dogmatici. Iugoslavia contează enorm. În raportul secret din 25 februarie, Tito a fost practic reabilitat, după ce fusese excomunicat din mişcarea comunistă internaţională în 1948. Pentru Dej, Ulbricht & co este un lucru foarte important: marile procese-spectacol ale stalinismului aveau ca justificare, între altele, faptul că cei acuzaţi de trădare erau spioni titoişti. Din momentul în care Tito nu mai este Iuda-Tito, spionajul pro-Tito îşi pierde legitimitatea. Sub acuzaţia de pro-titoism fusese denunţat Pătrăşcanu în 1949, ca spion titoist fusese spânzurat László Rajk la Budapesta în 1949, la fel Rudolf Slánský şi ceilalţi membri ai grupului său în 1952.

Raportul Secret este în primul rând un document colosal, crucial al secolului XX. După el, comunismul nu a mai fost acelaşi. Se demolează mitul lui Stalin, are loc un atac împotriva întregii mitologii istorice a stalinismului. *Cursul scurt de istorie*, Biblia comunismului mondial până în acel moment, este denunţat drept simplificare abuzivă. Se propune un nou sistem de relaţii în cadrul blocului sovietic. Limita Raportului Secret este idealizarea lui Lenin: în vreme ce Stalin este vilificat, demonizat, Lenin este prezentat ca reperul umanist spre care trebuie să ne îndreptăm. În Raport, marile erori şi crime încep în 1934. Milioane de oameni muriseră în timpul Marii Foamete şi al colectivizării forţate a agriculturii: nu se menţionează nimic despre aceasta sau despre persecuţia menşevicilor, cadeţilor, socialist-revoluţionarilor sau despre alte înscenări; 17 ani de istorie bolşevică sunt puri. 1934 este legat de moartea lui Serghei Kirov, care, afirmă Hruşciov, reprezintă pretextul pentru Marea Represiune. Erorile mai importante nu sunt sistemice, nu provin din instituţii, ci din personalitatea lui Stalin. Se vorbeşte foarte mult despre psihologia maniacală a acestuia, nimic despre sociologia criminală a Partidului Comunist. Fenomenul terorii totalitare, definitoriu pentru sistemul comunist, este practic ignorat, vorbindu-se în schimb despre cultul personalităţii lui Stalin şi consecinţele sale. Nu se discută nimic, sub nici o formă, despre procesele-spectacol, colectivizare, genocidul ţăranilor, persecuţia Bisericii

ș.a.m.d. Crimele contra membrilor de partid sunt deplânse, nu însă și agresiunea statului bolșevic contra cetățenilor, privarea acestora de orice protecție împotriva crimelor și nelegiuirilor.

Primele unde de șoc ale Raportului Secret s-au resimțit în Polonia: liderul comunist polonez Bolesław Bierut se află în spital la Moscova în februarie 1956. I se aduce textul Raportului Secret; pe 3 sau 4 martie, o săptămână mai târziu, face atac de cord și moare. În iunie 1956 apar grevele muncitorești de la Poznań și o mobilizare puternică a inteligheției poloneze de stânga. Figura principală este Leszek Kołakowski, devenit ulterior unul dintre principalii ideologi și mentori ai Solidarității. În Ungaria avem de asemenea trezirea intelectualității și mari dezbateri. Rákosi, despotul stalinist vinovat pentru crimele teribile ale anilor ’50, este forțat să părăsească țara. Gafa conducerii sovietice este că, în loc să-l numească pe Imre Nagy la conducerea Partidului din Ungaria, numește un stalinist cel puțin la fel de îndârjit ca Rákosi, și anume pe Ernö Gerö. Departe de a modera sistemul, acesta reacționează cât se poate de stângaci și agresiv, stârnind, evident, radicalizarea forțelor antitotalitare. În cadrul Uniunii Scriitorilor Maghiari se formează cercul Petöfi. Organizația creată de staliniști pentru a controla intelectualitatea devine principalul avanpost al revoltei antitotalitare. Imre Nagy, exclus din Partidul Comunist, devine magnetul mișcării de renovare a socialismului. În Ungaria anului ’56, instituțiile statului totalitar se transformă în opusul lor, se încearcă reconcilierea socialismului cu democrația, precum și lupta împotriva hegemonismului, a imperialismului sovietic.

Mișcările de revoltă din octombrie 1956 în Ungaria încep din *interiorul* stângii marxiste și post-marxiste. Acest lucru este un element central pentru înțelegerea întregului complex al prăbușirii comunismului. Extincția leninistă este înainte de toate un fenomen de dezagregare din interior, tocmai pentru că ideologia este atât de importantă. Mișcările de revoltă din Ungaria încep prin redescoperirea filonului antitotalitar al stângii democratice. Nu a fost o revenire la *statu quo ante*, ci o explozie spontană de revoltă antiautoritară care în zece zile s-a transformat în revoluție. Este una dintre marile semnificații ale anului 1956: revenirea stângii antitotalitare ca proiect politic posibil. În analiza anului 1956, trebuie accentuat rolul intelectualilor critici în lupta pentru sfera publică. Ei rup cu leninismul, merg mai departe spre un marxism neleninist și apoi, dincolo de acesta, prin redescoperirea democrației, ajung la ceea ce ideologii oficiali numeau *liberalism putred*, *stihie mic-burgheză* sau *anarhism*.

Revoluția Maghiară a fost inițiată și condusă de către intelectuali. În acest sens se anticipează anii ’68, ’80 și ’89, celelalte repere sau „stații“ în fenomenologia apostaziei. Exemplar rămâne destinul unui scriitor maghiar foarte important, Gyula Háy. Alături de Bertolt Brecht, cu care a fost și amic la un moment dat, a fost cel mai important dramaturg marxist al secolului XX. Într-o carte autobiografică, *Născut în 1900*, Gyula Háy, veteran comunist, arestat, închis și surghiunit după Revoluția din 1956, scria: „Oriunde ar fi condus aceste căi secrete sau deschise, primii pași îndrăzneți au fost făcuți la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la începutul lui 1956. Oricât de incoerente și incomplete ar fi fost ieșirile pătimașe ale lui Hrușciov la acel Congres, au lăsat în urmă ceva ce nu poate fi negat: o dorință ce căpătase tot mai multă putere timp de decenii, dorința de umanitate.“

Articolul incendiar al lui Háy vine de la un scriitor marxist, fost admirator al lui

Stalin la un moment dat, profund dezamăgit. Materialul a apărut pe prima pagină din *Irodalmi Ujság* (*Gazeta literară*) pe 6 octombrie 1956, exact în ziua când avea loc ceremonia reînhumării și reabilitării postume a lui László Rajk, la care au participat în jur de 200 000 de oameni. Între cei care asistau la ceremonia menită să demoleze definitiv și irevocabil autoritatea conducerii staliniste se aflau o serie de faimoși intelectuali marxiști antitotalitari, ziariști, studenți, foști militanți social-democrați. Renașterea nu doar spiritul libertății, ci și conștiința civică în rândul unei națiuni umilite și batjocorite timp de aproape un deceniu. Titlul articolului lui Háy, ulterior considerat manifest contrarevoluționar, era *De ce nu îmi place tovarășul Kucsera*. Kucsera devenea simbolul a tot ceea ce putea fi detestat în Ungaria, prototipul birocratului adipos, arogant, agresiv pe care se baza regimul, demagog cras și profitor insolent: „Kucsera este marea eroare a istoriei noastre, este ceva moale pe care noi l-am plasat în obscurul *cul-de-sac* al istoriei țării noastre. Kucsera este ignorant din convingere și pasiune. Este cel care ne privește disprețuitor de pe piedestalul ignoranței sale și se agață fanatic de principiul înșelător al ascuțirii luptei de clasă întrucât îi permite să-și joace perfect rolul de persoană care prezintă încredere politică. Nu este loc în istorie deopotrivă pentru Kucsera și pentru noi. Trebuie să alegem: ori Kucsera, ori umanitatea. În ochii lui Kucsera minciuna nu este minciună, legea nu este lege, omorul nu este omor, iar omul nu este om. O, Kucsera, încetează să exiști! Nu-ți cerem viața, însă dorim să punem capăt existenței tale kucseriste.“ Cred că și astăzi, dacă am publica un asemenea text, mulți s-ar simți foarte vizați și ar spune că este un text pogromist, de extremă dreapta, de structură legionară ș.a.m.d.

Se nasc, e limpede, două tabere care se vor confrunta dramatic după câteva săptămâni. Lupta se va desfășura între ex-staliniștii gen Gyula Háy și Imre Nagy, pe de o parte, și sacerdoții dogmei, pe de altă parte. Ea se va intensifica și va culmina cu prăbușirea totală a întregului sistem. Ceea ce în România a durat șase ani sau chiar mai mult, între decembrie 1989 și alegerile din noiembrie 1996 (sau chiar până astăzi, ar spune unii), s-a consumat în Ungaria în câteva săptămâni. Anti-kucseriștii voiau un alt fel de socialism, fără opresiune, castă parazită, sistem monopartid, mizerie materială și umană. Tot Háy a fost cel care a redactat apelul disperat transmis pe 4 noiembrie 1956 la Radio Budapesta și care suna cam așa: „Către toți scriitorii lumii, către toți savanții și conducătorii vieții spirituale: ajutați-ne, nu este timp, cunoașteți faptele. Nu e nevoie să le explicăm. Ajutați poporul maghiar, ajutor, ajutor, ajutor!“ Acesta a fost ultimul document transmis de Radio Budapesta pe 4 noiembrie. Háy a fost arestat, condamnat la 7 ani de închisoare, eliberat apoi sub presiunea Occidentului. Cum bine știm, ajutorul cerut nu a venit. Ce s-a petrecut la 4 noiembrie, când tancurile sovietice au zdrobit democrația maghiară, a fost o demonstrație limpede a faptului că visul donquijotist al comunismului cu față umană era inacceptabil pentru satrapii sovietici și lacheii lor.

În România, în 1956, avem de-a face cu o destalinizare ratată, deturnată, avortată. Şocul grupării Dej provocat de Raportul Secret a fost formidabil, reacțiile din partid, mai ales printre ilegaliști, au fost suprimate. În martie 1956, ședințele Biroului Politic construiesc o strategie de deturnare a destalinizării în România. Există un singur moment important la nivelul inteligheției de partid, care îl are drept protagonist pe Alexandru Jar (în primăvara lui 1956), descris de mine în *Stalinism pentru eternitate*. Vă sfătuiesc să citiți și cartea Ioanei Boca, *1956 – Un an de ruptură* (Academia

Civică, București, 2001). Apar mișcări studențești, la Timișoara mai puternic, parțial la Cluj și înăbușită în față la București. Au loc schimbări și deschideri în politica educațională, dar și o reafirmare a stalinismului impenitent al conducerii comuniste românești. Sectarismul ideologic este reafirmat, se accentuează obsesia unității monolitice. Se dezvoltă tentația anti-hrușciovistă din partid. Intervenția din Ungaria a slăbit de fapt poziția lui Hrușciov, lucru de care profită în această perioadă Gheorghiu-Dej și gruparea sa în România. Mișcările studențești de la Timișoara au antrenat mii de persoane și au dus la sute de arestări, demonstrând că sistemul era întemeiat pe ipocrizie, frică și teroare. Se poate observa o criză morală în interiorul intelectualității. S-au produs, evident, fenomene de revoltă în rândul intelighenției maghiare, mai cu seamă la Universitatea Bolyai și în rândul studențimii, mai ales în vest, la Timișoara. Totuși, marile figuri ale intelectualității românești, fie cei marginalizați, fie cei din zona centrală a puterii, nu se afirmă în 1956 în direcția întoarcerii dinspre iluzie înspre deziluzie, pe urmele unor Háy, Lukács sau Kołakowski.

Fragmente din Raportul Secret au fost citite în organizațiile de partid ale PMR, plus textul central care a dat linia de partid, așa-numita *Dare de seamă a delegației PMR la Congresul al XX-lea*. Ea a fost răsdiscutată de conducere, după care s-au dat fragmente din Raport, lăsându-le deoparte pe cele mai șocante. Ulterior, odată cu anul 1961 și Congresul XXII, se publică lucruri mult mai grave. Între timp însă, Dej face o mișcare foarte inteligentă: rescrie istoria partidului, atribuind toate crimele stalinismului, toată demonologia celor căzuți așa-zisei fracțiuni de la Moscova. Mai mult decât atât, „azilul politic“ acordat lui Imre Nagy și membrilor guvernului legal maghiar pe teritoriul României a fost încălcat într-o manieră absolut scandaloasă de către conducerea română din epocă, de Gheorghiu-Dej și complicii săi. Nagy, căruia i s-a acordat inițial oarecum un tratament de refugiat politic (deși solicita tot timpul întoarcerea în Ungaria), a fost practic anchetat de către membri veterani ai PMR, între care rolul central l-a avut Walter Roman, care îl cunoștea pe Imre Nagy de la Moscova din perioada anilor ’40. Același lucru s-a întâmplat la Snagov și în cazul „discuțiilor tovărășești“ cu Georg Lukács, multe publicate de acum. Este foarte interesant că solicitările studenților Goma, Petrișor, Ivasiuc la București și ale celor de la Timișoara (scoaterea rusei ca limbă obligatorie în școală, înființarea cursurilor de filozofie în locul celor de marxism-leninism, îmbunătățirea condițiilor din cantine și cămine) nu sunt nici măcar discutate. Odată arestați, se discută exact aceste chestiuni, știut fiind că nu e bine să ai dreptate înaintea partidului. Nu indivizii cer, partidul trebuie să ofere. Comuniștii realizează că s-au aflat la un pas de sfârșit. A existat un comandament condus de Bodnăraș, Ceaușescu, Drăghici, Moghioroș, oameni care se pricepeau la arme și transporturi. Toți acești tovarăși au fost leniniști. În cazul de față, leninismul reprezintă de fapt *un pas înapoi, doi pași înainte*. Asta e logica. În discuțiile private, Gheorghiu-Dej compară mereu partidul cu o etuvă pe care o închizi și o deschizi, o succesiune de momente de relaxare și de represiune.

Poate că singurul personaj din zona credibil și legitim revizionistă la noi ar fi fost Labiș. Am spus „probabil“ pentru că a fost un om de stânga, care a crezut în marea iluzie comunistă, a scris cu deplină sinceritate despre acest lucru, iar în perioada dinaintea morții lui și-a mărturisit convingerile inclusiv în texte publicate. Sfârșitul *Albatrosului ucis* a provocat o reacție furibundă a conducerii de partid: „Poate că zbura-va din nou ultima oară spre un cimitir mai sobru și mai demn.“ La Colocviul

Tinerilor Scriitori, din 1956, satrapul suprem în Partidul Muncitoresc Român, Leonte Răutu, l-a întrebat pe Labiș ce a vrut să spună cu respectivele versuri. Răspunsul a fost: „Exact ceea ce ați înțeles, tovarășe Răutu!“ După 1956 se ajunge la intensificarea conflictului sovieto-chinez și la dezagregarea unității blocului sovietic. Conflictul sovieto-chinez, care mocnise tot timpul, explodează tot din cauza chestiunii Stalin. Cel mai important rămâne faptul că 1956 deschide drumul către epuizarea oricărei iluzii de reformare de tip neo-bolșevic și neo-leninist în Europa de Răsărit.

Există câteva nume care trebuie menționate în ceea ce privește revizionismul marxist. În primul rând îi voi aminti pe François Furet, care rupe cu Partidul Comunist în 1956, Cornelius Castoriadis, Jean François Lyotard, personalități de mare respirație intelectuală care constituiau nucleul revistei *Socialisme ou Barbarie*. Pavel Tigrid, o figură de vârf a exilului ceh și slovac în Franța, a scris în cartea *Amère révolution* (Albin Michel, 1977) despre rolul revizionismului marxist în destrămarea sistemelor „mitocratice“ de tip comunist (sisteme care sunt întemeiate pe supremație, hegemonia mitului partidului, mitul revoluției, al internaționalismului). Tigrid (care avea să devină ministru al Culturii în guvernul ceh la mijlocul anilor ’90) afirmă că unul dintre primii și cei mai importanți revizioniști a fost Milovan Djilas. În *Noua clasă*, Djilas, un apropiat al lui Tito, devenit cel mai articulat critic al socialismului autoritar, susține că ceea ce s-a petrecut în Uniunea Sovietică și în Iugoslavia titoistă a fost un fenomen de uzurpare, de bastardizare a marxismului prin leninism. Critica făcută de Djilas (pentru care a plătit cu ani de închisoare) viza paralizia instituțională, uzurparea puterii de către noua clasă comunistă. Departe de a fi fost împlinire a umanismului marxist, încă idealizat de revizioniști, comunismul bolșevic era denunțat ca fiind apoteoză a represiunii totalitare, ca imperiu al minciunii, al dedublării și al delațiunii. Aceste lucruri erau scrise de Djilas în 1954–1955. Astăzi, ele pot părea platitudini, dar în acei ani erau lucruri fundamentale, de-a dreptul dinamitarde.

Sunt importante și numele filozofului Ernst Bloch din Germania de Est, ale lui Jacek Kuroń și Karol Modzelewski din Polonia. Ultimii doi au trimis în 1964 o scrisoare deschisă (un text fundamental al revizionismului marxist) primului-secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez, Władisław Gomułka. Scrisoarea acuză de pe poziții troțkizante birocratizarea statului și exploatarea clasei muncitoare în regimurile comuniste de tip bolșevic. Cei doi erau asistenți universitari, Kuroń la Secția de pedagogie a Facultății de Filozofie de la Varșovia, iar Modzelewski la Facultatea de Istorie. Împotriva acestora, autoritățile comuniste au declanșat o întreagă campanie, iar argumentul principal al poliției secrete, al lui Gomułka, a fost originea lui Modzelewski. Tatăl acestuia fusese ministrul de Externe al Poloniei Populare. Prin urmare, argumentul celor aflați la putere a fost: „Iată cine condamnă sistemul, cei care au profitat de binefacerile lui!“ Nu putem vorbi despre destinul revizionismului marxist fără a menționa revolta studențească de la Varșovia, din ianuarie 1968, inspirată de ideile unor Leszek Kołakowski, Krzysztof Pomian, Zygmunt Bauman, spre a-i numi pe cei mai faimoși. Aparatul ideologico-polițienesc din Polonia s-a dezlănțuit, nu numai împotriva studenților (au avut loc arestări, procese oribile, demascări publice), ci și împotriva profesorilor care au refuzat să-și condamne studenții. S-a probat încă o dată câtă dreptate avea Kołakowski să scrie: „Nu este socialistă acea țară ai cărei cetățeni ajung să blesteme geografia.“ Ori poate că este totuși socialistă, dar atunci trebuie să regândim întreaga tradiție a stângii. Așa cum

avea să o facă însuși Leszek Kołakowski, renunțând la himerele socialismului cu chip uman. La nivelul revizionismului polonez a existat o convergență între tradiția socialismului democratic și unele direcții novatoare din Biserica Catolică. După 1968, Adam Michnik a ajuns la concluzia că sistemul nu se poate transforma din interior. Astfel, Michnik nota: „Am constatat că nu există sub nici o formă socialism cu chipul uman, există doar totalitarism cu dinții sparți.“ După Primăvara de la Praga, revizioniștii polonezi s-au întrebat: „Ce-i de făcut?“ Soluția cu care a venit Michnik a fost noul evoluționism sau proiectul societății civile. Un proiect al lungului drum prin instituții, care a fost inspirat, pe de o parte, din Tocqueville, iar pe altă parte, din Gramsci și care a devenit un proiect al hegemoniei culturale transformate în hegemonie politică. Înfrângerea revizionismului marxist a fost preludiul genezei acelor mișcări sociale ce aveau să culmineze în sindicatul liber, autoguvernat, Solidaritatea.

Revizionismul iugoslav a fost reprezentat de grupul Praxis, care s-a destrămat tragic prin resurecția națională, în momentul în care unii dintre liderii săi au devenit ideologii regimului Miloševič. În acest sens îl voi menționa pe cunoscutul filozof postmarxist Mihailo Markovič, care a devenit principalul ideolog al Partidului Socialist. Svetozar Stojanović, autorul unei cărți excepționale despre promisiunile și trădările socialismului, a devenit un apropiat și consilier al lui Dobrica Ćosić, în momentul în care acesta, altminteri un important romancier, a fost, în calitate de președinte al Iugoslaviei micșorate, principalul promotor al naționalismului sârb. Ulterior, și Stojanović, și Ćosić aveau să înțeleagă că alunecaseră într-o direcție extrem de periculoasă. Delimitarea lor de Milošević a venit însă foarte târziu și efectele au fost aproape nule. Ljubomir Tadić, tatăl actualului președinte al Serbiei, a fost unul dintre prea puținii intelectuali revizioniști din Iugoslavia care nu s-au lăsat contaminați de virusul naționalismului fundamentalist.

Şcoala de la Budapesta a dezvoltat o analiză a dictaturii asupra trebuințelor umane (*dictatorship over needs*). Ágnes Heller, Ferenc Fehér, Mihály Vajda, György și Maria Márkus, János Kis, György Bence au parcurs drumul de la neomarxism la liberalismul politic. În Cehoslovacia, după tragedia din august 1968, s-a recunoscut ideologia drepturilor omului ca fundament al unei direcții opuse minciunii dominante. Václav Havel nu a fost niciodată marxist; venea din școala lui Jan Patočka, deci dinspre fenomenologie. Charta 77 a inclus gânditori și activiști de varii orientări, inclusiv existențialiști, neomarxiști, liberali clasici, socialiști dezabuzați. Pentru chartiști, ideea-cheie era să trăiești în adevăr, să nu contribui la întărirea minciunii. Comunismul s-a prăbușit ca urmare a delegitimării proiectului său ideocratic de către intelectualii care de multe ori au susținut inițial acest sistem. Teza pe care am propus-o în legătură cu revizionismul marxist este că acesta s-a constituit ca reacție de protest din partea intelectualității de stânga. Eu pledez pentru acest tip de lectură pentru că, din punctul meu de vedere, comunismul a fost învins, în primul rând, prin revolta inteligheției critice.

Note

3. O primă variantă a acestui text, bazată pe o conferință Microsoft la Sibiu și pe o prelegere la

Universitatea „Babeș-Bolyai), ținută la 50 de ani de la Revoluția maghiară, pe 23 octombrie 2006, a fost publicată în: Doina Jela și Vladimir Tismăneanu (coordonatori), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist* (Curtea Veche, București, 2006).

Iluzia Utopiei și promisiunile trădate. Semnificațiile anului 1968

„Changez la vie“ – ambiția suprarealistă a renăscut în 1968, împreună cu aceea marxistă, a „transformării lumii“. Rebelii parizieni, cei din Berlinul de Vest ori studenții de la Universitățile Columbia și Berkeley credeau că vor aduce utopia la putere. Îi citau pe Guevara, Gramsci, Rosa Luxemburg, Troțki, Marcuse, Mao, ba chiar și pe Lin Biao („A te revolta este just“). Purtau în mână „cărticica roșie“. Unii jurau pe numele unor Proudhon ori Bakunin, fără să știe că aceștia decelaseră la timp potențialul dictatorial-terorist al marxismului. Prea puțin le păsa lor atunci despre ce se întâmpla în estul Europei, în acea zonă a paraliziei brejneviste unde se ivise, totuși, odată cu Primăvara de la Praga, o rază de speranță ce avea să piară zdrobită de *Panzerkommunismus*, de acel „socialisme qui venait du froid“, despre care scria chiar Jean-Paul Sartre după invazie. Obsesia revoltaților din Vest era să stigmatizeze „imperialismul american“. Se opuneau Războiului din Vietnam și se credeau soldați ai noilor Brigăzi Internaționale. Habar nu aveau despre ce era de fapt Vietnamul de Nord, cu al său monstruos Gulag, și îl venerau pe „unchiul Ho“, stalinistul suprem de la Hanoi. Rebeliunea studențească pariziană era exaltată, euforică, jubilantă, *jouissant*-ă, exuberantă și carnavalescă. Se celebra „l’imagination au pouvoir“. Studenții și ideologii lor detestau autoritarismul (social, familial) și puneau pe zidurile orașului postere de genul „Il est interdit d’interdire“. O contagioasă *insouciance* dădea măsura acelor febre revoluționare: „Soyons réalistes, exigeons l’impossible.“ Revoluțiile sunt *moments of madness*, scrie sociologul Aristide Zolberg – și nu greșește. Era o revoltă neoromantică, un strigăt împotriva unui raționalism scientist pe care îl deplora Herbert Marcuse în scrierile sale. Despre aceste lucruri a scris la vremea respectivă pagini de o mare luciditate Monica Lovinescu. Transmise la Europa Liberă în emisiuni devenite legendare, ele ne informau și ne formau. Cu finețe și respect pentru spațiul ideilor, Monica Lovinescu a făcut adevărate disecții ale miturilor inspiratoare ale revoltei studențești franceze. Nu a condamnat-o înainte de a o explica. Reflecțiile sale se întâlneau cu cele ale lui Raymond Aron, care scria despre *la révolution introuvable*. După cum se întâlneau cu acelea ale lui Leszek Kołakowski, marxistul deziluzionat care avusese curajul să se solidarizeze cu studenții Universității din Varșovia, în martie 1968.

Pentru Kołakowski, Zygmunt Bauman, Krzysztof Pomian, Stefan Morawski și alți intelectuali contestatari, expulzați din Universitate la ordinul lui Gomułka, socialismul polonez intrase în faza sa fascistă. Ministrul de Interne, sinistrul general Mieczystaw Moczar, șeful facțiunii „partizanilor“, organiza în acele luni adevărate pogromuri. Ziarul partidului, *Trybuna Ludu*, publica texte de tip *Der Stürmer*. Antisemitismul devenise doctrina oficială a comunismului polonez. Michnik, Kuroń, Modzelewski, Irena Grudzińska, Seweryn Blumsztajn erau arestați și condamnați pentru „uneltire împotriva ordinii de stat“. Nici o mirare, așadar, că, pentru Kołakowski, doctrina politică a lui Marcuse suna cât se poate de fals: era o pledoarie pentru

iresponsabilitate, pentru un tip de acțiune din care dispăruse orice interes față de articularea scopurilor cu mijloacele. Invitat să-i succeadă lui Adorno, Kołakowski se vedea contestat de studenții germani îndrăgostiți de Marx, ba chiar și de Lenin. În a sa de neegalat istorie a marxismului, Kołakowski își încheia capitolul despre Marcuse cu aceste neiertătoare cuvinte: „…Principala problemă cu scrierile lui Marcuse nu este că profesează marxismul, în pofida evidențelor contrare, ci că încearcă să ofere o bază filozofică pentru o tendință de-acum prezentă în civilizația noastră, care se străduiește să distrugă această civilizație din interior, de dragul unui apocalips al Noii Lumi a Fericirii care, chiar prin firea lucrurilor, nu poate fi descrisă… Nu există probabil un alt filozof în lumea de astăzi care să merite atât de deplin precum Marcuse să fie numit ideologul obscurantismului“ (*Main Currents of Marxism*, vol. 3, Oxford University Press, 1978).

În iunie 1968, sintetizând lecțiile revoltei avortate a studenților francezi, Monica Lovinescu examinează amalgamul nihilist al utopismului autorului *Omului unidimensional*: „Două aspecte din opera lui militează în favoarea acestei explozii: lipsa de nuanțe dintr-o critică ce se vrea globală și definitivă și apelul la iraționalul fericirii. […] Desigur, critica acestui tip de rațional se afla în Heidegger, dar Heidegger n-o îmbină cu o speranță mesianică sau cu rămășițe de marxism. Sistemul lui Marcuse nu este exploziv prin rigoarea lui, ci, dimpotrivă, prin înglobarea atâtor izvoare diferite într-o critică radicală, dar nu și la obiect“ (*Unde scurte*, Editura Limite, Madrid, 1978). Diagnosticul este impecabil: critica a ceea ce filozofii Şcolii de la Frankfurt numeau capitalism târziu era radicală, nu însă și la obiect. Chiar Habermas admitea acest lucru atunci când scria despre revolta studențească germană drept o *Scheinrevolution* (pseudorevoluție) și îi acuza pe unii dintre lideri de „fascism de stânga“.

În acest timp, la Praga prindea ființă cealaltă aventură utopică. Utopia intelectualilor cehi și slovaci era una antiideologică, așadar una care se opunea minciunii oficiale, logicii despotismului birocratic și terorii polițiste prezentate drept apoteoza libertății umane. Era o insurecție a spiritului ori, spre a relua o minunată formulare hegeliană, era „un superb răsărit de soare“. Se topea ghețarul stalinist: societatea civilă renăștea sub semnul convingerii că socialismul poate fi umanizat. Anul 1968, cu ale sale mari iluzii și nu mai puțin teribile dezamăgiri, a avut cel puțin un efect de lungă durată: prăbușirea mitului sovietic și declinul ortodoxiilor comuniste în Occident. În acest sens, André Glucksmann are dreptate să afirme că mișcarea din 1968 a determinat începutul sfârșitului pentru Partidul Comunist Francez, aflat astăzi într-o stare de comă mentală (ca și stânga franceză în genere). Atunci când Georges Marchais (fost secretar general al Partidului Comunist Francez) l-a atacat pe Daniel Cohn-Bendit numindu-l „un Juif allemand“ (un evreu german), mii de studenți au răspuns scandând „Nous sommes tous des Juifs allemands“ și „à bas les crapules staliniennes!“. PCF își dezvăluia orientarea fascistă. În spatele secerei și ciocanului se întrezărea umbra lui Doriot, în tinerețe comunist, apoi susținător al nazismului prin acțiuni concrete. Comunismul se deconspira ca extremism de dreapta, cum scrisese cândva Jeanne Hersch, eleva lui Jaspers și prietena Monicăi Lovinescu.

La București, între timp, echipa barbistă infesta spațiul public cu calomnii împotriva Europei Libere, dovedind ambiguitatea incurabilă a stalinismului național. Pretenția autonomistă, mascarada reabilitărilor unor comuniști uciși în perioada Dej,

ca și a celor lichidați în URSS în anii Marii Terori, refrenul agasant privitor la „umanismul socialist“ deveneau argumente pentru edificarea tot mai grotescului cult al personalității lui Nicolae Ceaușescu. După 1956, anul 1968 a fost al doilea moment istoric pierdut de intelectualii români. Suflul libertății s-a stins înainte de a crea o mișcare intelectuală reală. Una care, asemenea celei de la Praga, să submineze „Castelul“ prin curaj, cinste și nonconformism. A existat un suflu liberal în 1968, un sentiment că totul este posibil, că imaginarul social poate fi desferecat. Se configura o nouă viziune despre socialism, opusă dogmatismului cazon al sovietismului oficial. Sigur, dacă privim lucrurile cu ochii noștri de azi, a fost vorba despre o mare iluzie.

Prima teză pe care o avansez legată de 1968 este că, oricât de greu ar fi de crezut, a fost o vreme în care mulți oameni l-au privit pe Ceaușescu drept un marxist *open-minded*, un comunist naționalist sau chiar un susținător al socialismului cu chip uman. Ceaușescu însuși a cultivat această imagine, iar unii intelectuali și tehnocrați români au crezut în această demagogie, în timp ce observatorii din Occident îl considerau aproape în unanimitate un fel de David est-european care îl înfruntă pe înspăimântătorul Goliat sovietic. Aceasta era perspectiva anului 1968. La o conferință ținută la Paris în 1987 și organizată de ANEX, Amber Bouzouglu, jurnalistă la *Le Monde*, a formulat perfect modul în care s-a raportat presa occidentală (*Le Monde*, *The New York Times*, *The Guardian* etc.) la Ceaușescu. Fraza ei spune tot: „Cher monsieur, nous nous sommes tous faits eus“ („Stimate domn, ne-a fraierit pe toți“).

A doua teză pe care o susțin este că Ceaușescu a utilizat în chip cinic zdrobirea Primăverii de la Praga (invazia militară din 21 august 1968) ca pe o scuză pentru potențarea propriului cult al personalității. Ceaușescu a creat o mitologie autoglorificantă în care el apărea drept eroul fără teamă și prihană, simbolul legăturii dintre partid și popor. În 1968, s-a lansat pentru prima dată ideea „PCR – Ceaușescu – Romania“. Începuturile cultului personalității nu se produc în 1971, așa cum s-a susținut multă vreme, ci în perioada cuprinsă între sfârșitul lui 1967 și 1968. Atunci apare acest mecanism al dictaturii lui Ceaușescu, care nu a existat în timpul lui Gheorghiu-Dej, ca instrument propagandistic. Au existat cultul lui Stalin și un cult minor al lui Gheorghiu-Dej, care este incomparabil cu ceea ce s-a întâmplat în timpul lui Ceaușescu.

A treia teză pe care o susțin este aceea că Ceaușescu a fost un bolșevic inveterat. El și camarazii lui nu au dorit niciodată liberalizarea sau democratizarea sistemului politic din România. În opinia unor memorialiști comunostalgici, gen Niculescu-Mizil, Manea Mănescu și Dumitru Popescu, în 1966, 1967 și 1968 s-a petrecut un fenomen de reformare din interior și de sus în jos a sistemului. Eu contest această teză. Chiar și în cea mai puțin represivă fază a sa, sistemul a rămas structural opus statului de drept și economiei de piață. Chiar și în acea perioadă, Partidul Comunist și-a conservat monopolul puterii, iar Securitatea și-a continuat acțiunile abuzive. Spre a cita o formulă a disidentului Vasile Paraschiv, fărădelegea a fost esența sistemului, de la început și până la sfârșit. Aici se află distincția capitală între eforturile reformiștilor de la Praga și mascarada pseudoreformistă de la București. Niciodată nu i-a trecut prin minte lui Ceaușescu să suprime realmente cenzura. A făcut-o formal, ca gest strict propagandistic, ceva mai târziu. În fapt, au apărut cenzuri și mai insidioase decât Direcția Presei.

În continuare, voi prezenta punctul de vedere al lui Daniel Chirot, tocmai pentru că

sunt convins că adevărul nu este monocrom. Citez dintr-o corespondență personală:

> Nu sunt de acord cu dvs în totalitate. Desigur că Ceaușescu a fost un comunist, în sensul că nu a intenționat niciodată să transforme România într-o democrație. Ceaușescu a crezut în socialism și introducerea economiei de piață nu s-a aflat pe agenda lui. Ca orice bun politician, dictatorul român a știut cum să mintă. Teza dumneavoastră sugerează că acesta nu a renunțat niciodată la stalinism. Eu nu sunt de aceeași părere. Îmi amintesc de perioada pe care am petrecut-o în 1970–1971, când au existat schimbări tangibile și o mare doză de optimism. Nu cred că Ceaușescu s-a prefăcut în mod cinic și sunt de părere că acesta a crezut, chiar dacă în mod eronat, că ceea ce a făcut era benefic pentru România. Desigur că a existat teroare, dar nu au existat arestări în masă. A fost un cult al personalității pentru că, în toate dictaturile, liderilor le place să fie iubiți și admirați. Totodată, nu au existat forțe care să li se opună celor de la putere. Începând cu 1971, Ceaușescu a realizat trei lucruri. În primul rând, și-a dat seama că noile cadre de partid, care fuseseră promovate pe merit, nu-i vor fi loiale, pentru că acestea nu respectau vechea gardă. În al doilea rând, susținătorii lui Ceaușescu din PCR se temeau de aceste tinere cadre. La fel ca vechea gardă, Ceaușescu a realizat că, dacă va lăsa deschiderea să evolueze, liderii partidului și socialismul își vor pierde legitimitatea. În călătoria din Asia din 1971, dictatorul român a descoperit un model mai promițător, regimurile lui Mao și Kim Ir Sen. După întoarcerea din Asia, în România a început schimbarea și a început declinul lui Iliescu, care ar fi putut fi un potențial succesor, dacă tinerii reformatori ar fi ajuns la putere. Din nefericire pentru România, modelul dur est-asiatic a fost un dezastru. Acest model nu a funcționat nici în China sau Coreea de Nord. Dacă Iliescu ar fi promovat în 1971 cred că s-ar fi ajuns la introducerea unor elemente caracteristice capitalismului odată cu menținerea dictaturii de partid. Nu vom ști niciodată dacă această opțiune i-a fost prezentată lui Ceaușescu. Probabil că acest lucru nu s-a întâmplat. Ceaușescu nu era tipul de lider care ar fi putut promova o schimbare de asemenea proporții. Pentru Ceaușescu, deschiderea economiei și pierderea controlului dictatorial ar fi dus la distrugerea comunismului. Din acest motiv a susținut o linie care a dus la o catastrofă economică. Pentru a-și salva legitimitatea, care era în declin, a promovat un cult al personalității și a devenit din ce în ce mai dependent de secta personală care se afla în apropierea sa. Dictatorilor în vârstă, ale căror politici au eșuat, le este specifică transformarea în monștri rigizi și paranoici. Eu cred că este corect să-l condamnăm pe Ceaușescu pentru că a ruinat viețile a milioane de români. Dar acest lucru nu înseamnă că în 1968 sau 1970 a fost doar un simplu manipulator care intenționa să revină la stalinism. De fapt, Ceaușescu nu a revenit niciodată la stalinismul radical, pentru că nivelul terorii nu a fost nicicând mai mare decât sub Stalin, Mao, Enver Hodja sau în Coreea de Nord.

Există, așadar, nuanțe care trebuie luate în considerare, inclusiv cele legate de felul în care indivizii reali au interiorizat, au trăit un moment istoric sau altul. Ceea ce vreau să afirm, ceea ce am susținut în *Stalinism pentru eternitate*, ceea ce se scrie în opera colectivă care este *Raportul Final* este că Nicolae Ceaușescu și camarila sa (grupul aparatului de partid) au manipulat demagogic speranțele de democratizare ale cetățenilor României. Evident, în primăvara lui 1968 bătea un alt vânt decât crivățul stalinismului integral. Ceaușescu a pretins că pornește pe drumul destalinizării, dar a făcut-o strict teatral, utilizând o dramaturgie a impostorului care a reușit să impresioneze multă lume. Nu însă și pe Monica Lovinescu, care, în emisiunile ei de la Europa Liberă, avertiza asupra absenței unor acțiuni reale de liberalizare în România și cerea intelectualilor români să se sincronizeze cu semenii lor de la Praga.

Destalinizarea a fost utilizată în chip manipulativ de către Ceaușescu și clica sa de nomenklaturiști pentru a-și fortifica pozițiile hegemonice. Vaga neliniște din rândul intelighenției a fost rapid calmată prin măsuri de cooptare și neutralizare. S-au organizat campanii menite să-i convingă pe tinerii scriitori că liderii partidului erau

gata să le asculte revendicările, dar, în fapt, s-a mers pe linia amortizării oricăror critici care vizau principiul sacrosanct al „îndrumării de către partid a literaturii“. Scriitorii din grupul oniric (Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, Vintilă Ivănceanu) au fost marginalizați, iar protectorul lor, mereu nonconformistul poet Miron Radu Paraschivescu, unul dintre puținii marxiști antistaliniști de la București, a fost și el forțat să-și întrerupă contribuțiile publicistice. Promisiunea unei Primăveri la București s-a stins în față. În loc să se coaguleze sub forma unei contestații colective, acțiunile scriitorimii române (mă refer la intelectualii autentici) s-au consumat în *sotto voce* fără să afecteze în vreun fel piramida de minciuni a unei puteri ilegitime. Din păcate, un fatal narcisism orgolios a făcut din scriitorii români acei „orfani ai curajului“ despre care a scris Monica Lovinescu.

Citeam cu nesaț în acei ani revistele literare și mă așteptam să văd și la noi o explozie a adevărului asemănătoare cu aceea de la Praga. Puteam cumpăra săptămânalul *Les Lettres Françaises* și știam de la Europa Liberă de fervoarea spirituală din Cehoslovacia. Pentru cei din generația mea cărora le păsa de destinul politicului în veacul lagărelor de concentrare era un moment extraordinar. Credeam, unii dintre noi, cu naivitate că socialismul și democrația pot fi împăcate. A fost o imensă iluzie, dar atunci, în primăvara lui 1968, acest lucru nu ne era câtuși de puțin limpede. Speram că se va relua momentul Budapesta 1956, că vom avea ocazia să scăpăm de blestemata cenzură, că dreptul la memorie va fi în fine restituit unei societăți bolnave de frică și suspiciune. Credeam că vor avea loc reabilitări autentice ale victimelor comunismului, nu doar mascarade menite să-l așeze pe noul despot într-o lumină glorioasă. Preferam să ignorăm circul propagandistic pus la cale de aparatul ideologic condus de Niculescu-Mizil, Iliescu și Popescu-Dumnezeu.

În martie 1968 se accentua linia antisovietică, încercându-se o versiune de titoism în stil românesc. Niculescu-Mizil părăsea reuniunea de la Budapesta a partidelor comuniste, protestând față de criticile pronunțate de delegatul sirian la adresa poziției PCR în mișcarea comunistă internațională. Sloganul repetat obsesiv era: „neamestecul în treburile interne“. În aprilie, avea loc plenara CC la care era reabilitat Lucrețiu Pătrășcanu. Alături de el, partidul reconsidera memoria altor militanți căzuți victime lui Gheorghiu-Dej ori lichidați în URRS. Fostul dictator era denunțat de Ceaușescu, care spunea că acele crime îl acuzau pe Dej, „care le-a patronat“, precum și pe călăul securist Drăghici, care a organizat comiterea lor. Drăghici era stigmatizat drept torționarul suprem, dar nimeni nu punea în discuție rolul Securității ca instituție criminală. „Acele mult prea triste și prea urâte fapte“, cum le numea Maurer într-un discurs de „prelucrare“ la Cluj, păreau să fie expresia unor patologii individuale, nu a unui sistem samavolnic și terorist.

Discursul lui Ceaușescu la ședința activului de partid al Municipiului București mergea chiar mai departe, generând nu puține iluzii în rândul celor care l-au ascultat și citit. În *Scânteia* apărea o versiune edulcorată, însă suficient de tranșantă pentru a provoca speranțe ce aveau să se dovedească neîntemeiate. Era un miraj ideologic, un spectacol retoric specific sectelor leniniste. Să nu uităm că faimoasa Comisie de reabilitări îi includea pe vechiul cominternist Gheorghe Stoica, pe expertul cadrist, secretarul CC însărcinat cu „organele speciale“ Vasile Patilineț și pe generalul Grigore Răduică, vicepreședintele Consiliului Securității Statului. În Sala Palatului, în clipa când Ceaușescu își lansa diatriba anti-Dej, printre invitați se aflau și victime, și călăi.

Alexandru Ivasiuc îmi spunea că l-a zărit acolo chiar pe monstrul Enoiu.

Cu maxim cinism, plenara îl reabilita pe Teohari Georgescu, predecesorul lui Drăghici în fruntea Ministerului de Interne, care lua cuvântul spre a jura credință noului lider și a-l blama pe cel defunct. La fel era reabilitat Miron Constantinescu, el însuși implicat în teroarea stalinistă din anii ’50. Între cei care luau cuvântul se număra satrapul ideologic Leonte Răutu, neafectat în vreun fel de zguduitoarele dezvăluiri privind soarta lui Pătrășcanu. Reabilitările din România au fost parțiale și ipocrite. Ele s-au limitat la victimele comuniste și au trecut complet sub tăcere exterminările în masă, distrugerea elitelor, terorismul ca politică de stat.

La Congresul al IX-lea din iulie 1965, Ceaușescu însuși afirmase, spre a demola mitul lui Dej, că „viața a dovedit“ că un singur om, „oricât de capabil ar fi“, nu poate acumula în mâinile sale deopotrivă funcția supremă în partid și pe aceea în stat. Între 1965 și 1967, cel puțin formal, propaganda oficială pedala pe principiul conducerii colective. După doi ani însă, folosindu-și protejații din grupul aparatului de partid, Ceaușescu reușea să-l constrângă pe Chivu Stoica, succesorul lui Dej ca președinte al Consiliului de Stat, să facă propunerea de numire a secretarului general chiar pe acest post. Un banc din epocă îl numea pe agramatul Chivu drept cel mai agil fotbalist întrucât reușise să-și dea singur cu piciorul în posterior. Câțiva ani mai târziu, Chivu Stoica avea să-și tragă un glonț în cap.

Prindea, așadar, ființă noul cult al personalității, mai agresiv și mai vicios decât cel al lui Dej. Ceaușescu poza în apărător al legalității socialiste, vorbea întruna de normele leniniste ale vieții de partid și susținea declarativ subordonarea Securității față de partid. Îl numise pe Cornel Onescu ministru de Interne, apoi pe Ion Stănescu în fruntea Consiliului Securității Statului. În realitate, anchetele continuau, studenții erau terorizați, UTC-ul, condus de Ion Iliescu, funcționa pe post de poliție în rândul studențimii și elevilor. Continuau acțiunile de intimidare a recalcitranților și de recrutare de informatori. Spiritul revoltei, marca anului 1968, nu a fost lăsat să se dezvolte în România. Dimpotrivă, se luau măsuri draconice pentru asfixierea sa. Legendele legate de Gheorghiu-Dej, inclusiv pretinsul rol decisiv al acestuia în greva de la Grivița din 1933, trebuiau spulberate. Imediat după venirea sa la putere, în mai 1965, Ceaușescu îi reabilita pe unii dintre fruntașii ceferiști prigoniți de Dej: Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Vasile Bigu. Vechea gardă a ilegaliștilor era mobilizată spre a cânta osanale noului lider. Aparatul ideologic, în care făceau cariere spectaculoase Dumitru Popescu, Ilie Rădulescu, Niculescu-Mizil, Mihai Bujor Sion (tatăl), Constantin Vlad, Ion Teoreanu, Alexandru Ionescu, se mobiliza spre a-l zugrăvi pe Ceaușescu drept un fel de cavaler fără teamă și fără prihană al „comunismului de omenie“. Se contura mitologia „obsedantului deceniu“. Un maniheism dubios contrasta perioada Dej (cominternistă, represivă, dogmatică) noii epoci, ulterior botezată „de aur“. Cum au demonstrat-o în scrierile lor Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, destalinizarea literelor românești a fost una ambiguă și paradoxală. Dezghețul a fost efemer și înșelător. Au apărut lucrări oneste, s-au întredeschis gurile și sufletele, dar totul se petrecea sub mereu vigilenta supraveghere a partidului și Securității. Limitele erau stricte, iar transgresarea lor se solda cu sancțiuni de tot felul. Faimoasa *Antologie a poeziei românești interbelice*, a lui N. Manolescu, a fost retrasă urgent din librării sub acuzația că promova poeții naționaliști și-i elimina pe foștii proletcultiști (Mihai Beniuc, Marcel Breslașu, Maria Banuș, Nina

Cassian).

La ședința activului de partid din București, din aprilie 1968, imediat după Plenara care l-a reabilitat pe Pătrășcanu, au luat cuvântul, între alții, George Ivașcu, directorul *Contemporanului*, și Victoria Sârbu, văduva lui Foriș. Primul a vorbit despre eroarea de a-l fi prezentat pe Dej drept port-drapel. Ceaușescu i-a răspuns cu falsă modestie, spunând că „noi nu avem nevoie de idoli“. Iar Victoria Sârbu i-a ripostat lui Teohari Georgescu, care se prezentase ca un fel de victimă inocentă a sângerosului Dej, amintindu-i cum el personal dirijase anchetarea ei și a lui Remus Koffler. De la distanța pe care o avem astăzi, este clar că reabilitările din 1968 au fost un exercițiu de imagine construit de grupul Ceaușescu pentru delegitimarea posibilor rivali din conducerea supremă. De altfel, secretarul general îi blama pe membrii Biroului Politic care încuviințaseră executarea lui Pătrășcanu. Întrucât în aprilie 1954 el era doar membru supleant (fără drept de vot deliberativ), putea susține că nu avea o responsabilitate personală. Erau în schimb vizați Bodnăraș, Apostol, Chivu și chiar proaspăt reabilitatul Miron Constantinescu. Drăghici se vedea acuzat de toate crimele stalinismului dezlănțuit și, în pofida tentativei de a protesta, era exclus din CC și, ulterior, din partid. Evacuat din reședința de pe șoseaua Kiseleff, se mută într-o spațioasă vilă pe strada Sofia. În locul său se instala Paul Niculescu-Mizil. Era casa în care locuise cândva Ana Pauker, o altă mazilită a perioadei Dej, silențios reabilitată de Ceaușescu, care încerca să intre în grațiile ilegaliștilor. Nu se scotea însă nici un cuvânt despre distrugerea culturii românești, despre miile de țărani asasinați, despre suprimarea oricărui pluralism în România sovietizată. Nomenklatura nu a avut vreodată remușcări.

Pentru Ceaușescu, piața liberă și proprietatea privată rămâneau tabuuri de netrecut. Nu putea concepe sub nici o formă că planificarea de tip stalinist era de fapt obstacolul principal în calea unei dezvoltări normale a economiei. În această privință, nu era o mare deosebire între Ceaușescu și aghiotanții săi economici gen Manea Mănescu, Maxim Berghianu, Roman Moldovan și Ilie Verdeț, pe de o parte, și echipa lui Dej (în primul rând Gh. Gaston Marin), pe de altă parte. Singurul care părea să facă figură diferită era Alexandru Bârlădeanu, care, la Conferința Națională din 1967, se pronunța, într-o manieră sibilinică, în favoarea unui sistem economic mai flexibil. Nu după mult timp, Bârlădeanu era eliminat „la cerere“ din Prezidiul Permanent.

Niciodată Ceaușescu nu a pus sub semnul întrebării apartenența țării la Tratatul de la Varșovia. Ispita titoistă a fost de fapt expresia unei vanități exacerbate. În pofida pretențiilor megalomane ale pontifilor ideologici, România nu a propus un model original al socialismului de stat, ci, dimpotrivă, a păstrat nemodificate substanțial toate caracteristicile stalinismului originar. Între acestea, fixația pe rolul conducător al partidului, codificată în statutul adoptat la Congresul al IX-lea și reiterată *ad nauseam* în articolele și cuvântările lui Ceaușescu și ale camarazilor săi. Pluralismul ideologic era denunțat drept un pericol mortal. Aici se află diferența între pozițiile comuniștilor români în 1968 și cele ale comuniștilor cehoslovaci, italieni și spanioli. Până și anchilozatul Partid Comunist Francez (condus de Waldeck Rochet și Georges Marchais) îndrăznea să critice persecuțiile împotriva intelectualilor disidenți din URSS. Nimic de acest gen în România, unde drepturile omului continuau să fie obiectul unei deplorabile deriziuni din partea celor care nu conteneau să peroreze despre „umanismul socialist“.

Politica externă, apropierea de Franța gaullistă, chiar deschiderea spre Statele Unite erau utilizate ca mijloc de obținere a unei credibilități internaționale din care să se plăsmuiască un consens intern. Pentru Ceaușescu, Maurer, Bodnăraș, Mizil, Trofin și ceilalți membri ai grupului de la vârf, o liberalizare internă era de negândit. În rândul tinerilor, UTC-ul își menținea funcția nefastă: spre a folosi cuvintele lui Foucault, rolul său era să supravegheze și să pedepsească. Primul-secretar al UTC-ului, Ion Iliescu, devenea și membru al guvernului, cu titlul de ministru al Tineretului. Drept gratitudine pentru rolul său în neutralizarea oricărei revolte a tinerilor intelectuali în 1968, ca și pentru participarea la suprimarea mișcărilor studențești, era promovat secretar al CC al PCR însărcinat cu ideologia, deci cu marea minciună.

Facultățile de Filozofie din București, Iași și Cluj continuau să fie în vizorul partidului, iar tematica vigilenței rămânea în prim-planul retoricii dominante. Trebuie însă amintit că tot în acei ani s-a permis introducerea de cursuri facultative la Universitatea din București, inclusiv unele despre Hegel, despre existențialismul francez ori despre fundamentele filozofice ale matematicii (ținut de eminentul intelectual Imre Toth). Politica traducerilor era mai deschisă decât oricând în trecutul comunist. Editurile Univers și Meridiane publicau lucrări esențiale de estetică, teorie și critică literară. În colecția „Idei Contemporane“ a Editurii Politice se publicau, pe lângă texte conformiste, traduceri din autori respectați.

Ceea ce se petrecea în realitate era o colosală mistificare. Ceaușescu nu a fost niciodată un reformator și nu a admis că socialismul poate fi contestat în numele libertății. Nu a fost un hrușciovist veritabil, în pofida gesticulațiilor sale pretins iconoclaste. L-a venerat pe Stalin și l-a admirat pe Mao. Susținerea acordată lui Dubček venea din temerile sale că o intervenție în Cehoslovacia ar putea crea un precedent pentru o acțiune similară în România. În timp ce la București reabilitările se făceau exclusiv în interiorul mafiei dominante, la Praga se nășteau cluburi independente care sfidau dictatura partidului unic. Tot atunci, liderii români intensificau linia șovin-naționalistă, recuperând temele autarhic-organiciste și colectivist-etatiste ale extremei drepte interbelice. Este perioada când se configurează tot mai limpede sinteza perversă dintre comunism și fascism în experiența regimului totalitar de la București.

În 1968, regimul de la București părea să adopte o linie dacă nu liberală, măcar mai puțin rigidă. Era o făgăduință amăgitoare, câtă vreme Ceaușescu însuși nu putea fi nicicum bănuit de propensiuni de tip Nagy ori Dubček. Făcuse parte din comandamentul creat în 1956 pentru a preveni acțiuni de revoltă inspirate de exemplul maghiar. Îi repugna destalinizarea și se simțea solidar cu pozițiile celor care i se opuseseră deschis. Pentru analiza acelei perioade, amintesc aici volumul *Lagărul comunist sub impactul destalinizării*, coordonat de Dan Cătănuș și Vasile Buga (Academia Română, INST, 2006). Dincolo de declarațiile de paradă, Ceaușescu din 1968 nu era structural diferit de cel din 1956: închistat în dogme ponosite, suspicios, intolerant, intrigant, însetat de putere. Se vorbește uneori despre rolul moderator pe care l-ar fi jucat premierul Maurer. Este o altă iluzie. Niciodată, sub nici o formă, Maurer nu s-a opus nici lui Dej, nici lui Ceaușescu în privința opțiunilor fundamentale. Este posibil însă să existe un dram de adevăr în rumorile care circulau în epocă în privința îndemnului lui Maurer către Ceaușescu de a nu ajunge vreodată să aibă sânge pe mâini, deci de a nu urma modelul predecesorului său prin recurgerea la

asasinatul politic. În rest, Maurer a fost, cum scria Petre Pandrea în *Memoriile mandarinului valah*, Leninul României.

Linia xenofobă în politica de cadre a fost expresia regenerării aparatului prin susținerea activiștilor total devotați lui Ceaușescu. Din umbră, Elena Ceaușescu era de-acum extrem de influentă. Referințele oficiale la ea sunt cât se poate de anoste, fiind pomenită doar astfel: „și soția“. Ca și amica ei, frivola Elena Maurer, care o consilia în aceste chestiuni, viitoarea „savantă de renume mondial“ era ahtiată după blănuri, bijuterii și călătorii pariziene. Marile familii ale aristocrației roșii se bucurau de privilegii de tip feudal. Pentru a crea mitul unității dintre partid și popor, se organizează vizite de lucru prin toată țara, se înscenează întâlniri între Ceaușescu și inși travestiți în precursorii săi istorici, marii voievozi ai unui trecut divinizat. Sub patronajul lui Mizil și al lui Dumitru Popescu, se construiește eșafodajul stalinismului național, a ceea ce Monica Lovinescu a numit neoproletcultism: „Îmbinarea explozivă a unor rudimente din vechea dogmă cu șovinismul lătrător.“

Comunismul și fascismul se întrepătrund până la dispariția oricărei distincții relevante. Monica Lovinescu scria despre acest hibrid dintre *Scânteia* și *Porunca Vremii* unde au dispărut frontierele dintre comunism și fascism: „Dar au existat vreodată real aceste granițe, și vecinătatea dintre metodele celor două totalitarisme n-a fost oare de mai multă vreme o evidență? Nu numai Hannah Arendt o susține. Dovezile în România se înmulțesc“ (*Unde scurte III*, Humanitas, București, 1994). Acest baroc comunisto-fascist și-a aflat matricea originară în sincretismul ideologic al anului 1968. Pe de o parte, se afirmă o direcție intelectuală prooccidentală, din care făceau parte tineri intelectuali, dar și unii scriitori care rupseseră categoric cu stalinismul, precum A.E. Baconsky, E. Jebeleanu și Geo Bogza, care simpatizau cu idealurile Primăverii de la Praga. Pe de altă parte, se năștea sub protecția partidului acel curent care avea să paraziteze prin etern scandal și mahala patriotardă viața spirituală a următoarelor decenii (reverberațiile le simțim și astăzi).

În timp ce, la Praga, scriitorul radical antistalinist Ludvík Vaculík publica *Manifestul celor două mii de cuvinte*, la București cenzura se menținea atotputernică. În fruntea ei, același sinistru, inamovibil Iosif Ardeleanu. Contestația rămânea o crimă. Într-un răscolitor articol apărut recent în *Lettre Internationale*, Ion Vianu citează discursul lui Ceaușescu din octombrie 1968 la deschiderea anului universitar. Este o mostră de primitivism terorist, dar și de *novlangue*, care ar trebui cunoscută de toți cei care mai au iluzii legate de PCR în 1968: „Mai există încă astăzi cineva care se gândește că se pot găsi în România forțe sociale capabile să pună în primejdie sistemul nostru socialist? Cred că nu. Fără îndoială, tovarăși, nici un țăran cooperator, nici un lucrător […], nici un intelectual […] nu ar îngădui nimănui să pună la îndoială trăinicia și forța socialismului în România. Firește, pot să mai fie nebuni și vor fi întotdeauna, dar pentru nebuni societatea noastră socialistă dispune de mijloacele necesare, inclusiv cămașa de forță. Dar, după cum știți, dezvoltăm medicina pe o scară largă. Chiar și acești nebuni pot fi tratați cu mijloace moderne pentru a nu trebui să recurgem la cămașa de forță.“ În 1968, pentru PCR, a te îndoi de socialismul lui Ceaușescu, Maurer, Mizil și Iliescu echivala cu o gravă maladie mintală.

Revoluția română
și chipurile decrepitudinii

Preliminarii4

Pentru Ceaușescu și acoliții săi, reformele gorbacioviste au reprezentat o primejdie mortală. În repetate rânduri, secretarul general a atacat ceea ce se petrecea la Moscova (deschiderea sistemului politic, fronturile populare, renașterea societății civile, recunoașterea necesității statului de drept, noua gândire în politica externă) drept o primejdioasă, impardonabilă „deviere de dreapta“ în mișcarea comunistă mondială. Liderul român revenea la lecturile sale de junețe, la cuvântările furibunde ale lui Stalin împotriva grupului condus de Nikolai Buharin, teoreticianul bolșevic eliminat din conducerea PC al URSS în 1929 și executat, în urma celui de-al treilea proces-spectacol de la Moscova, în martie 1938.

Principala caracteristică a conducerii PCR era tocmai absența oricărei direcții refomatoare. Cel pe care săptămânalul britanic *The Economist* îl numea în editoralul său din 8 aprilie 1989 „Mikhail the Liberator“ nu avea pe cine să conteze în aparatul birocratic al stalinismului național de la București. Nu exista în Comitetul Executiv vreun Imre Pozsgay ori Mieczysław Rakowski, personalități care înțeleseseră să susțină vântul schimbării. Sigur, nimeni nu se aștepta la dramaticele prăbușiri ce aveau să urmeze, dar era limpede că lucrurile se îndreptau către eliminarea vestigiilor tot mai sufocante, tot mai stingheritoare și irațională, ale leninismului. În Polonia, sindicatul liber și autoguvernat Solidaritatea fusese de acum recunoscut, iar în Ungaria comuniștii acceptaseră ideea unei restructurări în sensul multipartidismului. Era tot mai clar că vremea monolitismului absolut se terminase. Conceptul propus de către gânditorii opoziției democratice maghiare (János Kis, Miklós Haraszti, Gábor Demszky, Bálint Magyar) era cel de posttotalitarism, o formulă strategică de tranziție către o ordine liberală veritabilă.

La polul opus acestor căutări înnoitoare se situa ceea ce politologul Michael Shafir identifica drept comunismul xenofob practicat îndeosebi de Nicolae Ceaușescu și Todor Jivkov. Minoritățile etnice sunt denunțate ca fiind lipsite de loialitate, se fac presiuni pentru asimilare forțată, intelectualii neînregimentați sunt prigoniți.

În România, experimentul comunismului dinastic (un concept pe care l-am propus încă din 1987) coincidea cu intensificarea paroxistică a cultului personalității. Sistemul comunist se dovedea incurabil bolnav, decrepit, de un anacronism absolut, incapabil de regenerare, fie chiar sub forma unei liberalizări timide. Era vorba, în fapt, despre un dogmatism feroce, de o rigiditate neostalinistă care întrecea cu mult, întru obscurantism și mărginire teoretică, celelalte regimuri opuse strategiilor gorbacioviste (perestroika și glasnost). În acea perioadă am scris numeroase analize, transmise la Europa Liberă, BBC, Vocea Americii, Deutsche Welle. Am publicat articole în care susțineam că lucrurile nu pot continua la infinit în România, că era vorba despre o

falsă stabilitate, că revolta anticomunistă de la Brașov din noiembrie 1987 era de fapt preludiul seismului revoluționar iminent (a se vedea articolul meu *op-ed* din *New York Times*, „Tremors in Romania“, din 30 decembrie 1987). Evident, nu eram singur. În 1988 a avut loc la New York, sub egida Freedom House, un simpozion pe tema *Romania: A Case of Dynastic Communism*, în care noi, cei prezenți, susțineam că tensiunile politice, sociale și culturale din România, iraționalitatea șocantă a politicilor lui Ceaușescu, crescânda izolare a țării sunt factori care vor duce la o explozie revoluționară. Menționez aici contribuțiile lui Andrei Brezianu, Mihai Botez, Matei Călinescu, László Hámos, István Hosszú, Eugen Mihăescu, Nestor Ratesh, Gheorghe Sencovici, Dorin Tudoran. Volumul a apărut exact acum două decenii, în primăvara anului 1989. În intervenția mea, care deschidea simpozionul, afirmam: „Comunismul românesc nu a trăit vreodată o destalinizare reală, autentică. Spre deosebire de celelalte state est-europene, cu notabila excepție a Albaniei, comunismul românesc a reușit să evite, într-un fel sau altul, orice confruntare serioasă cu propriul trecut.“ Cu câteva luni mai devreme, la invitația prietenului meu Aleksa Djilas (disident iugoslav, fiul lui Milovan Djilas, autorul lucrării esențiale despre *Noua clasă*), publicasem în ediția germană a revistei *Kontinent* (Heft 3, 1988) un articol intitulat „*Ceaușescu gegen Glasnost*“, în care explicam cauzele și semnificațiile obstinatei rezistențe a lui N. Ceaușescu de a se angaja pe linia atât de necesarelor reforme. Amintesc și apariția în revista *Agora* (condusă de Dorin Tudoran) a unui erudit și original studiu semnat de Mihai Botez privind destinul marxismului în Europa de Est, o recenzie-eseu despre cartea mea *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe: The Poverty of Utopia* (Routledge, 1988). Teza matematicianului disident, ajuns în Statele Unite în septembrie 1987, era că marxismul clasic devenise, în chip deopotrivă paradoxal și ironic, un fel de ideologie tolerată, dar detestată, de către potentații de la București, tot mai mult ostatici ai unei viziuni primordialist-autarhice cu puternice influențe fascistoide. Am scris, tot în acea perioadă, secțiunea despre PCR în faimosul anuar al comunismului internațional publicat de Hoover Institution de la Universitatea Stanford din California (Palo Alto). Insistam pe agonia a ceea ce Belu Zilber a numit cu o formulă extraordinară *monarhia de drept dialectic*. Regimul comunist de la București intrase, eram tot mai convins, în faza agoniei terminale. Am discutat pe larg aceste chestiuni cu profesorul Ghiță Ionescu, care m-a invitat să scriu un articol pentru revista *Government and Opposition* (studiul meu, intitulat „Personal Power and Political Crisis in Romania“, a apărut în numărul din primăvara anului 1989). În toate aceste contribuții, în consens cu alți interpreți ai fenomenului comunist din România (să-i amintesc, pe lângă Michael Shafir, pe Walter Bacon, Mihnea Berindei, Daniel Chirot, Catherine Durandin, Mary Ellen Fischer, Anneli Gabanyi, Dionisie Ghermani, Trond Gilberg, Ken Jowitt, Gail Kligman, Edith Lhomel, Vladimir Socor, Katherine Verdery), accentuam că nu există resurse credibile în aparatul PCR ori în Securitate care să i se opună lui Ceaușescu. Socialismul românesc trăia sub semnul a ceea ce poetul și jurnalistul disident Dorin Tudoran a diagnosticat drept sindromul frigului și fricii.

Care era situația opoziției din România? Cum, din punctul de vedere al regimului, nu se făcea o distincție decisivă între *disidență* și *opoziție*, nu o voi face nici eu în acest studiu. Tot ceea ce punea sub semnul întrebării puterea totală a clanului neo-voievodal era considerat subversiv și trebuia eliminat, criminalizat, distrus. Trebuie

spus că disidența din România (deci și acțiunile din rândul minorităților) era fragilă, eroică, lipsită, așadar, de șansa coagulării unor acțiuni colective gen Solidaritatea ori Charta 77. Amintesc aici declarațiile pe acest subiect făcute de Mircea Dinescu și Radu Filipescu în cadrul excelentei conferințe organizate pe 27 martie 2009 la Palatul Hofburg de ICR Viena, cu prilejul aniversării a două decenii de la anul revoluționar 1989. Cu diabolică ingeniozitate, utilizând tehnicile cele mai perverse de intimidare și supraveghere, Securitatea a reușit să mențină disidența cât mai atomizată. Când Mircea Dinescu a acordat istoricul său interviu ziarului parizian *Libération*, nu au urmat acțiuni colective redutabile de susținere a ideilor sale, dinamitarde în condițiile date. Prea puțini au fost cei care, asemenea unor Andrei Pleșu ori Mihai Şora, să se solidarizeze cu poetul hărțuit. După cum, chiar acum, prea puțini își amintesc ce au însemnat gesturile de revoltă ale unor Radu Filipescu, Paul Goma, Gabriel Andreescu, Gëza Szöcs, Mircea Dinescu, Dorin Tudoran, Doina Cornea, Ion Vianu, Vlad Georgescu, Liviu Antonesei, Hertha Müller, Richard Wagner, William Totok, Hellmut Frauendorfer, Ionel Cană, Gh. Brașoveanu, Dan Petrescu, Victor Frunză, Ion Negoițescu, Liviu Cangeopol, Viorel Padina, Carl Gibson, Mariana Marin, Luca Pițu, Liviu Ioan Stoiciu, spre a-i numi doar pe câțiva dintre cei care s-au opus dictaturii. Se poartă cinismul „anti-anticomunist“ în clipa de față, deci cine să mai țină minte impactul poemelor antitotalitare ale Anei Blandiana? Nu sunt mulți cei care-și amintesc de faptul că Declarația din octombrie 1986, legată de aniversarea Revoluției Maghiare, a fost semnată de numai trei români, între care Corneliu Coposu. Acum, când Ion Iliescu are la dispoziție un întreg „Institut al Revoluției“ pentru a rescrie istoria după cum îi convine, trebuie să spunem răspicat aceste lucruri, să le repetăm fără reticențe, pentru a împiedica noi desfigurări ale adevărului.

Dictatura bicefală (condusă tot mai absurd de la Cabinetele Unu și Doi) nu ar fi rezistat dacă nu ar fi avut sprijinul aparatului de Securitate. Din punctul meu de vedere, citind numeroase documente și intervievând numeroși foști demnitari, nu pot accepta teza autonomizării Securității în raport cu conducerea PCR. Afirm deci că, în toată istoria dictaturii comuniste, Securitatea a fost ceea ce a dorit Lenin să fie CEKA: „sabia și scutul“ dictaturii partidului unic. Securitatea condusă de Tudor Postelnicu și Iulian Vlad a fost total aservită liderului PCR și scopurilor acestuia, inclusiv cele legate de pregătirea succesiunii (în favoarea soției sale și a lui Nicu). Asemenea dictatorului și anturajului său (Emil Bobu, Dumitru Popescu, Ion Dincă, C. Dăscălescu, Ştefan Andrei, Ion Coman, C. Olteanu, Ioan Totu, Manea Mănescu), magnații Securității se hrăneau cu mituri conspiraționiste, izolaționiste, xenofobe. Mai jos voi schița o mică galerie de chipuri ale decrepitudinii, personajele și temele discutate fiind determinate de o serie de mini-polemici care au apărut în presa din România în acest an aniversar. Aceste scurte articole le consider contrapuncte pe care la vremea respectivă am decis să le propun din dorința de a echilibra variile tendințe recuperativ-nostalgice simbolizate de acest mic bestiar pre- și postdecembrist (ceea ce cu altă ocazia am numit „măști noi, chipuri vechi“).

Paul Niculescu-Mizil[5]

Paul Niculescu-Mizil a fost unul dintre magnații stalinismului național, un ideolog marxist-leninist convins că socialismul de tip leninist este superior societății democratic-capitaliste pe care a detestat-o până în ultima clipă. Asemenea altori demnitari comuniști, gen Dumitru Popescu, Ştefan Andrei, Ion Stănescu, Silviu Curticeanu, Mizil a scris cu patimă în favoarea regimului pe care l-a servit cu devotament nemărginit. Un regim pe care președintele Traian Băsescu l-a definit, în istoricul discurs din 18 decembrie 2006 devenit act oficial al statului român, drept ilegitim și criminal.

Născut într-o familie cu înclinații socialiste, Mizil a intrat de tânăr în PCR, unde a făcut carieră în aparatul propagandistic. A lucrat în cadrul secțiilor îndrumate de satrapul ideologic Leonte Răutu (a se vedea volumul despre acesta, Perfectul acrobat, semnat de mine și de Cristian Vasile și apărut recent la Editura Humanitas). Mizil a ajuns rapid prorector, apoi rector al școlii de partid „Ştefan Gheorghiu“, poziție în care a colaborat cu alți corifei ai ideologiei oficiale. A scris cu entuziasm despre Stalin, inclusiv o broșură în ajutorul celor care erau constrânși să studieze producțiile teoretice ale „părintelui popoarelor“. A fost, împreună cu Chișinevschi, Răutu, Ofelia Manole, Pavel Țugui, Ion Iliescu, Ion Teoreanu (aleg doar câteva nume proeminente din așa-zisul front ideologic), un propagator necondiționat al minciunilor oficiale. A condus nenumărate prelucrări în anii ’50, a jucat un rol-cheie în vânătorile de vrăjitoare din perioada 1958–1960.

Ca șef al secției de propagandă a CC al PMR, a fost unul dintre artizanii cultului lui Gheorghiu-Dej. În perioada ’63–’64, a participat la redactarea materialelor care au dus la Declarația din aprilie 1964, considerată de istoriografia național-stalinistă drept un fel de act constitutiv al unei noi Românii, emancipată de sub tutela imperialistă a Kremlinului. În fapt, era vorba despre tentativa unui grup neostalinist, ostil reformelor interne, de a se sustrage controlului Moscovei. Nici Dej, nici Ceaușescu nu aveau intenția de a renunța în vreun fel la monopolul absolut al puterii.

Imediat după moartea lui Dej, în martie 1965, Mizil devenea secretar al CC însărcinat cu ideologia și cu problemele mișcării comuniste. La Congresul al IX-lea (iulie 1965) era ales membru al Comitetului Executiv și, puțin mai târziu, devenea membru al Prezidiului Permanent, instanță supremă a aparatului comunist. A fost unul dintre membrii cei mai influenți a ceea ce am numit, în cartea mea *Stalinism pentru eternitate* (Polirom, Iași, 2005), grupul aparatului de partid, deci echipa pe care s-a bizuit Ceaușescu în acapararea totală a puterii și impunerea propriei viziuni național-staliniste despre economie, politică, sănătate și cultură. O viziune fals-liberalizantă, în fapt un efort de a construi mitul unității „indestructibile“ dintre partid, națiune și conducător.

Ca parte a jocului rotației cadrelor (o tactică favorită a cuplului Ceaușescu), Mizil a fost mutat din aparatul de partid în cel guvernamental, unde a fost pe rând ministru al Învățământului, al Finanțelor și, în cele din urmă, președintele Centrocoop. A rămas până în ultima oră a dictaturii totalitare membru al CPEx. Deși menținut de amicul său Ion Iliescu în noua conducere a țării după prăbușirea regimului comunist în decembrie 1989, presiunile societății civile au dus la eliminarea sa și apoi la arestarea și judecarea ca membru al lotului CPEx. A publicat câteva cărți de amintiri despre presupusa sa luptă împotriva „cominternismului“, încercând să demonstreze teza

independenței politicii externe românești în perioada Ceaușescu.

Nu neg că au existat momente de afirmare a autonomiei PCR, dar acestea nu s-au tradus niciodată în înmuierea opresiunii interne. Ba chiar dimpotrivă, dacă ne gândim la represiunile împotriva greviștilor din Valea Jiului și membrilor Mișcării Goma (1977). Ca membru plin al CPEx, Mizil a aprobat toate măsurile punitive propuse de Ceaușescu, inclusiv împotriva revoltaților anticomuniști de la Brașov, și utilizarea forței împotriva revoluționarilor în decembrie 1989. Relațiile dintre Mizil și Ceaușescu au fost marcate de un episod tragic legat de intervenția Elenei Ceaușescu în relația dintre Nicu (fiul cel mic al cuplului prezidențial) și Donca Mizil, fiica lui Paul și a Lidiei Niculescu-Mizil (sora lui Serghei, deci mătușa Oanei). Donca a fost nevoită să suporte o întrerupere de sarcină într-o lună avansată. Nu știu ca Mizil să fi discutat vreodată ruptura impusă de familia Ceaușescu între Nicu și Donca. Loialitatea sa față de partid întrecea considerentele de ordin personal.

În ultimii ani ai vieții, Mizil s-a consacrat rescrierii istoriei în sensul susținut de diverșii nostalgici ai ceaușismului: Vadim Tudor, Păunescu, Cristoiu. A atacat cu furie *Raportul Final al Comisiei Prezidențiale*, iar despre mine nu a avut decât cuvinte insultătoare. M-a acuzat că sunt un fel de „trădător“, că urmărim (noi, membrii Comisiei) vendete politice. Lucruri similare a proferat și Ion Iliescu, probând că, dincolo de sinuozitățile unor biografii mereu retușate, cei doi foști ideologi ai PCR au rămas ostaticii formei mentale bolșevice.

Maximum ce se poate spune este că Niculescu-Mizil a fost mai puțin primitiv și mai puțin dogmatic decât alți membri ai echipei diriguitoare. Se poate adăuga, pentru a fi drepți, că a jucat un rol important în inițiativele autonomiste ale PCR în cadrul mișcării comuniste mondiale. Dar nu a fost un revizionist marxist și cu atât mai puțin un promotor al liberalizării interne. A tolerat în anturajul său și persoane mai puțin încuiate, știa să glumească, era deci mai puțin macabru decât alți comisari ideologici. Dincolo însă de surâsul benign, se ascundea militantul neîndurător, inchizitorul devotat până la capăt cauzei. Înțepenit în obsesiile sale veștejite, Paul Niculescu-Mizil nu a ajuns să scrie vreodată despre vreun adversar politic ceea ce a admis Alexandru Bârlădeanu la moartea lui Corneliu Coposu: „Pentru clasa noastră politică și mai ales pentru tineret, Corneliu Coposu va rămâne o pildă de urmat în ce privește statornicia față de crezul politic, cinstea și dezinteresul desăvârșite, abnegația până la autojertfire, până la martiraj. În tinerețe, idealurile care ne-au animat, pe Corneliu Coposu și pe mine, au fost diferite, dar lăsând la o parte frământările izvorâte din cotidian, istoricește, idealurile sale s-au dovedit cele adevărate.“ Aceste cuvinte surprind exact distanța astronomică dintre un intelectual marxist ca Bârlădeanu, capabil să-și recunoască în cele din urmă înfrângerea istorică, și toți cei care continuă să cultive mitologiile descărnate ale unei stângi incapabile să se supună unei veritabile, purificatoare autoexaminări.

Eugen Florescu6

A trecut aproape neobservat decesul, în luna februarie 2009, al corifeului propagandei național-staliniste Eugen Florescu. Personajul a fost șef al Secției

Presă a CC al PCR, favoritul Elenei Ceaușescu, zbirul care teroriza Uniunea Scriitorilor în anii ’80, aghiotantul lui Dumitru Popescu-Dumnezeu. Membru al CC al PCR până la prăbușirea regimului comunist, „detașat“ pentru câțiva ani la Timișoara la mijlocul anilor ’80 ca secretar județean cu propaganda, Florescu s-a ocupat personal de supravegherea (domesticirea) intelectualilor critici din acel oraș, în special a celor din jurul revistei Orizont (Mircea Mihăieș, Cornel Ungureanu, Adriana Babeți, Şerban Foarță, Marcel Tolcea, Livius Ciocârlie, Daniel Vighi, Iosif Costinaș). Obtuz, vehement, intolerant și incult, Florescu a fost, alături de Mihai Dulea, patronul politicii de intimidare a scriitorimii și de susținere a curentului autodenumit protocronism. A rămas de pomină afirmația sa că protocronismul nu este o simplă concepție estetică, ci „viziunea artistică a tovarășului Nicolae Ceaușescu“.

În luările sale de cuvânt de la ședințele biroului Uniunii Scriitorilor, în deplin consens cu idiosincraziile lui Dumitru Popescu, Florescu i-a atacat constant, cu vicioasă maliție, pe exponenții direcției (neo)lovinesciene, proeuropene și potențial antitotalitare: Nicolae Manolescu, Mircea Zaciu, Valeriu Cristea, Zigu Ornea, Eugen Simion, Ileana Mălăncioiu, Dan Hăulică, Lucian Raicu, Gabriel Dimisianu, Geo Bogza, Octavian Paler, Eugen Jebeleanu, Dan Deșliu, Ileana Vrancea, Mircea Dinescu și Dorin Tudoran.

Florescu a fost unul dintre principalii artizani ai otrăvitelor campanii din *Săptămâna*, *Luceafărul* și *Flacăra*, împotriva postului de radio Europa Liberă și mai cu seamă a emisiunilor culturale concepute de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. În aceste acțiuni de dezinformare și intoxicare, nu încape îndoială, Florescu și ciracii săi au colaborat cu departamentele de resort din Securitate. De altfel, peste ani, Florescu avea să devină coleg de partid (PRM) cu colonelul Ilie Merce, specialistul securist în domeniu.

Două detalii semnificative pot lumina sensul itinerarului existențial al lui Eugen Florescu. Un destin în care fanatismul s-a întâlnit cu grotescul și cu penibilul. Pe la mijlocul anilor ’90, deputatul PSM (ulterior parlamentar PRM) participă la Paris la târgul de carte al ziarului *L’Humanité*, cotidian al Partidului Comunist Francez. S-a întâlnit în cadrul standului „Espace Marx“ cu o veche militantă a PCR, intelectuală cunoscută și fostă luptătoare în Rezistența franceză. „Omul de stânga“ E. Florescu tocmai publicase un articol în care se referea la tatăl meu, fost voluntar în Brigăzile Internaționale din Spania, numindu-l „ciungul, pe care până și Gheorghiu-Dej l-a dat afară din partid de tâmpit ce era“. Fără să-și piardă cumpătul, fosta *grande résistante* l-a privit în ochi și l-a întrebat: „Dacă un om de stânga se exprimă astfel despre un mutilat al Războiului Civil din Spania, ce putem aștepta de la un om de extrema dreaptă?“ Florescu a făcut pe loc, la modul propriu, stânga-mprejur, pierzând ocazia de a depăna amintiri despre visurile junеții revoluționare. Ce era să replice?

Ironia supremă este că, după anul 2000, pontiful antiamericanismului visceral a părăsit România și s-a instalat în Statele Unite, ca respectabil bunicuț, ajutându-și fiica la creșterea copiilor. Mă îndoiesc că le-a aplicat rețetele învățate din *Poemul pedagogic* de Anton Makarenko, perversa matrice care a inspirat ororile de la Pitești. Mi-l imaginez, puțin adus din spate, vorbind o engleză șchiopătândă, făcând cumpărături la supermarketul din colț și, odată întors acasă, arătându-le nepoților, nu

fără mândrie, propriile trofee dintr-un trecut pătat de sânge și mizerie, ordinele și medaliile câștigate datorită înverșunatului său devotament pentru „făurirea celei mai bune și drepte dintre orânduiri“.

La începutul anilor ’90, am citit un imund articol semnat de E. Florescu în săptămânalul pesemist intitulat antifrastic *Democrația*. I-am răspuns în *România literară*, iar textul, intitulat „Revanșa rinocerilor“, poate fi găsit în volumul *Irepetabilul trecut* (Curtea Veche, București, 2008). Iată un fragment: „…Fostul șef al Secției Presă a Comitetului Central al lui Ceaușescu, Eugen Florescu, dezlănțuie un turbat atac împotriva celor care îndrăznesc să conteste legitimitatea actualilor guvernanți de la București sau care au îndrăznit să exprime îndoieli privind înțelepciunea, ori chiar buna-credință a Frontului Salvării Naționale. În urmă cu câteva luni, o asemenea explozie de ură venind din partea fostului politruc ceaușist ar fi fost greu de imaginat în paginile unei publicații bucureștene. Timpurile s-au schimbat însă, iar profesioniștii delațiunii au revenit în grup printre noi, mai agresivi și mai indecenți decât oricând. Dacă pe vremea lui Ceaușescu li se puteau deslușI motivații pentru infamele acțiuni ținând de obediența birocratică, astăzi «băieții» o fac pe cont propriu, din pură plăcere a bălăcirii prin mocirla stalinisto-fascistă.“

Crescut la școala lui Nestor Ignat, Dumitru Popescu, N. Corbu și a celorlalți agitatori scânteiști, Florescu nu putea suporta ironia, erudiția, eleganța discursivă. Era, de fapt, prototipul diletantului arțăgos. A detestat orice urmă de meritocrație veritabilă. În textele sale de după 1990, departe de a se căi, Florescu îi insulta pe N. Manolescu, Ioan Buduca, Mircea Mihăieș, Dorin Tudoran, Ion Vianu și insinua că Grupul pentru Dialog Social s-a vândut pentru dolari. În același timp, Florescu exalta cuplul siamez Eugen Barbu–C. Vadim Tudor, prezentându-i pe vidanjorii cu moravuri jandarmerești drept apărători ai interesului național.

Astfel, într-un articol cu deosebire abject, căzând victimă unui extaz sudoripar, Florescu contrapunea „statura de atlet al moralității și culturii“, proprie lui Popescu-Dumnezeu, activității disidentului Dan Petrescu, pe care probabil regreta că nu l-a lichidat fizic în perioada vlădicii (generalul Iulian Vlad) de la Securitate. Cât despre Ion Traian Ştefănescu, acesta era prezentat drept „excelent primadjunct al ministrului culturii“, adică remarcabil locțiitor de gâde (Suzana Gâdea) în timpurile când cultura românească era așezată cu capul pe butucul floreștilor, barbilor și vadimilor. Florescu a fost unul dintre principalii exponenți ai aparatului ideologic al ceaușismului, om de casă al lui Nicu Ceaușescu, căruia de altfel i-a și închinat adevărate panegirice, numindu-l „fiu demn al unui strălucit părinte“.

În fapt, și o spun ca analist al fenomenului pe care l-am denumit încă la mijlocul anilor ’80 drept comunism dinastic (a se vedea articolul meu din trimestrialul american *Orbis*, inclus acum în volumul *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2008), ascensiunea „delfinului“ a fost entuziast instrumentată de grupul format din Ştefan Andrei, Cornel Pacoste, Ion Traian Ştefănescu, Pantelimon Găvănescu și, firește, ubicuul, indispensabilul Eugen Florescu. Nu mai vorbesc despre ecourile propagandistice ale scenariului dinastic, întreținute de echipa de zgomote în care excelau Ion Cristoiu și ceilalți „irozi și iloți“ de la *Scânteia Tineretului*.

Asociații lui Florescu în devastatoarea operă anticulturală, marcată de obsesii xenofobe și antioccidentale, au fost: Eugen Barbu, C. Vadim Tudor, Adrian Păunescu,

Mihai Ungheanu, Pompiliu Marcea, Dan Zamfirescu, Ilie Bădescu, Paul Anghel, Ilie Purcaru, Nicolae Dragoș, Dinu Săraru, Ion Dodu Bălan, Artur Silvestri, C. Sorescu și alții pe care Monica Lovinescu i-a numit „trepăduși de Curte Nouă“. Oricine va avea curiozitatea să citească antologia *Etica neuitării* (Humanitas, București, 2008) a ilustrei gânditoare, de la a cărei dispariție se împlinește un an, va descoperi probe incontestabile ale rolului funest jucat de Eugen Florescu. El a fost, de fapt, eminența cenușie ori, mai bine zis, antrenorul grupului „celor douăzeci și ceva“ care-și turnau confrații secretarului general, cerând lichidarea Uniunii Scriitorilor.

Recrutat din producție, Florescu a devenit, grație „originii sănătoase“, student al Facultății de Filozofie, secția de Ziaristică, în perioada celor mai cumplite persecuții antiintelectuale (între colegii arestați, Florin Pavlovici, Mihai Stere Derdena). După absolvire, a aterizat direct în presa de tineret. A fost redactor-șef la *Scânteia Tineretului* și la revista lunară *Tânărul Leninist*, precum și membru al Biroului CC al UTC în perioada când prim-secretar era Ion Iliescu, de care a fost foarte apropiat.

Unul dintre protejații (și discipolii) lui Florescu a fost același Ion Cristoiu, mai întâi redactor-șef adjunct la *Viața Studențească*, apoi redactor-șef adjunct la *Scânteia Tineretului* și responsabil al publicației SLAST (*Suplimentul Literar și Artistic al Scânteii Tineretului*), în care, pe lângă unele contribuții onorabile, au apărut și texte ignobile de orientare pronunțat național-stalinistă, inclusiv articole și poeme cu tendințe neechivoc șovine. Sub îndrumarea lui Florescu și cu binecuvântarea lui Nicu Ceaușescu, *Scânteia Tineretului* s-a raliat facțiunii obscurantist-etnocentrice din lumea culturală. Ar fi instructivă, de asemenea, o analiză a paginilor culturale din *Scânteia* „bătrână“. *à bon entendeur(s), salut*…

După 1990, Florescu s-a metamorfozat în activist al formațiunii conduse de Ilie Verdeț, Tudor Mohora și Adrian Păunescu, PSM. S-a pretins om de stânga, dar în realitate a fost un campion a ceea ce numesc barocul fascisto-comunist. Orice istorie onestă a raporturilor dintre partid, Securitate și intelectuali, a distribuției forțelor în câmpul simbolic al literelor românești nu va putea eluda rolul nefast al personajului recent decedat.

Se spune uneori, despre morți numai de bine; în ceea ce mă privește, prefer deviza „despre morți, ca și despre vii, numai adevărul“. Examinarea destinului politic al lui Eugen Florescu face parte din opera de confruntare cu trecutul totalitar, pe linia logicii și metodologiei *Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste* din România (Humanitas, București, 2007).

Mihai Ungheanu[7]

A încetat din viață criticul și istoricul literar Mihai Ungheanu, cândva unul dintre promițătorii tineri intelectuali români. Autor al volumului Campanii, remarcat pentru stilul vag-nonconformist, exeget al operei lui Marin Preda, Ungheanu a virat treptat către direcția protocronistă, lucrând în siajul lui Edgar Papu, și s-a aliat cu personaje precum Nicolae Dragoș, N.D. Fruntelată, A. Păunescu, E. Barbu, Paul Anghel, Dinu Săraru, Ion Lăncrănjan, Dan Zamfirescu și chiar C.V. Tudor.

La revista *Luceafărul*, Ungheanu a fost campion al direcției ostile liniei lovinesciene în cultura românească și a încurajat stilul grobian, injurios-pamfletar practicat de Artur Silvestri. Ungheanu l-a susținut pe sociologul protocronist Ilie Bădescu în tentativa de a-l anexa pe Eminescu ideologiei oficiale. A făcut parte dintre cei pe care Monica Lovinescu i-a numit „trepăduși de Curte Nouă“, „grupul celor douăzeci și ceva“ care a intervenit în repetate rânduri pe lângă N. Ceaușescu împotriva intelectualității critice prooccidentale. Între cei acuzați de „cosmopolitism“ și „servilism“ în raport cu postul de radio Europa Liberă se aflau N. Manolescu, E. Simion, M. Iorgulescu, Octavian Paler, Valeriu Cristea, Gh. Grigurcu. Sugerez lectura cărții despre protocronism, semnată de Alexandra Tomiță și apărută în 2007 la Cartea Românească. Protectorii acestui nefast grup de presiune, analizat de Katherine Verdery în cartea *Compromis și rezistență* (Humanitas, București, 1994), au fost Dumitru Popescu, Eugen Florescu și Mihai Dulea.

După 1989, M. Ungheanu a supralicitat tematica naționalist-xenofobă și a activat la nivel de vârf în PRM. În timpul „Patrulaterului Roșu“ (guvernarea Văcăroiu) a fost secretar de stat la Ministerul Culturii. A publicat o carte propagandistic-conspirațională despre *Holocaustul culturii române*, reluându-și marotele șovine și antisemite. În același sens, a scris în paginile publicațiilor vadimiste și a atacat, ca senator PRM, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste. În chip ironic, același Eugen Simion, criticul neo-lovinescian stigmatizat și insultat de M. Ungheanu în anii ’80, a girat prezența militantului peremist în conducerea unui institut menit să analizeze științific natura și consecințele totalitarismului. Destinul lui Mihai Ungheanu depune mărturie pentru forța de seducție a doctrinelor totalitare, inclusiv a naționalismului antiliberal, asupra unor intelectuali dispuși să renunțe la principiul autonomiei esteticului și să cauționeze barocul fascisto-comunist.

Scrisoarea celor șase[8]

Pe 11 martie 1989, un grup de șase veterani ai PCR îi adresa lui Ceaușescu o „scrisoare deschisă“. Între ei, doi foști secretari generali ai partidului: Constantin Pârvulescu și Gh. Apostol. M-am ocupat în epocă de acest text, l-am comentat pe larg la BBC, Europa Liberă, Vocea Americii, în revista Les Temps Modernes și într-un dialog cu Cornel Dumitrescu în revista Lumea Liberă Românească de la New York. Ca istoric al PCR, consider că a fost vorba despre o acțiune fracționistă în interiorul partidului, o încercare de a-l sfida pe Ceaușescu și de a avertiza clica din jurul acestuia în legătură cu vântul schimbărilor din blocul sovietic, declanșat de Gorbaciov. Sosise clipa unei schimbări radicale în fruntea partidului, sugerau cei șase. Leniniști convinși, ei continuau să facă elogiul Securității (o instituție, scriau ei, creată pentru a apăra „cuceririle revoluționare ale poporului“) și nu scoteau o vorbă despre autentica disidență simbolizată de Doina Cornea, Vasile Paraschiv, Radu Filipescu, Dan Petrescu.

Interviul lui Mircea Dinescu din *Libération* mergea mult mai departe decât propunerile celor șase. Evident, cum nota Dorin Tudoran într-un excepțional editorial din *Agora*, revista alternativă de cultură care apărea în Statele Unite și era distribuită

clandestin în țară, gestul lor era extrem de important mai ales în raport cu percepțiile cancelariilor occidentale privitoare la șansele unor schimbări în România. Ne place sau nu, aceste cancelarii erau mai interesate de acțiunile lui Brucan, Bârlădeanu și Corneliu Mănescu decât de poeziile contestatare ale Anei Blandiana ori de apelurile unor intelectuali critici. Cei șase nu au fost însă disidenți. Nu-mi pot imagina un disident din epocă precum Havel, Michnik, Geremek, Tudoran, Goma, Haraszti, Cangeopol, Šimečka, Jelev scriind favorabil despre misiunea originară a poliției secrete!

Scrisoarea a fost de fapt un program de reforme la vârf, incapabil (de fapt nedoritor) să articuleze resurecția societății civile și necesitatea pluralismului politic și economic. Era vorba despre o serie de revendicări minimaliste, de o relativă raționalizare intra-sistemică, nu de promovarea unei viziuni într-adevăr diferite de linia tradițională a comunismului oligarhic românesc. Nu se atingea nicicum natura parazitic-profitocratică a regimului. Pe de altă parte, nu trebuie subestimat ori persiflat gestul celor șase: ei au fost prigoniți, anchetați, ținuți sub arest. Șeful Colegiului Central de Partid era Nicolae Constantin, câine de pază al dictaturii. În Comitetul Politic Executiv, Ceaușescu s-a dezlănțuit cu o ură viscerală, cerând pedepsirea „trădătorilor“ (nu mai puțin isterică a fost Elena Ceaușescu). Nici unul dintre mamelucii din Comitetul Executiv nu a schițat un cât de timid gest de solidaritate cu foștii „tovarăși“.

Pedepsirea fracționiștilor a fost susținută unanim. Silviu Brucan a dovedit atunci curaj, mai ales în timpul brutalei sale anchetări de către șeful Securității, generalul Iulian Vlad. S-a probat că nici măcar acești birocrați staliniști nu mai puteau suporta capriciile paranoice ale cuplului dictatorial. Slăbiciunea grupului celor șase a fost că nu a reușit să atragă adeziunea unor activiști mai tineri, din cercul nomenklaturiștilor dezamăgiți de Ceaușescu și favorabili perestroikăi. Cornel Onescu, fost ministru de Interne, cândva un protejat al lui Ceaușescu, a cochetat cu ideea de a semna, dar a renunțat în ultima clipă (a invocat frica de represiuni împotriva nepoților săi). La fel, generalul de securitate Nicolae Doicaru, fost șef al Direcției de Informații Externe și ministru al Turismului, mazilit după rămânerea în Occident a generalului Ion Mihai Pacepa în 1978. Simptomatic, deși există informații că a fost contactat, Ion Iliescu nu a avut curajul de a semna Scrisoarea celor șase și a rămas în continuare în umbră, *dans la réserve du parti*…

În concluzie, a fost vorba despre coagularea unui grup fracționist doritor să-l debarce pe Ceaușescu și să revină la ceea ce ei percepeau drept „normalitatea“ epocii Dej. Cu excepția lui Grigore Răceanu (exclus din PMR și arestat după 1958), toți semnatarii fuseseră implicați în fărădelegile perioadei Dej. Să amintesc că, în martie 1989, diplomatul Mircea Răceanu, fiul lui Grigore, era arestat sub acuzația de spionaj (recomand cartea sa *Infern 89*). Membrii grupului nu aveau nici legitimitate, nici credibilitate democratică. În comparație însă cu megalomanul Ceaușescu (Ubuescu, cum i se spunea), probau un oarecare realism și cereau să se pună capăt orgiilor propagandistice și programului de înfometare a populației prin renunțarea la obsesiile acceleriste legate de creșterea aberantă a ratei de acumulare. Expresie a disperării vechii gărzi a partidului, Scrisoarea celor șase nu a zguduit nici aparatul, nici sistemul. A creat însă un prag de așteptare care avea să conteze în momentul prăbușirii din decembrie 1989. A fost cântecul de lebădă, încercarea ultimă de redobândire a onoarei

din partea membrilor de frunte ai generației comuniste, culpabilă pentru impunerea unui sistem ilegitim și criminal.

Ion Iliescu și sticluțele de Urodonal[9]

Surpriza cea mare a acestui martie aniversar (Proclamația de la Timișoara, Scrisoarea celor Şase) este că Ion Iliescu pretinde, în paginile Jurnalului Național, că ar fi avut intenția să trimită o scrisoare de protest împotriva dictaturii lui Ceaușescu. Deci același militant care susține că nu a fost la curent cu Scrisoarea celor Şase (lucru îndoielnic, cum am mai scris) se împăunează cu meritul de a fi compus un document pasămite riscant și subversiv, un fel de platformă-program a rupturii cu dictatura bicefală. Gorbaciovistul de pe malurile Dâmboviței descoperă (fabulează?) acum lucruri ascunse sub șapte peceți vreme de două decenii, inclusiv în lungul dialog purtat cu mine și apărut în 2004 la Editura Enciclopedică, prefațat de acad. Dinu Giurescu și intitulat Marele șoc din finalul unui secol scurt.

Voi examina atent acest document destinat, scrie Ion Iliescu, să ajungă la Radio Europa Liberă prin intermediul lui Virgil Măgureanu, conferențiar de socialism științific la Academia „Ştefan Gheorghiu“, care urma să folosească relațiile profesorului (tot de la „Ştefan Gheorghiu“) Ovidiu Trăsnea pentru a scoate din țară așa-zisul protest al directorului Editurii Tehnice, fost ministru al Tineretului și secretar al CC al PCR însărcinat cu propaganda. Cum Ovidiu Trăsnea a murit acum câțiva ani, el nu mai poate depune vreo mărturie. Merită amintit, cred eu, că la vremea respectivă Ovidiu Trăsnea fusese de-acum forțat să se pensioneze, ca urmare a deciziei fiicei sale de a emigra în Israel împreună cu soțul ei, care avea familia acolo. În vara anului 1988, Ovidiu Trăsnea (care mi-a condus lucrarea de doctorat despre Şcoala de la Frankfurt la Universitatea din București) m-a contactat pentru a ne întâlni în timpul participării sale la Congresul de la Washington al Asociației Internaționale de Ştiințe Politice. Lucru care s-a și întâmplat: am avut o lungă convorbire cu el la hotelul unde se desfășura manifestarea și mi-a povestit pe larg despre tot mai iraționalele decizii ale echipei diriguitoare de la București. Îmi amintesc că era prezent la acel congres și academicianul Solomon Marcus, căruia i-am fost prezentat atunci de către bunul nostru prieten comun, matematicianul și disidentul Mihai Botez. Dacă nu mă înșală memoria, Dorin Tudoran, pe atunci redactor la postul de radio Vocea Americii, i-a solicitat lui Ovidiu Trăsnea un interviu. Nu cred că profesorul Trăsnea s-a aventurat în această direcție. Era un personaj hiperprudent, un notoriu ipohondru, inteligent și versatil, oricum nu din specia celor dispuși să ajungă după gratii pentru a-i facilita lui Ion Iliescu construcția soclului. În ceea ce-l privește pe Virgil Măgureanu (pe care l-am avut profesor asistent la Facultatea de Filozofie), m-am referit la unele discuții pe care le-am purtat cu el, în perioada ’75–’77, în articolul „New Masks, Old Faces“ apărut în *The New Republic*, 5 februarie 1990, tradus acum în volumul *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2008.

Până una-alta, reiese că viguroasa temerară critică iliesciană se limita la probleme economice și deplângea „cultul personalității“. Cât privește subiectul-cheie, natura criminală a terorismului securist, pseudodisidentul Iliescu reproducea cu fidelitate

poziția „celor șase“ și esența Legii de organizare a Securității din august 1948: „Din organe de apărare a legalității socialiste, îndreptate împotriva dușmanilor socialismului dinăuntru și din afară [adică Securitate și DIE – *n.m.*, V.T.], organele de securitate au devenit organe de supraveghere și urmărire, în primul rând a demnitarilor regimului, a cadrelor cu munci de răspundere sau a celor care au îndeplinit funcții de conducere.“ Să scrii așa ceva în martie 1989 și să aștepți astăzi, în perioada audierilor din Parlamentul European cu privire la regimurile comuniste ca dictaturi criminale, să fii privit ca un fel de erou ține de-acum de zona psihologiei abisale.

Cu doi ani în urmă, istoricul Cristian Vasile a publicat în revista *22* un articol cu titlul „Ion Iliescu și (re)scrierea istoriei“. Tot acolo, am scris și eu o recenzie la un volum pseudomemorialistic al lui Ion Iliescu cu titlul *Plăcerea clarobscurului istoric*. Ambele contribuții surprindeau această inveterată pasiune a lui Ion Iliescu de a controla imaginea sa întru eternitate. Textul din *Jurnalul Național*, apocrif sau nu, este, evident, parte a unei strategii de (re)construire a imaginii lui Ion Iliescu drept un fel de Dubček *à la roumaine*. Limitată ca perspectivă istorică, anostă ca retorică, impregnată de cea mai pustiitoare limbă de lemn, „scrisoarea neexpediată“ (parcă așa se chema un film sovietic din epocă) este o mostră de eludare a cauzelor sistemice ale catastrofei comuniste. Sunt atacate vârfurile partidului, dar se exaltă în continuare obsesiile doctrinare legate de monopolul puterii în mâinile Partidului Comunist. Pilonii instituționali ai sistemului sunt practic exonerați (partidul, Securitatea, propaganda, economia de comandă). Specialist în propaganda bolșevică, tributar perspectivei neolenineste de tip Hrușciov, Iliescu deplora „degenerarea“ suprastructurilor și ignora patologiile esențiale. Nici o surpriză, prin urmare, că, după 22 decembrie 1989, Iliescu a rezistat cu obstinație pluralismului democratic (multipartidism, presă liberă, capitalism, televiziuni și radiouri independente).

Iată ce are de spus pe tema, altminteri legitimă, a exceselor encomiastice ale aparatului ideologic: „Ce au în comun Ceaușescu și familia sa cu trăsăturile și fizionomia morală creionată în codul de comportare al comunistului…?“ Credea Ion Iliescu că predecesorul lui N. Ceaușescu, Gh. Gheorghiu-Dej, se comportase onorabil? Firește, Ceaușescu a dus la paroxism un sistem al aservirii mentale și al umilirii individului caracteristic stalinismului dintotdeauna. Dar, așa cum observa cândva disidentul polonez Jacek Kuroń, paranoia liderului derivă din aceea a sistemului, și nu invers. În plus, oricine va citi discursurile lui Ion Iliescu la diversele congrese ale PCR ori la cele ale „culturii și educației socialiste“ va putea găsi suficiente contribuții ale „celui de-al șaptelea disident“, care nu a semnat Scrisoarea celor Şase, la concertul îngrețoșător al proslăvirii lui N. Ceaușescu.

Regretata jurnalistă Tita Chiper îmi relata despre o vizită a poetului oficial al stalinismului românesc în prima sa fază, A. Toma, la Şcoala de Literatură „M. Eminescu“. Era prin 1953. Cu acel prilej, tatăl redactorului-șef al *Scânteii* (memorialistul de azi Sorin Toma, publicat de Petru Romoșan la Editura Compania) se bătea cu pumnul în piept atunci când invoca „poemele antifasciste“ pe care le-ar fi compus în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La întrebarea unui tânăr poet despre cum ajungeau acele versuri în rândul poporului, A. Toma a replicat scurt: „Tovarășe, eu nu eram sinucigaș. Le țineam ascunse în pivniță în sticluțe de Urodonal.“

N. Pleşiţă, zelotul Securităţii, o instituţie criminală[10]

Nicolae Pleşiţă a reprezentat naţional-securismul în ipostaza sa agramată, vulgară şi de o maximă brutalitate. Or mai fi fost şi câţiva securişti cu o brumă de educaţie. Nu era cazul său. Citiţi cartea de convorbiri cu Viorel Patrichi şi veţi vedea cât de primitiv, cât de virulent putea fi acest torţionar. Limbajul era unul purulent, otrăvit, îmbibat de ranchiuna cea mai adâncă şi sordidă. Niciodată, sub nici o formă, Pleşiţă nu şi-a exprimat un minim regret, nu a schiţat vreo remuşcare.

Şi-a făcut întreaga carieră în aparatul poliţiei politice comuniste, a servit cu patimă scopurile represive ale regimului: de la vânarea partizanilor din munţi şi prigonirea presupuşilor „sabotori” la suprimarea oricăror insule de rezistenţă antitotalitară.

A fost lacheul dictaturii, atât sub Dej, cât şi sub Ceauşescu, a avut mult sânge pe mâini şi nu a ascuns acest lucru. Era chiar mândru de crimele comise, inclusiv de colaborarea cu teroriştii macabri gen Carlos „Şacalul”. În mod normal, după decembrie 1989, Pleşiţă ar fi trebuit să se teamă de justiţia statului de drept. Puţin i-a păsat. Interviurile sale, găzduite cu suspectă, trivială generozitate de diversele televiziuni revanşarde ori doar analfabete din punct de vedere istoric şi moral, dădeau măsura unui personaj deopotrivă dezgustător şi vindicativ.

Condamnarea dictaturii comuniste l-a lăsat indiferent. Ştia că beneficiază în continuare de complicităţi puternice şi longevive. Că în inima însăşi a noului sistem postdecembrist se găsesc mulţi dintre foştii săi „studenţi” de la Şcoala de Securitate. „Pumnul, ghioaga şi revolverul”: acestea au fost instrumentele pe baza cărora s-a construit cariera lui Nicolae Pleşiţă. *Raportul Final al Comisiei Prezidenţiale* a cerut aplicarea unor măsuri drastice pentru reducerea pensiilor foştilor ofiţeri ai Securităţii. Un Parlament cu musca (ori muştele) pe căciulă a preferat să ignore aceste minime exigenţe ale unei moralităţi democratice.

De ce a fost admis în sanatoriul SRI un om care ar fi trebuit să se afle după gratii? Cum se explică această magnanimitate buimăcitoare? Se recunoaşte astfel o continuitate scandaloasă? De ce nu a fost degradat generalul sadic? S-a uitat că Pleşiţă a fost direct implicat în lichidarea, din ordinul lui Ceauşescu, a mişcării Goma, că el personal, super-„brichisitorul”, s-a ocupat de anchetarea bestială a scriitorului disident? Mă întreb dacă amicul său, călăul Enoiu, „tovarăşul de luptă”, partenerul de „anchete speciale”, va rosti cuvântul de adio pentru cel care a fost şi va rămâne de-a pururi simbolul criminalităţii regimului comunist.

Nu, Pleşiţă nu a avut nimic „haios” în comportamentul său, orice ar scrie azi un june istoric/jurnalist specializat în „revizuirea” cvasi-negaţionistă a ceea ce s-a petrecut în anii comunismului. „Haioşenia“ lui Pleşiţă s-a tradus în bătăi, atentate criminale, prigoană în masă, inclusiv la adresa acelor cercetători oneşti care au protestat împotriva distrugerii monumentelor istorice.

Cu diverse ocazii, Pleşiţă s-a străduit, asemenea altor foşti vechili ai dictaturii, să arunce întreg oprobriul asupra Elenei Ceauşescu. Departe de mine gândul de a nega influenţa nefastă a acestei agramate, o Messalină cu pretenţii de Newton, asupra soţului ei. Dar culpabilitatea supremă aparţine aparatului de partid şi de securitate în

rândul căruia Pleșiță s-a remarcat prin fanatism, cruzime și propensiuni sociopate.

„Despre morți numai de bine“, spune un vechi proverb. Eu cred că despre morți, ca și despre vii, trebuie spus numai adevărul. Biografia lui Nicolae Pleșiță, asemenea celor ale unor Pintilie-Pantiușa, Nikolski, Dulgheru, Ion Stănescu, Gh. Enoiu, Gh. Soltuțiu, Alexandru Drăghici, Tudor Postelnicu, Iulian Vlad, Neagu Cosma, Gh. Briceag, Vasile Gheorghe etc. etc. a fost marcată de ură, aversiune viscerală față de valori, resentiment grobian și practicarea de nimic stăvilită a ticăloșiei.

La două decenii de la căderea regimului pe care Pleșiță l-a servit cu infinit, pervers devotament, în numele celor uciși din ordinul elevilor lui Pleșiță, al colegilor săi de „idealuri“, România democratică trebuie să spună, trebuie să probeze că acest coșmar s-a terminat. Pleșiță a fost un Kaltenbrunner al comunismului românesc. Ori, dacă preferați, un Abakumov (citiți romanul *Primul cerc* de Soljenițîn ca să vedeți cine a fost acest monstru).

Fostul șef al Gestapo-ului, Ernst Kaltenbrunner, a fost executat la Nürnberg. Fostul ministru al Securității, Viktor Abakumov, a fost împușcat imediat după moartea lui Stalin în 1953. Imperturbabil, insolent și impasibil, Pleșiță a continuat să-și încaseze până în ultima clipă imensa pensie, câtă vreme atâția foști disidenți și opozanți ai regimului abia reușesc să supraviețuiască. E timpul, e obligatoriu, e moral – la 20 de ani de la Revoluție – ca aceste obscene nedreptăți să se sfârșească.

Semnificațiile anului 1989 în România[11]

Revoluția din Decembrie 1989 s-a născut ca o explozie de revoltă populară împotriva unei dictaturi totalitare aflate în criză terminală. La 20 ani de la Revoluția din Decembrie 1989, putem face o serie de considerații privitoare la natura acestui moment istoric și a semnificațiilor sale. Vorbesc despre o pluralitate de sensuri pentru că, în spiritul gândirii lui Karl R. Popper, privesc fenomenele politice ca având mai mult decât un înțeles. Să spun din capul locului că în decembrie 1989 România se afla în chip incontestabil într-o situație de criză politică, economică și morală. Vechiul regim își trăise traiul și nu mai avea resurse de supraviețuire. Nu-i mai rămăsese decât să recurgă la teroare psihologică și fizică.

Mai întâi în Valea Jiului, în vara anului 1977, apoi la Brașov, în noiembrie 1987, dictatura lui Ceaușescu se confruntase cu mișcări spontane de respingere a sistemului represiv. Mitul conducătorului predestinat, precum și acela al Partidului Comunist ca „detașament de avangardă al clasei muncitoare“ se spulberaseră definitiv. Demagogia naționalist-șovină, menită să asigure fundamentul simbolic al dictaturii, era doar o perdea de fum utilizată de propagandiști cinici pentru obținerea propriilor avantaje. „Socialismul dinastic“ devenise și mai vulnerabil odată cu inițierea de către Gorbaciov a strategiilor de liberalizare cunoscute sub numele de perestroika și glasnost. Ceaușescu era izolat pe plan internațional și detestat de o populație disperată. Revolta de la Timișoara din 15 decembrie 1989 a fost momentul inaugural al seriei de acțiuni care aveau să culmineze la București și în alte orașe în zilele de 21 și 22 decembrie și care au constituit efectiv o revoluție ca modalitate de întemeiere a libertății. Decizia lui Ceaușescu și a ciracilor săi de a deschide focul la Timișoara, apoi la București și în alte centre urbane a creat în România o situație diferită de aceea din celelalte state ale

blocului sovietic. Născut din violență și brutalitate, regimul pierea în chip violent și brutal. Își dovedea, încă o dată, deficitul total de legitimitate și proba natura ilegală, criminală, a existenței sale.

Faptul că în România a avut loc o revoluție mi se pare greu de negat, măcar la nivelul consecințelor. A fost însă o revoluție întreruptă, și tocmai această întrerupere explică ulterioarele convulsii. În prima perioadă de după fuga și execuția lui Ceaușescu, m-am numărat și eu printre cei care au susținut ideea că era vorba despre o revoluție pur și simplu. Scriam astfel, chiar pe data de 23 decembrie 1989, un articol (*op-ed*) în *New York Times*, în care îi salutam pe noii lideri în „saltul lor spre democrație". Platforma radicală a Consiliului FSN m-a amăgit și pe mine că țara se afla pe drumul despărțirii totale de trecutul comunist. Câteva săptămâni mai târziu, observând regruparea birocrației nomenklaturiste în noile structuri, scriam articolul „New Masks, Old Faces". Scriam atunci – și nu mi-am schimbat poziția – că o revoluție autentică fusese deturnată de un grup politic format din foști aparatcici comuniști, ideologi reciclați, securiști camuflați și chiar aventurieri politici. Vidul de putere instaurat prin plecarea lui Ceaușescu din sediul CC a fost rapid substituit prin formarea unui nou nucleu hegemonic sub conducerea echipei Ion Iliescu – Silviu Brucan – Petre Roman. Dumitru Mazilu a jucat un rol temporar și, în fond, marginal. Noii lideri nu ar fi putut să-și construiască baza de putere fără sprijinul armatei și al niciodată dispărutei Securități. De aici și rolurile jucate de Nicolae Militaru, Iulian Vlad și Victor Stănculescu.

În 2004, Ruxandra Cesereanu a propus, în volumul *Decembrie 1989 – Deconstrucția unei revoluții* (Polirom, Iași), o tipologie a discursurilor interpretative despre Revoluția din Decembrie, o anatomie deci a unui fenomen istoric, realizată prin analiza critică a diverselor variante explicative, inclusiv a celor negaționiste ori hagiografice. Întâlnim astfel pozițiile „puriste" (ale revoluționarilor, dar și ale celor intrați în joc în chip oportunist). Vin apoi diversele teorii ale complotului și loviturii de stat. Se examinează, în fine, pozițiile care susțin teza revoluției hibridizate cu lovitura de stat a unei echipe neoleniniste. Se amintește teza lui Adrian Marino, care vorbea, în 1990, despre cele două revoluții: cea populară și anticomunistă (de jos în sus) și cea de palat, în fond restauratoare, de sus în jos. Poziția mea converge cu aceea a Ruxandrei Cesereanu din finalul cărții. A fost vorba, așadar, despre o revoluție reală „hibridată cu o camuflată lovitură de stat urgentată de împrejurări, catalizată de un accept extern al Marilor Puteri, în cea din urmă fiind implicate grupuri de putere alcătuite din comuniști anticeaușiști (cu filiere de sprijin în Armată și Securitate), care au găsit oportunitatea de a înlocui vidul de putere legat de fuga și capturarea lui Ceaușescu și au negociat cu facțiunile loiale dictatorului".

Ambivalența Revoluției din Decembrie 1989 a constat în faptul că geneza pluralismului a coincis cu o regrupare panicat-autoritară a nomenklaturii. Pentru a sprijini teza hibridării Revoluției din Decembrie cu ceea ce putem numi o deghizată lovitură de stat pe fondul aparentului „vid de putere", Ruxandra Cesereanu citează analiza fostului ambasador francez la București, Jean-Marie Le Breton (*Sfârșitul lui Ceaușescu. Istoria unei revoluții*, Editura Cavallioti, București, 1997), pentru care Revoluția s-a derulat în două faze. Prima, să o numim eroic-radicală, a fost urmată de o a doua, când forțele deziluzionate ale vechiului sistem, dar și unii dintre cei intrați în joc pe creasta valului istoric își impun dominația asupra structurilor de putere

postcomuniste. Scrie astfel diplomatul francez: „Sunt convins că nodul acestei a doua faze a revoluției se găsește în negocierile inevitabile dintre Securitate și oamenii aparatului de partid, pe de o parte, și «grupul» Iliescu, pe de alta, acesta din urmă având marja sa de manevră limitată de așteptările populare după zilele revoluționare și de prezența alături de el a intelectualilor «purtători ai conștiinței naționale».“ Se notează decizii precum suprimarea aproape imediată a pedepsei capitale, blândețea față de personalul executant și o presupusă „slăbiciune constantă a noii Puteri în fața răzmeriței“. Nu știu exact cum putem măsura această „slăbiciune“. În fond, noua Putere controla Armata și, odată cu integrarea Securității în cadrul acesteia, deținea și controlul asupra detestatei instituții. Printr-o televiziune aservită și prin alte mijloace propagandistice încerca să-și construiască legitimitatea.

Ceea ce știm este că una dintre semnificațiile Revoluției din Decembrie 1989 a fost tocmai resurecția îndelung agresatei și umilitei societăți civile românești. De la bun început, noii guvernanți se manifestă alergic în raport cu exigențele și revendicările grupurilor de revoluționari și de intelectuali critici (mă refer în primul rând la Grupul pentru Dialog Social, privit de noua echipă drept un inamic sau, în limbajul epocii, „o sursă de instabilitate“). Liniștea, stabilitatea, „reconstrucția“ pe fondul unui sistem dominat de partidul mare (FSN) sunt sloganurile pe care noua Putere le utilizează intens. Își atribuie chiar statutul de forță anticomunistă, uzurpând astfel un titlu la care era prea puțin îndreptățită. Reconstituirea partidelor istorice este imediat acompaniată de pulverizarea spațiului politic și apariția a zeci de grupuscule cu pretenții de a reprezenta și ele partide reale. Ficțiunea pluripartidismului este utilizată spre a submina partidele istorice, înainte de toate PNȚCD. Curând după năruirea vechiului sistem, noii guvernanți declară că nu sunt dispuși să împartă o putere pe care o dețin doar datorită prezenței lor fizice în sediile aparatului guvernamental și relației speciale cu vârfurile Armatei.

Lovitura de stat la care mă referem (pomenită și de Nicolae Ceaușescu în timpul simulacrului de proces încheiat cu execuția fostului dictator și a soției sale în ziua de 25 decembrie) nu era una de tip clasic. Aici, Ion Iliescu are parțial dreptate. O lovitură de stat ar fi însemnat o acțiune de genul celei organizate în noiembrie 1989 în Bulgaria, unde Todor Jivkov a fost debarcat și înlocuit în fruntea partidului cu Petar Mladenov. În PCR nu a existat o asemenea aripă de tip reformator și scenariul bulgar era imposibil de realizat. Pentru camarila lui Ceaușescu, speranța consta în venirea la putere a „delfinului“ Nicu. Deci, când vorbesc despre lovitură de palat (ori de stat), mă gândesc la trecerea Armatei și Securității de partea grupului care avea să se coaguleze sub numele de consiliu al FSN (în special Ion Iliescu, Petre Roman, Marțian Dan, Virgil Măgureanu, Gelu Voican și alți câțiva, între care azi uitatul Cazimir Ionescu). Pluralismul era doar o concesie temporară. A trebuit să vină lupta din anii următori pentru a deschide spațiul politic și a recunoaște că revoluția inițială fusese nu doar o explozie haotică de nemulțumire, ci o acțiune colectivă cu scopuri radical antitotalitare (anticomuniste).

Peter Siani-Davies propune o analiză similară, opunându-se tentativelor de relativizare a semnificațiilor evenimentelor respective (vezi *Revoluția română din decembrie 1989*, Humanitas, București, 2006). Citez din concluziile cărții: „Suma revoluției este mult mai mult decât teroriștii și Frontul Salvării Naționale, și orice studiu care nu recunoaște acest lucru riscă să diminueze rolul miilor de oameni care au

ieșit cu curaj pe străzi pentru a-l sfida pe Ceaușescu. Acești protestatari au fost cei care au făcut revoluția română din decembrie 1989 și, în ultimă instanță, o parte din aceștia au fost cei care au asigurat radicalismul evenimentului.“ Ceea ce realizează atât Ruxandra Cesereanu, cât și Peter Siani-Davies este tocmai necesara accentuare a faptului că sfârșitul tiraniei nu s-a petrecut în urma unor manevre de culise, ci ca urmare a unei altruiste și neînfricate revolte de masă care, prin consecințele sale, a fost în chip cert revoluționară.

Revoluția din Decembrie 1989 a dus la un conflict acut între cei care doreau o democrație pluralistă și susținătorii unei „democrații autoritare“. În urma deschiderii spațiului politic, odată cu prăbușirea dictaturii, în România a urmat o perioadă de confruntări, unele chiar violente, între partizanii pluralismului de tip vestic, inclusiv adepții monarhiei constituționale abolite abuziv de comuniști, și cei ai unui „despotism luminat“. Aceștia din urmă, grupați în jurul liderilor FSN, și în primul rând în jurul grupului Iliescu – Marțian Dan – Petre Roman, au pariat pe un model autoritar reformat. „Fără isme și fără partide“, proclama Silviu Brucan. Ion Iliescu cerea o „democrație originală“, afirmând că pluralismul politic ar fi vetust. În ianuarie 1990, FSN mobilizează muncitorii de la IMGB și alți mamuți industriali staliniști pentru a intimida partidele democratice și societatea civilă.

Ceea ce vreau să subliniez este că liderii FSN erau tributari modelului mental leninist de tipul „care pe care“. Mai mult, formați în școli de tip bolșevic, ei nu aveau nici un fel de răbdare ori înțelegere pentru acțiunile politice spontane. Asemenea lui Lenin, ei jurau pe un monolitism pe cât de persistent, pe atât de greu avuabil. FSN se pretindea democratic, însă formulele politice pe care le practica și încuraja erau de tip autoritar. Noul regim politic era, așadar, unul hibrid, în cel mai bun caz de genul „autoritarismului competitiv“, despre care se scrie masiv în literatura politologică. Oroarea de „forțele stihinice“ ale revoluției era dimensiunea fundamentală a acestei matrice comportamentale. Antitotalitarismul era mai degrabă un slogan oportunist decât o convingere reală între sprijinitorii FSN. Ceea ce la Budapesta, în perioada Revoluției Maghiare din octombrie–noiembrie 1956, se petrecuse în decursul a zece zile, anume destrămarea monopolului puterii în mâinile unui singur partid, avea să dureze în România mai bine de cinci ani. Una dintre cauze – deși nu singura – a fost continua agresiune simbolică exercitată de FSN (și de diversele sale incarnări ulterioare) împotriva opoziției democratice. Expresii de genul „o anumită parte a presei“, „golani“ și câte altele trădau aceeași aversiune în raport cu ideea diversității și a competiției libere a valorilor și opiniilor.

Opoziția era criminalizată, prezentată în chip continuu ca forță subversivă. Proclamația de la Timișoara, manifestul direcției radicale din tradiția Revoluției române, deci a acelor forțe care cereau accelerarea procesului de detotalitarizare a societății și de purificare morală, era respinsă vehement, iar autorii erau ponegriți în fel și chip. Slăbiciunea noii puteri, călcâiul lui Ahile îl constituia originea ei obscură. Ca și predecesorul său istoric, PCR, Frontul trăia sub semnul deficitului de legitimitate. Alegerile din primăvara anului 1990 îi vor asigura, evident, o legitimitate electorală, însă România va rămâne, cel puțin până în 1996, o „electocrație“ (Karen Dawisha), dominată de un partid gigantic – ceea ce eu numesc o megaformațiune de tip concern politic cu o ideologie postleninistă confuză și barocă, ce controla deopotrivă piața economică și pe cea simbolică. Statul de drept întârzia să se

constituie într-o realitate palpabilă.

Problema centrală a noii puteri era incapacitatea de a înțelege logica istoriei, faptul că vechile metode de conducere (pe bază de conformism, obedienţă şi constrângere) fuseseră abandonate în celelalte state cândva sovietizate. De aici şi tergiversările în raport cu adevăratele reforme. Guvernul român a încercat să meargă în această direcţie, în special în 1991, dar s-a prăbuşit ca urmare a mineriadei din septembrie. Reacţiile de respingere a pluralismului au atins cote paroxistice în perioada asociată cu manifestaţia din Piaţa Universităţii (aprilie–iunie 1990). Opoziţia îl vedea pe Ion Iliescu drept principalul arhitect al perpetuării unui „criptocomunism“ intolerant şi obtuz. La rândul său, acesta nu făcea nimic ca să-şi schimbe imaginea (chiar dimpotrivă, mai ales prin recurgerea la factorul extralegal al minerilor). Percepţiile mutuale, întemeiate pe memorii complet diferite ale dictaturii comuniste, duceau la o stare de incompatibilitate între principalii actori politici. Pentru fesenişti, revoluţia fusese o acţiune de lichidare a exceselor regimului Ceauşescu. Pentru PNŢCD şi manifestanţii anticomunişti, mesajul revoluţionar, pecetluit de sângele martirilor, era unul al rupturii totale cu trecutul şi al identificării responsabililor pentru ororile totalitare. De aici şi tensiunile în fond insurmontabile ale perioadei. Cu timpul, aceste diferenţe se vor atenua, însă nu vor dispărea. Cum vedem azi, chiar şi după câteva decenii, în Mexic, Argentina, Brazilia şi Uruguay, rănile trecutului pot fi negate sau ocultate, nu însă şi vindecate prin tăcere. În chip inevitabil, ce s-a petrecut în decembrie 1989, ca şi adevăratele mecanisme implicate în asemenea momente precum Târgu-Mureş şi mineriadele din 1990, 1991 şi 1999 trebuie să revină în discuţiile publice (istorice şi politice). O democraţie normală nu poate funcţiona pe baza eternizării uitării.

Născută din pasiune, disperare şi indignare, Revoluţia română a fost întreruptă prin regruparea forţelor autoritar-birocratice. Unul dintre autorii care au surprins cu acuitate dualitatea Revoluţiei române a fost celebrul scriitor american de origine română Andrei Codrescu. Cartea sa *Gaura din steag* (Curtea Veche, Bucureşti, 2008) rămâne un document semnificativ pentru capcanele întâlnite de noua şi atât de precara democraţie română după prăbuşirea dictaturii totalitare. Apărută în 1991 la Editura Morrow din New York, cartea a fost publicată pentru prima dată în versiune românească în 1997, la Editura Athena. Am fost onorat să scriu prefaţa acelei prime ediţii. Volumul este o mărturie ţâşnită dintr-o imensă admiraţie pentru cei care au făcut posibilă destrămarea regatului minciunii. Consider că reflecţiile lui Andrei Codrescu rămân de o mare actualitate în efortul de a pricepe meandrele a ceea ce am definit cândva drept „cvasirevoluţia“ română. Pentru că, este greu de negat, cea mai spectaculoasă dintre revoluţiile est-europene din 1989 a fost şi cea mai rapid întreruptă (ori deturnată).

România este pentru Codrescu un teritoriu liric şi magic, nu doar o realitate socială şi politică. Documentarele de televiziune, ca şi atâtea dintre poemele şi prozele sale vorbesc despre această incandescentă relaţie – combinaţie de iubire, melancolie, ironie, dar şi autoironie – dintre poet şi ţara unde s-a născut. De aici şi interesul pentru latura umană a ceea ce s-a întâmplat în România în anii agoniei finale a sistemului comunist, dar şi pentru acea aventură a rupturii cu ordinea totalitară pe care ne-am obişnuit să o numim Revoluţia din Decembrie. *Gaura din steag* este unul dintre documentele capitale pentru înţelegerea tribulaţiilor politicii, într-o Românie situată

undeva între starea de dezmeticire și cea de descumpănire. O Românie în care starea de grație a fost prea rapid urmată de starea de greață. O Românie care a respins comunismul, dar căreia noii guvernanți îi rezervă experimentul „democrației originale“. O Românie în care fantomele trecutului bântuie încă, luând adeseori forme grotești. Este vorba despre acel prim an postrevoluționar, când derizoriul se înfrățise cu tragicul, iar impostura renăscuse fără rușine. România surprinsă de poet este aceea a unei revolte pure, similară cu insurecția de la Budapesta din 1956, pe care un grup de operatori cinici (cu pretenții de politicieni „pragmatici“) a izbutit pentru un timp să o domine. Evident, lucrurile aveau să evolueze în anii următori, însă radiografia propusă de Codrescu era, la momentul respectiv, de o impecabilă acuratețe.

În volumul discutat, Codrescu nu-și propune să scrie o istorie evenimențială a Revoluției din Decembrie, ci să exploreze componenta umană a colosalei prăbușiri sistemice care părea să se fi produs odată cu lichidarea cuplului Ceaușescu și dispariția (formală) a PCR. Nu mai puțin important, el a fost printre primii care au observat constituirea unui regim ostil valorilor liberale sub egida mitologiei „salvării naționale“ (substitut pentru vechea ideologie național-stalinistă, devenită stingheritoare pentru noii demnitari). A devenit astfel clară distanța dintre retorica democratică a regimului fesenist și realitățile adeseori sordide din țară. Cartea captează atât tenebroasele aranjamente de culise, jocurile secrete ale profitorilor pe seama Revoluției, cât și amestecul de eroism, naivitate și fervoare care au făcut posibil elanul emancipator din decembrie 1989. Scrisă cu sentimentul urgenței morale, *Gaura din steag* a fost și rămâne un semnal de alarmă, o expresie a solidarității întemeiate pe valorile demnității și adevărului.

Natura Revoluției române, inclusiv recurgerea la violență și masacre, se explică prin caracterul impenitent stalinist al dictaturii comuniste. Să spun de la bun început că, prin radicalismul său, prin energiile dezlănțuite și prin șansa renașterii partidelor politice, a economiei de piață, a presei libere și a societății civile, Revoluția a fost o breșă istorică incontestabilă. Asemenea celorlalte revoluții din 1989, a fost un fenomen social total, o explozie de spontaneitate democratică, o afirmare a libertății în lupta împotriva despotismului ideocratic. Statul polițist, bazat pe miturile unui marxism-leninism senil, nu mai avea capacități de regenerare. Revoluțiile din 1989 au fost mișcări de protest față de ideologia colectivist-etatistă. Spre deosebire de revoluțiile clasice (de la cea franceză la cea bolșevică), nu au existat comandamente, state-majore, proiecte utopice. Idealurile disidenței țineau de resurecția spiritului civic, deci de transformarea subiecților dictaturilor leniniste în cetățeni ai unor democrații normale.

Ideile revoluționarilor din 1989 țineau de ceea ce Adam Michnik a definit drept noul evoluționism. Era vorba despre strategia reconstrucției enclavelor de activism civic în interiorul statului posttotalitar (a se vedea versiunea românească a *Scrisorilor din închisoare*, editată și tradusă de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, Editura Polirom, Iași, 1997). În România însă, tocmai pentru că nu a existat un curent reformator în PCR, noul evoluționism nu a putut prinde ființă ca o strategie viabilă. Abia după 1990, cu multe eforturi și nu puține frustrări, s-a putut merge pe această cale. Simplu spus, abia după căderea regimului Ceaușescu, România a intrat în faza posttotalitară cunoscută de alte state din zonă încă din anii ’60.

După autodesemnarea FSN drept nou centru al puterii, ca urmare a haosului bine

controlat din clipele agoniei terminale a dictaturii, se configurează noua polarizare. Pe de o parte, asistăm la regruparea nomenklaturii, în special a acelor eșaloane derutate și chiar alarmate de excesele dictatoriale, în alianță cu vârfurile armatei și ale unora dintre serviciile secrete. Pe de altă parte, apar partidele politice, inclusiv cele istorice, precum și asociațiile independente de luptă pentru democrație și pluralism. Conflictul dintre aceste două direcții continuă să se intensifice, mai ales după publicarea Proclamației de la Timișoara și manifestațiile forțelor care contestă decizia FSN de a se transforma în partid și de a utiliza mecanismele guvernamentale pentru atingerea propriilor obiective electorale. Cum putem explica setea de revanșă a nomenklaturii din România, mult mai acută decât în alte state postcomuniste? Nu era vorba despre un proiect ideologic bine structurat, ci despre o reacție panicată de demonizare a oricăror strădanii de întemeiere a unui sistem bazat pe respectul pentru statul de drept. Agresarea continuă a focarelor politice autonome, ponegrirea foștilor disidenți, limitarea accesului liderilor țărăniști și ai societății civile la televiziune făceau parte din tehnicile favorite ale noilor potentați. Ulterior, după dispariția URSS și ca urmare a tendinței globale spre democratizare, FSN și urmașii săi își vor modifica parțial pozițiile și vor accepta compromisuri de negândit pentru ei în 1990.

Răspunsul la întrebarea de mai sus legată de îndârjirea nomenklaturii ține de persistența mentalităților leninist-autoritare la eșaloanele de vârf și medii ale birocrației. Trebuie ținut cont și de faptul că, mai apăsat decât în alte state ale fostului bloc sovietic, regimul Ceaușescu a cultivat o combinație de „sultanism“ (concept weberian dezvoltat de Juan Linz și Alfred Stepan) cu metodele represiv-teroriste ale stalinismului radical (minus universul concentraționar tradițional). Faptul că un fost torționar precum Nicolae Pleșiță, unul din stâlpii Securității ceaușiste, a continuat să-și insulte fostele victime spune mult despre mentalitățile celor care au făcut posibil experimentul totalitar. Nomenklatura național-securistă nu a rostit până astăzi un cuvânt de regret pentru crimele comise de-a lungul a peste patru decenii. Or este limpede pentru oricine a studiat problemele justiției politice în societățile de tranziție: reconcilierea nu este realizabilă fără căință sinceră. Pentru Pleșiță și asociații săi, Revoluția din Decembrie nu a fost altceva decât rezultatul unui complot al celor pe care îi detestau și pe care i-au supus la atâtea suplicii (pe care i-au „brichisit“, spre a cita imundul termen al respectivului personaj).

Ocultarea memoriei a fost unul dintre obiectivele totalitarismului comunist. În cazul românesc, politica tăcerii, a fricii, a vinei neasumate și a lipsei de regret pentru ororile trecutului s-a prelungit sub semnul amorțelii spiritului critic și al nesimțirii morale. Memoria contemporană este plină de „pete albe“, sunt destui care nu au nici cea mai vagă idee despre ce a fost de fapt dictatura comunistă, despre masacrul tinerilor inocenți ordonat de dictatura decrepită a lui Ceaușescu, despre clipele de exuberanță și spontană renaștere spirituală din aprilie–mai 1990 în Piața Universității. Afirma corect un personaj al filmului documentar *Locuri memoriale din România: Piața Universității* (datorat lui Mirel Bănică și lui Valeriu Antonovici): „În România, istoria nu durează mai mult de trei zile.“ Sfârșitul iluziilor este cât se poate de normal pentru o perioadă postrevoluționară. Din perspectivă istorică, după fiecare convulsie socială majoră, sentimentelor de euforie le iau locul stări de spirit deprimate și obsesii legate de trădări și capitulări. Extrem de grav însă, în cazul României postdecembriste, este faptul că nici constituția libertății, ca sinteză între legalitate și legitimitate, nici

datoria memoriei traumei totalitare, în formă instituționalizată și prescrisă la nivel pedagogic, nu s-au întrupat încă în mod credibil în noul corp politic și social.

Note

4. Acest text a fost publicat în revista *22* (12 mai 2009) sub titlul „O dictatură decrepită: România în primăvara anului 1989".

5. Acest text cuprinde două articole publicate anterior în *Evenimentul Zilei:* „Un campion al stalinismului național" (7 decembrie 2008) și „Două destine: Ticu Dumitrescu și Paul Niculescu-Mizil" (17 decembrie 2008).

6. Textul de față a fost publicat ca serie de două articole în *Evenimentul Zilei* (8 și 15 aprilie 2009) sub titlul „Revanșa rinocerilor: Cine a fost Eugen Florescu".

7. Textul de față a fost publicat sub titlul „Mihai Ungheanu, ideolog al protocronismului" în *Evenimentul Zilei*, 13 martie 2009.

8. Textul de față a fost publicat sub titlul „Scrisoarea celor șase: disidență sau fracționism?" în *Evenimentul Zilei*, 18 martie 2009.

9. Textul de față a fost publicat sub titlul „Insondabil și imprevizibil: trecutul lui Ion Iliescu, A. Toma și sticluțele de Urodonal" în revista *22*, 24 martie 2009.

10. Articol publicat pe site-ul *www.hotnews.ro* în data de 30 septembrie 2009, sub titlul „De ce a fost admis în sanatoriul SRI? De ce nu a fost degradat generalul sadic?".

11. O primă variantă a acestui text a fost publicată în volumul *Democrație și memorie* (Curtea Veche, București, 2006).

Revoluțiile din 1989:
cauze, semnificații, consecințe[12]

Indiferent cum analizăm natura revoluțiilor din 1989, ele au reprezentat un adevărat eveniment universal-istoric în sens hegelian: au impus o ruptură diacronică între lumea de dinainte și cea de după 1989. Pe parcursul acelui an, ceea ce părea a fi un sistem imuabil și aparent inexpugnabil s-a prăbușit cu o uluitoare rapiditate. Acest lucru nu s-a întâmplat din cauza unei presiuni externe (ea având însă un rol important), precum în cazul Germaniei naziste, ci din cauza acumulării unor tensiuni interne insurmontabile. Regimurile leniniste erau în fază metastatică, iar maladia care le-a măcinat a fost în primul rând incapacitatea lor de autoregenerare. După ce timp de decenii a jonglat cu varii „rețete“ de reformă intrasistemică (de pildă, „ambivalența instituțională“ folosită de Archie Brown pentru a explica dinamica fenomenului Gorbaciov), comunismul nu a mai găsit resursele pentru o reinventare ideologic-instituțională, devenind evident faptul că soluția putea fi găsită doar în exterior și împotriva ordinii social-politice existente. Era vorba nu doar despre o prelungită criză economică și politică, ci despre una care afecta capacitatea acestor regimuri de a mai configura un sens al viitorului. Demoralizarea era evidentă pentru oricine avea ochi de văzut. Mai ales după 1975, în mare măsură ca parte a ceea ce s-a numit „efectul Helsinki“. Semnarea de către liderii comuniști a celui de-al „treilea coș“, care privea respectarea drepturilor omului, a echivalat cu recunoașterea dreptului disidenților de a protesta. Criza de legitimitate a sistemului va deveni astfel incurabilă. Ethosul romantic-revoluționar al comunismului originar se evaporase fără urmă. Cu foarte puține excepții, nimeni nu mai credea în lozincile oficiale, universal percepute drept exhibiționism ventriloc. Se ajunsese astfel, la mijlocul anilor ’80, la ceea ce avea să fie ulterior denumit drept sindromul stagnării, al incapacității fatale de regenerare internă.

Dispariția (implozia) Uniunii Sovietice în decembrie 1991, sub privirile perplexe ale întregii lumi, a fost direct și profund legată de disoluția anterioară, provocată de revoluțiile din 1989, a „periferiei imperiale“ care a fost Europa de Est. În prezent, suntem, indiscutabil, martorii încheierii ciclului istoric început odată cu Primul Război Mondial, cu preluarea puterii în Rusia de către bolșevici, și fundamental caracterizat de un lung război ideologic european (mai bine zis, un război civil global). Importanța revoluțiilor din 1989 nu poate fi supraestimată: ele au însemnat triumful demnității civice și al moralității politice asupra monismului ideologic, cinismului birocratic și supravegherii dictatoriale. Fundamentate pe conceptul de libertate, care impune aprioric scepticismul necesar respingerii modelelor dogmatice de inginerie socială, ele au fost, cel puțin în primă fază, liberale și non-utopice. Spre deosebire de revoluțiile clasice, originea celor din 1989 nu a fost o viziune milenaristă asupra societății perfecte. Ele au respins posibilitatea ca o autoproclamată „avangardă“ să-și asume rolul „conducător“ asupra mișcărilor de masă. Nici un partid politic nu s-a aflat în spatele acestui val revoluționar spontan. Inițial, s-a pus accentul pe necesitatea creării unor forme politice noi, care să fie diferite de structurile partinice tradiționale,

configurate ideologic. Faptul că în perioada imediat următoare revoluțiile au fost marcate de rivalități etnice, de respingătoare scandaluri politice, corupție endemică, de apariția partidelor și mișcărilor antidemocratice, de afirmarea unor curente sociale autoritare și colectiviste nu diminuează în nici un fel generozitatea mesajului inițial și impactul lor colosal la acea vreme.

Doresc să amintesc că depășirea socialismului de stat a fost mult mai dificilă, șubredă și pe termen lung problematică exact în acele cazuri în care revoluțiile ori nu au avut loc (Iugoslavia), ori au fost deturnate (România). Toate aceste lucruri trebuie permanent accentuate, mai ales când ne confruntăm cu discursuri care, bazându-se numai pe moștenirea ambiguă a revoluțiilor, pun sub semnul întrebării succesul lor. Această „retorică reacționară", excelent analizată de Albert Hirschman, folosește argumentul futilității, al pericolului iminent și al unei pretinse subversivități cronice pentru a delegitima schimbarea în sine sau pentru a o prezenta drept imposibilă sau indezirabilă. Chiar și formele mai sofisticate ale acestui argument funcționează pe o logică similară: mediul postrevoluționar a permis renașterea aspectelor reprobabile ale culturilor național-politice din regiune, și anume șovinismul, rasismul, fascismul rezidual, fundamentalismului etno-clericalist și militarismul, dovedindu-se astfel mai nociv decât *statu quo*-ul de dinainte de 1989. Sau se afirmă că, de fapt, nimic nu s-a schimbat, iar deținătorii puterii (birocrații partidului-stat) s-au menținut pe poziții, preluând doar noi măști. Sau, indiferent de speranțele și idealurile participanților la mișcările din 1989, rezultatele acțiunilor lor s-au dovedit profund dezamăgitoare, permițând unor politicieni venali, infractorilor și demagogilor să folosească noile oportunități pentru a-și instaura dominația asupra societății. În aceste condiții, reamintirea adevăratului mesaj al acestor revoluții și reconsiderarea principalelor interpretări și afirmații-cheie ale revoluționarilor reprezintă, așadar, un util exercițiu politic, moral și intelectual.

Nu trebuie să uităm că ceea ce astăzi suntem obișnuiți să considerăm ca fiind evident – sfârșitul sovietismului – era doar o vagă posibilitate la începutului anului 1989. Fără îndoială, unii disidenți (Andrei Amalrik, Ferenc Fehér, ágnes Heller, János Kis, Václav Havel, Jacek Kuroń, Adam Michnik, Ivan Sviták) diagnosticaseră declinul lent al sistemului și lipsa de viitor a acestuia, dar puțini au luat în calcul un colaps imediat al lui. Întreaga filozofie a disidenței – „noul evoluționism" (Michnik) – a fost argumentată pornind de la strategia „penetrării", pe termen lung, a sistemului, pe recuperarea și reconstrucția progresivă a sferei publice ca alternativă la ubicuitatea ideologică a partidului-stat, pe practicarea anti-politicii ca expresie a autenticității non-machiavelice, a transparenței, civilității și bunei-credințe. Dacă există o morală fundamentală a grandioasei drame revoluționare care s-a desfășurat în 1989 în Europa Centrală și de Est, aceasta poate fi formulată astfel: viitorul aduce cu sine mai mult decât o singură direcție. Cu alte cuvinte, nu există un determinism ineluctabil care guvernează istoria omenirii. Într-adevăr, așa cum afirmă Jeffrey Isaac, revoluțiile din 1989 nu au avut doar multiple cauze, ci și multiple înțelesuri, propunând o agendă semnificativă nu doar pentru societățile postcomuniste, ci și pentru democrațiile occidentale.

Așa cum am amintit, au existat o serie de gânditori care au anticipat prăbușirea inevitabilă a sovietismului. Se punea însă problema cât va dura această boală terminală și ce forțe vor determina ieșirea din acel insuportabil marasm social și

moral. Foarte puțini au crezut cu adevărat că acest deces se va întâmpla într-un timp atât de scurt și fără violență (vezi, de exemplu, teza „otomanizării“ a lui Timothy Garton Ash). Profilul regimurilor autoritare posttotalitare nu era unul care să încurajeze o schimbare pe bază de negocieri și transferul de putere pe cale pașnică. De aceea, unul dintre cele mai surprinzătoare fenomene în 1989–1990 a fost disponibilitatea elitelor comuniste din Ungaria și Polonia de a împărți inițial puterea și apoi de a renunța la aceasta în totalitate. Urmând o astfel de cale, ele au abandonat cel mai sacru dintre postulatele leninismului: rolul conducător al partidului (monopolul puterii). Ele au permis demararea unei tranziții democratice care și-a putut urma cursul fără a fi confruntată cu tulburări social-politice majore. În alte țări însă, reformele au fost respinse în numele „realizărilor socialiste ale poporului“. Din fericire, nici chiar acest tip de argument nu a reușit să salveze regimurile comuniste în cauză. Modelul „socialismului de baracă“ era perimat. Cu excepția liderilor din Polonia și Ungaria, dispuși să meargă în sensul propus de Gorbaciov, potentații din celelalte state ale blocului au reacționat panicat și agresiv. În Germania de Est s-a ajuns la interzicerea difuzării revistei sovietice *Sputnik*, editată de agenția de știri Novosti. Personaje politice care se detestau, cu opinii uneori antipodice în trecut, precum Nicolae Ceaușescu, Erich Honecker, Todor Jivkov ori Gustáv Husák (secundat de Milouš Jakeš), ajungeau să se alieze. S-a creat astfel un fel de front unit de rezistență împotriva înnoirii sistemului. Până la urmă însă, aceste eforturi disperate ale conducătorilor țărilor din „banda celor patru“ (România, RDG, Bulgaria și Cehoslovacia) de a salva sistemul nu aveau, pe termen lung, șanse de reușită.

Semnificația ultimelor luni ale anului 1989, rolul disidenților (intelectuali critici, neînregimentați) în revitalizarea societății civile, aflată pentru atâția ani în stare de paralizie, criza generalizată a regimurilor comuniste și declinul hegemoniei partinice au fost subiectul unui număr considerabil de lucrări științifice în ultimele două decenii. Tentația inițială a fost de a celebra rolul disidenților în prăbușirea sovietismului și în renașterea inițiativelor civile *from below*. Asemenea interpretări euforice ale acestui val revoluționar, nu de puține ori comparat cu „Primăvara Națiunilor“ din 1848, au fost predominante, scrierile lui Timothy Garton Ash fiind exemple elocvente în acest sens. Este de ajuns să amintim pătrunzătoarele sale articole din *New York Review of Books*, pe care le-a adunat apoi în volumul *The Magic Lantern*. Interpretarea prevalentă consta în conceptualizarea revoluțiilor drept componentă a unei mișcări mondiale înspre democratizare în detrimentul aspirațiilor colectivist-iacobine. O asemenea viziune a inspirat și reflecțiile filozofului politic Bruce Ackerman asupra viitorului revoluției liberale. Acesta considera că schimbările radicale din Europa Centrală și de Est se încadrau în fenomenul de renaștere planetară a liberalismului. Cu alte cuvinte, succesul sau eșecul lor, într-o lume definită de interdependență politică, economică și cultural-simbolică, urma să aibă un impact direct și hotărâtor asupra viitorului liberalismului în Occident.

Foarte puțini analiști au insistat asupra unor componente mai puțin vizibile, care însă erau persistent nonliberale și neoautoritare. Predicția sumbră a lui Ralf Dahrendorf a fost unul dintre puținele semnale de alarmă în acest sens: „Cel mai mare pericol este probabil o nouă formă de totalitarism. Ezit să folosesc termenul, dar îmi este greu să îl alung din minte: fascism. Mă refer la acea combinație dintre nostalgia față de o ideologie a colectivității care să traseze o distincție dură între cei care aparțin

și cei care nu, și o nouă formă de monopol politic al unui singur om sau al unei «mișcări», cu un accent puternic pus mai degrabă pe organizare și mobilizare decât pe libertatea de a alege“ (*Reflecții asupra revoluției din Europa*, Humanitas, București, 1993). Seduși de efectele amăgitoare ale tumultului revoluționar, majoritatea specialiștilor au preferat să treacă cu vederea natura eterogenă a mișcărilor anticomuniste. Nu toți cei care au respins leninismul au făcut-o pentru că visau la o societate deschisă și la valorile liberale. Printre revoluționari se aflau și o mână de *enragés*, neinteresați de logica compromisului și a negocierii. Existau fundamentaliști populiști, dogmatici religioși, nostalgici față de regimurile precomuniste, inclusiv unii care admirau dictatori pronaziști precum Ion Antonescu sau Miklós Horthy. Doar odată cu destrămarea Iugoslaviei și divorțul de catifea ceh-slovac au început cercetătorii să realizeze că promisiunea liberală a revoluțiilor din 1989 nu ar trebui luată ca dat și că anii ce vor urma comunismului nu vor duce inevitabil la prosperitatea democrației liberale. La începutul deceniului nouă a devenit evidentă realitatea perioadei postcomuniste care ascundea numeroase amenințări la adresa păcii și democrației: războaie etnice sângeroase, tulburări sociale și o contagioasă dezvoltare a multiple forme de populisme și tribalisme, vechi și noi.

Principala mea teză este aceea că evenimentele din 1989 au avut efecte revoluționare care au schimbat lumea. Unii autori accentuează rolul societății civile, al intelectualilor critici și al disidenților. Alții se opun acestei interpretări, dar nu neagă faptul că evenimentele în sine au avut drept principală consecință sfârșitul regimurilor leniniste în Europa Centrală și de Est. Rămâne de discutat doar dacă termenul „revoluție“ este cea mai bună caracterizare a acestora. Importanța mondială a transformărilor declanșate de mișcările din 1989 și concluzia că ele au impus o nouă concepție asupra *politicului* sunt dincolo de orice îndoială. Timothy Garton Ash a oferit o excelentă evaluare în acest sens: „A existat totuși ceva nou; a existat o idee mare, care a fost revoluția însăși – ideea revoluției nerevoluționare, a revoluției evolutive. Mottoul lui 1989 ar putea să-i aparțină unui important critic al lui Lenin, Eduard Bernstein: «scopul nu are valoare în sine, mișcarea înseamnă totul». ...Astfel, aceasta a fost o revoluție care nu a fost definită de un *ceva* precis, ci de modul în care s-a desfășurat. Acel motto al unei masive nesupuneri civile pașnice, consecventă și fascinant de inventivă, promovată de o elită critică pregătită să negocieze și să ajungă la un compromis cu cei de la putere (pe scurt *masa rotundă*) – aceasta reprezintă noutatea istorică a anului 1989. Dacă ghilotina este simbolul lui 1789, atunci masa rotundă este cel al lui 1989“.13

În explicarea fenomenului 1989 trebuie să ne concentrăm asupra a trei mari teme: semnificațiile profunde ale prăbușirii regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Est; natura revoluțiilor la sfârșitul secolului XX și sensul lor pentru secolul XXI; rolul intelectualilor critici (publici) în politică. Totodată, pe parcursul unui astfel de demers trebuie să fim conștienți de extraordinara complexitate a mișcărilor revoluționare din 1989 pentru a fi capabili să explicăm o serie de evoluții îngrijorătoare în postcomunism: marginalizarea (în Europa Centrală) a primei elite post-1989 (de cele mai multe ori recrutată din contraculturile disidente); revirimentul foștilor comuniști (conversiunea) și revenirea lor la putere; și confuzia etică de după aceea, însoțită de un cinism generalizat care bântuie încă societățile din regiune.

Odată cu 1989, au dispărut nu numai zonele de influență și Pactul de la Varșovia,

dar și Zidul Berlinului, acel rușinos simbol al disprețului față de drepturile civile, precum și Republica Democrată Germană. Germania a fost unificată, iar Războiul Rece s-a încheiat cu victoria indiscutabilă a Occidentului liberal. Astăzi, când scriu aceste rânduri, asemenea consecințe par evidente, poate chiar banale, dar acum douăzeci de ani un asemenea deznodământ al confruntării dintre Est și Vest părea un scenariu de-a dreptul suprarealist. De aceea consider că reevaluarea și analiza principalelor interpretări ale valului revoluționar din 1989, în fapt cel mai fascinant fenomen al istoriei recente a Europei, sunt fundamentale din punct de vedere intelectual și politic.

Cum s-au născut aceste revoluții? Ce forțe profunde, greu decelabile le-au pus în mișcare? Au fost revoluții în sensul clasic al conceptului și, dacă da, ce idei și practici noi au propus ele? Este oare adevărat că, așa cum au afirmat unii autori (Habermas, de pildă), acestea nu au fost nimic altceva decât eforturi de a îndrepta răul produs de experimentul comunist sau, mai bine zis, au fost *doar* încercări de revenire la situația de dinainte de 1945/1947? Au fost cumva aceste revoluții primordial cauzate de eșecul economic al leninismului, de incapacitatea economiilor planificate de „a ajunge din urmă și depăși“ Vestul, de a răspunde provocărilor epocii postindustriale? Care a fost impactul factorilor moral-culturali în apariția inițiativelor civice în regimurile comuniste posttotalitare? Care a fost importanța disidenței și a tradiției revizionist-marxiste în variile țări din Europa Centrală și de Est? Cum putem explica natura nonviolentă și autolimitativă a revoluțiilor și absența unor încercări de răzbunare, revanșă și pedepsire la nivelul întregii societăți împotriva celor care s-au aflat la putere? Care a fost adevărata atitudine societală față de disidenți și cum ne putem explica tranziția de la „revoluția de catifea“ la „contrarevoluția (restaurația) de catifea“?

Prăbușirea comunismului în Europa de Est a accelerat procesul de dezintegrare a Uniunii Sovietice, fiind un catalizator pentru mișcările patriotice din țările baltice și Ucraina, inaugurând o nouă organizare mondială, necondiționată de diviziunile Războiului Rece, de bipolarism. Așa cum de foarte multe ori a afirmat Ken Jowitt, s-au creat condițiile pentru o situație nouă, extrem de periculoasă, în care lipseau normele internaționale de până atunci, iar comportamentul actorilor implicați nu putea fi anticipat. Existau astfel premisele unui haos global. Acest diagnostic nu exprimă sub nici o formă vreun regret pentru lumea de dinainte de 1989. El are doar rolul de a atrage atenția asupra faptului că revoluțiile din 1989 și „extincția leninistă“ au generat o realitate complet nouă. Mai mult decât atât, contextul radical diferit a impus o reevaluare a principalelor concepte care au dominat dezbaterile intelectuale în secolul XX: liberalism, naționalism, societate civilă, socialism și, de ce nu, însăși viziunea noastră asupra libertății la sfârșitul uneia dintre cele mai violente etape din istoria omenirii.

Așa cum am menționat anterior, întrebarea fundamentală este: au fost evenimentele din 1989 cu adevărat revoluții? Dacă răspunsul este afirmativ, atunci rămâne să analizăm diferența dintre acestea și momente istorice similare (de exemplu, Revoluția Franceză din 1789 sau cea din Ungaria din 1956). Dacă el este negativ, consider că suntem îndreptățiți să ridicăm o altă problemă: ce au fost ele? Simple fantasme, rezultatul intrigilor oculte ale unor birocrații în criză, care au fascinat întreaga lume, dar nu au schimbat în mod fundamental „regulile jocului“? Ultima formulare este

esențială pentru a înțelege semnificația a ceea ce s-a întâmplat în 1989. Acordând atenție modului în care s-au schimbat „regulile jocului“, avem posibilitatea de a aprecia cu adevărat consecințele și moștenirea anului 1989. Consider că transformările din principalele țări din Europa Centrală (mai ales) și de Est au fost revoluții politice care au provocat decisiv și ireversibil schimbarea regimurilor din regiune. În locul unor sisteme ideocratice, dominate de un partid unic, revoluțiile au creat entități politice pluraliste. Au permis foștilor subiecți ai despotismelor ideologice (membri ai unor societăți închise) să-și recapete drepturile civice și naturale și să se implice în construirea unor societăți deschise. În locul unor economii planificate, toate aceste societăți au adoptat economii de piață. Pe parcursul acestui proces menit a răspunde la trei provocări fundamentale (crearea pluralismului politic, a economiei de piață și a sferei publice), unele țări au avut mai mult succes decât altele. Dar este indiscutabil faptul că, în toate țările din blocul sovietic, ceea ce înainte era un sistem monolitic (o partocrație monistă) a fost înlocuit de unul dominat de diversitate cultural-politică. Deși nu putem afirma nici astăzi cu certitudine că toate aceste țări au devenit democrații liberale funcționale, este totuși crucial să subliniem că în toate cazurile leninismul bazat pe uniformitate ideologică, represiune, pe dictatura asupra nevoilor umane (ágnes Heller) și pe încălcarea drepturilor omului a dispărut.

Un alt factor care trebuie adus în discuție este impactul extinderii NATO și al accederii la UE asupra procesului de democratizare. Așa cum afirmă Václav Havel: „Am considerat că extinderea către Est va garanta ireversibilitatea noii situații în țările din regiune și a păcii în Europa. Nu erau greu de imaginat hoardele de populiști, demagogi, naționaliști și postcomuniști folosindu-se de fiecare zi de întârziere a acestui proces pentru a perora isteric despre necesitatea unui drum propriu în condițiile în care Vestul arogant, consumerist și egoist refuză să ne recunoască și să ne accepte“ (*To the Castle and Back*, Alfred A. Knopf, 2007, p. 296). Nu trebuie uitat totodată semnalul de alarmă tras de același Ken Jowitt în 1992. El afirma atunci că singura modalitate ca Europa de Est să nu ajungă să fie dominată de colonei, mici despoți sau clerici fanatici era să fie adoptată de sora ei mai bogată, Europa de Vest, *i.e.* U.E. Scenariul de coșmar imaginat de Jowitt s-a dovedit eronat, dar datorită tocmai contra-predicției sale: implicarea comunității europene în revirimentul democratic al țărilor din Europa Centrală. Jowitt a anticipat însă recent o nouă capcană în condițiile actuale: pericolul transformării fostelor state membre ale Tratatului de la Varșovia într-un ghetou al Europei unite.

Analiza revoluțiilor din 1989 implică inevitabil și dilema evidentului eșec al științelor sociale de a anticipa dispariția leninismului ca sistem mondial. Nu trebuie însă să generalizăm această culpă. Unii autori, precum Robert C. Tucker, Ken Jowitt, Martin Malia, Alain Besançon, Leszek Kołakowski, John Keane, Andrew Arato, Steven Lukes, discutaseră falimentul moral și social al regimurilor de tip sovietic, anticipând amurgul carismei și al etosului mobilizator al dogmei oficiale. Drumul către 1989–1991 a fost pregătit de aportul mai puțin vizibil, de multe ori marginal, dar nu mai puțin esențial pe termen lung, a ceea ce noi numim astăzi societatea civilă (Solidaritatea în Polonia, Charta 77 în Cehoslovacia, mișcările neoficiale de pace, ecologice, pentru drepturile omului din RDG, Opoziția Democratică în Ungaria). În consecință, evaluarea ruinelor leninismului impune refuzul oricărei abordări îngust-unidimensionale. Cu alte cuvinte, nu există un singur factor care poate explica această

prăbușire. Criza economică și cea politică, socială și culturală s-au combinat, făcând ca aceste regimuri să devină perimate.

Nu trebuie totuși să uităm că sistemele în cauză nu erau doar „simple“ autocrații; ele își fundamentau pretențiile de legitimitate pe „Sfânta Scriptură“ a marxism-leninismului. Odată ce această aură ideologică s-a risipit, întregul edificiu a început să se clatine. Ele erau, pentru a folosi excelenta formulare a lui Daniel Chirot, „tiranii ale certitudinii“; diluarea graduală a angajamentului ideologic al elitelor conducătoare, care odinioară formau o adevărată sectă mesianică, a accelerat procesul de dezintegrare din interior a regimurilor leniniste. Revoluțiile din 1989 au validat faimoasa definiție a lui Lenin cu privire la momentul revoluționar: cei din vârf nu mai pot conduce conform vechilor practici, iar cei de jos nu mai pot accepta astfel de practici. Partidele comuniste nu au ajuns la putere folosindu-se de proceduri raționale-legale. Nu au preluat puterea prin intermediul unor alegeri libere. Ele își bazau legitimitatea de mucava pe pretenția teleologică potrivit căreia reprezentau avangarda clasei muncitoare și, implicit, erau agenții emancipării universale a omenirii.

Odată ce ideologia a încetat să-și mai exercite atracția, iar elitele partidelor, progeniturile și beneficiarii nomenklaturii și-au pierdut încrederea în promisiunile utopice ale marxismului, fortăreața leninistă a fost sortită capitulării. Acesta a fost rolul jucat de ceea ce specialiștii au numit efectul Gorbaciov. Climatul internațional creat în urma undelor de șoc provocate de politicile de glasnost și perestroika inițiate de Mihail Gorbaciov după alegerea sa în funcția de Secretar General al PCUS în 1985 a permis un nivel nemaiîntâlnit până atunci de disidență fățișă și de mobilizare politică în Europa Centrală și de Est. La începutul anilor ’90, Rita Klimova, fosta purtătoare de cuvânt a Chartei 77 și primul ambasador al Cehoslovaciei în SUA după prăbușirea comunismului, mi-a confirmat, pe parcursul mai multor discuții, că noua concepție a lui Gorbaciov asupra relațiilor internaționale a fost percepută de chartiști drept condiția necesară (desigur, nu și suficientă) a schimbării fundamentale care a avut loc în Europa Centrală. Lansarea la Moscova a unei ofensive revizioniste, concept legat de numele unor Imre Nagy sau Alexander Dubček, însemna o sfidare directă la adresa înțepenitelor, sclerozatelor birocrații dominante din statele Tratatului de la Varșovia. Gorbaciov știa foarte bine ce reacții puteau provoca reformele radicale. Era, încă din anii studenției, prieten apropiat al lui Zdeněk Mlynář, fostul secretar al CC al PC din Cehoslovacia, ideolog marcant al „socialismului cu chip uman“. De altfel, tocmai Mlynář, exclus din partid în timpul așa-numitei „normalizări“ organizate de regimul colaboraționist al lui Gustáv Husák, exilat la Viena, a scris unul dintre primele texte care anunțau, în 1985, că noul lider de la Kremlin era un revizionist marxist care știuse să-și ascundă cu mare talent adevăratele opinii. Articolul lui Mlynář apărut în cotidianul *L’Unità* al PC italian, un partid care condamnase cu indignare nu numai invazia Cehoslovaciei, ci și lovitura de stat militară a generalului Jaruzelski, din Polonia, în decembrie 1981. Pentru comuniștii italieni, ca să reluăm cuvintele lui Enrico Berlinguer, revoluția bolșevică încetase să mai reprezinte o sursă de inspirație politică ori morală. Logica eurocomunismului îi împingea în direcția unei rupturi irevocabile cu paradigma leninistă. Se renunțase la dogma sacrosanctă a „dictaturii proletariatului“ și se admitea necesitatea pluripartidismului, deci a pluralismului politic. Simplu spus, vremea monolitismului stalinist trecuse, iar propovăduitorii vechilor formule dogmatice păreau tot mai lipsiți de sprijin din partea puterii care le

garantase ascensiunea politică.

Factorul Gorbaciov, fără de care revoluțiile din 1989 cu greu ar putea fi imaginabile, a fost la rândul său o consecință a pierderii încrederii de sine din partea elitelor comuniste. Gorbaciov nu a fost eliberatorul Europei de Est și cu atât mai puțin groparul voluntar al sovietismului. În prima fază cel puțin, el și-a folosit puterea mai degrabă pentru a repara decât pentru a distruge sistemul. Mare parte din ceea ce s-a întâmplat ca urmare a politicilor sale timid reformatoare a avut un caracter spontan și imprevizibil. Încă de la început a existat o semnificativă diferență între iluziile neoleniniste ale liderului sovietic și condițiile practice interne și externe din lagărul socialist. În 1988, Gorbaciov a fost forțat să recunoască faptul că sistemele leniniste din țările Tratatului de la Varșovia puteau fi menținute numai prin intermediul unei intervenții militare. Aceasta este însă diferența fundamentală: spre deosebire de predecesorii săi, Gorbaciov a respins tancurile ca argument politic final. El a renunțat la principiul leninist conform căruia puterea este singurul adevăr. Odată cu promovarea „noii linii în politica externă“, Gorbaciov și cei mai apropiați colaboratori ai săi, Aleksandr Iakovlev și Eduard Şevardnadze, au deschis calea pentru experimente politice în Europa de Est și în spațiul fostei Uniuni Sovietice.

O tematică extrem de dificil de abordat, în cadrul analizei moștenirii anului 1989, este cea legată de soarta foștilor comuniști, mai precis complexitățile implicate de procesul legal și politic al „decomunizării“ și dezbaterile privitoare la conceptul și practica justiției retroactiv-retributivă. Controversele provocate de dilema poziției care poate fi adoptată față de foștii activiști de partid, față de cadrele superioare ale polițiilor secrete și colaboratorii organelor represive ale regimurilor comuniste au fost dintre cele mai aprinse în ultimii douăzeci de ani. Unii au susținut, alegând direcția sugerată de primul premier polonez post- și anticomunist Tadeusz Mazowiecki, că trebuie să tragem o „linie groasă“ peste propriul nostru trecut și să ne asumăm un efort consensual pentru construirea unei societăți deschise. Alții, din motive care au variat, de la un anticomunism intransigent la manipularea cinică a unui subiect exploziv, au susținut că absența unei asanări a societăților în cauză va compromite fundamentele noilor democrații. Consider că adevărul este undeva la mijloc: trecutul nu poate și nu ar trebui să fie negat, el nu poate fi ascuns prin intermediul unor rușinoase uitări sau tăceri. Confruntarea trecutului traumatic, mai ales prin intermediul neuitării și al cunoașterii, înseamnă realizarea dreptății morale. Societățile acestor țări au suferit imens din cauza regimurilor comuniste. Autorii crimelor oribile și ai abuzurilor trebuie identificați și judecați. Procedurile legale și orice alte forme de dreptate retributivă trebuie aplicate însă individual, pornind de la prezumția de nevinovăție, ca drept fundamental al fiecărui individ, inclusiv al foștilor aparatcici. Din acest punct de vedere, în pofida inerentelor neajunsuri, legea lustrației din Cehia a reprezentat un cadru legal care s-a contrapus „dreptății gloatei“. În România, acolo unde o astfel de lege nu a existat, iar până acum câțiva ani accesul la dosarele fostei Securități era extrem de dificil, s-a menținut un climat de suspiciune, neîncrederea fiind alimentată de intrigi bizantine și viziuni conspiraționiste.

Analiza semnificației și moștenirii revoluțiilor din 1989 trebuie să țină seama și de faptul că, deși prăbușirea comunismului a avut cauze similare în țările lagărului sovietic, dinamicile specifice, ritmul schimbării și traiectoriile evolutive au fost influențate în mod fundamental de condițiile interne ale fiecărei societăți în parte.

Nivelul inegal de dezvoltare a unor curente reformiste intrasistemice și tradiția disidenței, variabilă de la o țară la alta, explică diferențele semnificative în ceea ce privește natura transformărilor din 1989. Învăluite ani de zile în falsa glorie a unei propagande deșănțate, bazată pe duplicitate, teroare, conformism și frică, dictaturile comuniste s-au prăbușit asemenea unor castele din cărți de joc. În Polonia și Ungaria, revoluțiile au fost graduale și nonviolente; schimbările radicale au fost rezultatul unui proces de negociere între exponenții „luminați“ ai nomenklaturii și reprezentanții moderați ai opoziției. În Cehoslovacia și RDG, dispariția „scutului“ sovietic protector (refuzul lui Gorbaciov de a încuraja guvernele comuniste în folosirea forței împotriva mișcării generalizate de insubordonare civică) a generat o derută totală în rândul partidelor comuniste și, implicit, a paralizat mașinăria partidului-stat. Existența unor inițiative civice, neoficiale și rolul unor personalități precum Václav Havel sau cel al Chartei 77 explică revoluția de „catifea“ din noiembrie în Praga și Bratislava. Din cauza ficțiunii constituționale pe care se baza RDG, ficțiune conform căreia „era primul stat german al muncitorilor și țăranilor“, acest produs al Războiului Rece nu a putut supraviețui eliminării monopolului deținut de Partidul Unității Socialiste asupra puterii politice. Acum două decenii, pe 7 octombrie 1989, în Berlinul de Est, avea loc parada militară menită să salute, cu marțială pompă, ziua de naștere a ceea ce s-a numit „Republica Democrată Germană“. Fondată din ordinul lui Stalin la 7 octombrie 1949, în zona sovietică de ocupație, *die sogennnante DDR* a fost o construcție artificială, întemeiată pe mitul comunist despre „primul stat german al muncitorilor și țăranilor“. A fost de fapt o sinistră dictatură birocratică, un despotism totalitar în care Partidul Comunist (SED) și-a exercitat puterea înainte de toate prin utilizarea poliției secrete, terifianta Stasi. Mișcările protestatare din RDG, adeseori susținute de Bisericile Catolică și Luterană, s-au configurat ca acțiuni de rezistență civică inspirate de ethosul luptei antiautoritare, de conștiința culpei tăcerii generației care nu și-a ridicat glasul împotriva nazismului. Victoria Solidarității în alegerile din Polonia și formarea guvernului Mazowiecki au catalizat aceste forme de contestație. Disidența est-germană s-a transformat în opoziție.

Albert Hirschman, marele gânditor social american, a scris la începutul anilor ’90 în revista *World Politics* un articol celebru cu titlul „Exit, Voice, and the End of the GDR“, aplicând categoriile propuse de el într-o carte extrem de influentă. *Exit*-ul s-a realizat prin exodul populației din Germania de Est. În august 1961, Zidul Berlinului (numit, pe bună dreptate, „al Rușinii“) a fost înălțat pentru a-i împiedica pe cetățenii est-germani să voteze cu picioarele. A fost simbolul cel mai șocant, cel mai dezgustător și cel mai palpabil al Războiului Rece, în chiar inima Europei Centrale.

Anul revoluționar 1989 a radicalizat mișcările contestare născute la nivelul societății (*grassroots*). Între acestea, mișcările pacifiste și ecologiste independente din RDG. Societatea civilă era numele și esența ideii care a torpilat ordinea totalitară. Vocea, puterea celor fără de putere, a început să fie auzită tot mai răsunător. În vara acelui an miraculos, prin Ungaria, s-a produs un nou exod. În loc să împiedice tranzitul în masă al turiștilor est-germani către Austria, cum le-ar fi impus-o „internaționalismul socialist“, autoritățile de la Budapesta, primind semnalul verde al Kremlinului, l-au favorizat. Honecker și camarila sa s-au plâns lui Gorbaciov, însă fără nici un rezultat. La sesiunea Pactului de la Varșovia desfășurată la București (iulie 1989), liderul est-german leșina și era dus de urgență la Spitalul Elias. A doua zi era

transportat cu avionul către Berlinul de Est, unde avea să fie diagnosticat cu cancer. A rămas în toate acele luni (și mai târziu, până la moarte) un stalinist înfocat, s-a opus oricărei reforme. Aparența era a unui militant auster, de-a dreptul spartan: în fapt, era un afemeiat înrăit, un personaj avid de funcții, medalii și onoruri. Mâna sa dreaptă era criminalul Erich Mielke, șeful Stasi, cel care își începuse cariera ca bătăuș de stradă implicat în câteva omoruri și care, în Spania Războiului Civil, se specializase în lichidarea fizică a militanților antistaliniști (anarhiști și troțkiști). Fără reticențe și fără scrupule, Honecker a ordonat arestări, bătăi, represiuni. Pentru el, timpurile lui Brejnev reprezentaseră paradisul. A rămas de pomină scârbosul sărut dintre cei doi tirani. Liberalizarea gorbacioviștă era neîndoios, pentru Honecker, ca și pentru Ceaușescu, o trădare a sacrelor principii bolșevice, o impardonabilă blasfemie.

La 7 octombrie, Honecker, Ceaușescu, Jakeš, Jivkov și alți potentați antireformiști au fost martorii unei noi explozii a vocii populare: tinerii din FDJ (Freie Deutsche Jugent), UTC-ul est-german, au scandat, în locul lozincilor oficiale, cuvintele: „Gorbaciov, salvează-ne!“ Prezent acolo, Gorbaciov a urmărit atent ce se întâmplă. A rostit faimoasele vorbe „Viața îi pedepsește pe cei care resping schimbarea“. În acele săptămâni, s-a născut, s-a afirmat noua viziune: *Wir sind das Volk* („Noi suntem poporul“). Combinația revoluționară dintre *exit* și voce a accelerat colapsul RDG, l-a făcut iminent și inevitabil.

Pentru Ceaușescu, ceea ce a văzut la Berlin a fost un avertisment greu de ignorat, o indicație că nu putea aștepta nici un fel de sprijin din partea lui Gorbaciov. Dimpotrivă, liderul sovietic îl detesta cu pasiune pe cel pe care îl numea, în conversațiile cu consilierii săi, „Führerul român“. Pe 16 octombrie, Honecker era debarcat în urma unei conspirații la vârf. Urmașul său, o alegere total neinspirată, a fost Egon Krenz, el însuși compromis ca fost supervizor al Stasi din partea Biroului Politic. Între timp avuseseră loc noi demonstrații la Berlin, Leipzig, Dresda, Rostock, urmate de sute de arestări.

Într-o carte recentă (*Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire*, Weidenfeld and Nicolson, 2009), ziaristul britanic Victor Sebestyen explorează declinul Blocului Sovietic și momentele-cheie ale prăbușirii fortăreței socialismului militarist numite RDG. Volumul conține capitole extrem de percutante despre România lui Ceaușescu și finalul comunismului dinastic. Krenz nu a rezistat mult în funcție: pe cât de vanitos, pe atât de inept, a comis gafă după gafă. Pe data de 9 noiembrie, fără ca măcar Krenz să știe ce se petrece, liderul organizației de partid din Berlinul de Est, Günter Schabowski, a anunțat, într-o conferință de presă intrată în istorie, libertatea imediată de circulație pentru cetățenii RDG. În câteva ceasuri, zeci de mii de berlinezi au luat cu asalt punctele de frontieră, inclusiv Checkpoint Charlie. La ora 10 și 45 de minute (p.m.) se petrecea minunea: se dansa, se fraterniza, se bea șampanie pe Zid. Coșmarul se terminase, începea sărbătoarea. Deși era noapte, cetățenii RDG puteau simți ceea ce îl făcuse pe Hegel cândva să asemuiască debutul Revoluției Franceze cu „un superb răsărit de soare“. Era clar că se apropia clipa recâștigării suveranității politice. Iar justificările pentru existența RDG deveniseră caduce, penibile, de un infinit ridicol.

În doar câteva săptămâni, electrizantul slogan „Noi suntem poporul“, scandat de sute de mii de oameni în timpul demonstrațiilor nocturne din Berlinul de Est, Leipzig sau Dresda, s-a transformat în „Suntem un popor!“, aducând în prim-plan și făcând inevitabilă reunificarea Germaniei. Primele voci ale revoluției est-germane, toți acei

poeți, cântăreți și activiști pentru drepturile omului sau pentru protecția mediului înconjurător, cei care ani de-a rândul s-au aflat sub stricta supraveghere a Stasi, au rămas fără susținători. Spre marea lor dezamăgire, au descoperit că larga majoritate a populației RDG nu spera într-o îmbunătățire a experimentului socialist sau în adoptarea unei utopii ecologic-pacifiste, ci era nerăbdătoare să profite de șansa de a se bucura de aceleași condiții de viață precum cele oferite de statul capitalist, de Germania Federală. Dintre toate țările membre ale Tratatului de la Varșovia, RDG era singura care-și datora existența prezenței trupelor sovietice, fiind totodată o pură invenție ideologică a lumii bipolare. În timp ce divorțul de catifea din decembrie 2002 dintre cehi și slovaci a produs două state suverane și independente, sfârșitul RDG a însemnat integrarea totală a Germaniei de Est în RFG.

În Bulgaria, secțiunea de nomenklatură pro-Gorbaciov a reușit printr-o lovitură de stat aprobată de Moscova să se debaraseze de regimul atins de scleroză al lui Todor Jivkov. Însă planul lor de a menține sistemul comunist a eșuat în urma apariției rapide a forțelor de opoziție democratice al căror principal obiectiv era transformarea sistemică. Absența unei tradiții disidente viguroase, disensiunile din tabăra democratică și lipsa de influență a reformatorilor radicali în partidul comunist (rebotezat socialist) au provocat continua fragmentare a spectrului politic și anarhie socială și politică. În România, dictatorul Nicolae Ceaușescu s-a folosit de Armată și de Securitate pentru a înăbuși în sânge demonstrațiile anticomuniste din Timișoara și București. Disidența în această țară a fost și mai firavă decât în Bulgaria: orice formă de încercare colectivă de a contesta regimul autocratic, unic personalist al lui Ceaușescu fusese de mult reprimată de Securitate. După căderea lui Ceaușescu, elitele succesoare nu au fost anticomuniști democrați sau liberali prooccidentali, ci reprezentanți ai eșalonului doi în partid și baroni ai administrației de stat. Frontul Salvării Naționale a făcut tot posibilul să elimine sau să prevină apariția grupărilor civice sau a partidelor de opoziție, în special a celor care doreau să ducă la capăt schimbarea revoluționară a României (asociată încă din primii ani postdecembriști procesului de decomunizare). Acest păcat originar al transformărilor din 1989 în România a avut ca efect pe termen lung crearea unui climat caracterizat de conflict permanent, de o lipsă de încredere endemică și de absența consensului politic și social.

Analiza consecințelor revoluțiilor din 1989 este importantă pentru înțelegerea rolului ideilor și intelectualilor publici în cadrul acestor schimbări istorice. Ea este semnificativă pentru clarificarea modului în care, odată cu anul 1989, a apărut posibilitatea unui nou spațiu politic fundamentat pe încredere și moralitate, a cărui istorie este profund legată de mișcările disidente, antitotalitare. În lucrările mele anterioare am susținut – și îmi păstrez această poziție – că rezultatul cel mai însemnat al mișcărilor din 1989 l-a constituit reinventarea politicului pe baza principiilor formulate de disidenții est-europeni. Un eventual eșec al acestui proces în Europa Centrală și de Est va provoca revenirea, sub o formă sau alta, a corporatismului, a mișcărilor cvasifasciste, a autoritarismului.

Au existat persoane care au văzut în aceste revoluții simple repetări ale unor evenimente similare din trecut. În realitate însă, revoluțiile din 1989 prezintă o situație total nouă în istorie: spre deosebire de mișcările revoluționare anterioare, ele au avut loc în absența unei doctrine închegate prin lianți ideologici. Mai mult decât atât, succesul acestor mișcări s-a datorat unei suspiciuni profunde a actorilor principali față

de orice formă de hybris ideologic. Este de ajuns să amintim, de exemplu, scrierile lui Václav Havel și György Konrád din anii ’80 împotriva oricărei forme de hegemonism ideologic.

Unii autori, printre care Tony Judt, au afirmat că disidenții liberali nu au exercitat niciodată o influență majoră asupra propriilor societăți și că tradițiile antiliberale din regiune, augmentate de sechelele leninismului, sunt obstacole majore pentru apariția democrației liberale. Din acest punct de vedere, există într-adevăr prea puține elemente din trecut pe care foștii disidenți se pot baza pentru a-și legitima actuala poziție. Există un considerabil fond de memorie neprelucrată și reprimată a victimizării (veritabilă sau imaginată). Există o doză semnificativă de autoidealizare și o disponibilitate limitată pentru empatie și solidaritate.

La polul opus se situează interpretarea lui Timothy Garton Ash. Fiind unul dintre cei mai importanți „cronicari“ ai extincției leniniste și ai rolului jucat de intelectualii critici în renașterea societăților civile, Garton Ash insistă asupra ideii că revoluțiile din 1989 au reprezentat o „renaștere morală“, accentuând implicarea și statutul public al unor personalități precum Havel sau Michnik, adevărate modele ale noilor forme de exprimare și practică politică. O astfel de abordare contrazice tendința generalizată de a ignora sau minimaliza importanța mișcărilor disidente și relevanța politică a acestora în ultimii ani. Faptul că multe dintre personalitățile menționate de Garton Ash și-au pierdut pozițiile politice în guvernele postcomuniste nu este în mod necesar un semn al înfrângerii sau irelevanței lor. Nu trebuie uitat că preluarea puterii nu a fost scopul fundamental al disidenților. Activiștii antipolitici ai anilor ’70 și ’80 s-au dedicat reabilitării în spațiul public a adevărului și moralității, reafirmării virtuților civice și condamnării metodelor totalitare de control, intimidare și coerciție. Din acest punct de vedere, ei au învins. E adevărat că noua ordine politică nu este un „paradis al liberalismului“ și că o serie de fenomene neliniștitor-dezagreabile continuă să o caracterizeze: cinism, corupție, privatizarea și parvenirea fostei nomenklaturi, șovinism etc. Dar Europa Centrală și de Est de după 1989 este un laborator politic, economic și cultural în care noile structuri instituționale sunt puternic afectate și influențate de moștenirea celor patruzeci de ani de leninism.

Ca o consecință a revoluțiilor din 1989, în unele țări din regiune valorile democrației libere au devenit fundamentul constituțional pe care au fost construite instituțiile societății deschise. În altele însă, raportarea față de pluralism rămâne mai mult formală. Dar, chiar și în aceste cazuri, *l’ancien régime*, bazat pe suspiciune, frică și lipsă de speranță, este defunct. Cu alte cuvinte, chiar dacă rezultatul final al democratizării nu este încă total limpede, revoluțiile din Est au atins poate cel mai important scop, și anume răsturnarea orânduirii nedrepte, dându-le popoarelor posibilitatea de a-și alege singure destinul.

După 1989, Europa de Est a făcut trecerea de la experiența pseudomodernă, a modernizării leniniste apocrife, la o modernitate veritabilă. Ea a avut de depășit fragilitatea tradiției democratice, care a fost secundată de o memorie politică sfâșiată și traumatizată (majoritatea țărilor din regiune trecând prin dubla experiență a dictaturii celor două totalitarisme ale secolului XX). La începutul anilor ’90, notam că cea mai importantă cauză și cel mai mare câștig al extincției leniniste le-au reprezentat resurecția și dezvoltarea societății civile în Europa de Est. Absența acesteia ar fi dus la apariția în fostele țări comuniste, cum s-a întâmplat de fapt în unele cazuri, a unui

„despotism luminat“. Societatea civilă a devenit un subiect central al disidenței est-europene deoarece reprezentanții ei au înțeles că singura formulă câștigătoare stă în „lungul război prin instituții“ și în construcția unei contra-hegemonii culturale. Ideea de bază a acestei strategii a fost aceea că un stat nu se poate pretinde a fi o democrație dacă nu respectă drepturile fundamentale ale omului. Principalul act reconstitutiv în postcomunism a fost refacerea liantului social (*social glue*) în condițiile corupției generalizate ce a măcinat și încă macină societățile est-europene. Sunt întru totul de acord cu Jowitt, care vede în comunism o formă de *misdevelopment* („dezvoltare greșită“).

În aceeași perioadă, consideram că cele mai redutabile provocări și amenințări pentru Europa de Est erau resurgența naționalismului, maturizarea culturii politice în societățile respective (rapiditatea realizării acestui fenomen fiind principala explicație pentru dezvoltarea inegală a societăților din fostul bloc sovietic) și tranziția de la o economie planificată la economia de piață (terapia de șoc *versus* paternalismul neosocialist). Renașterea naționalismului era în mod evident discutată pe fundalul războaielor de secesiune din fosta Iugoslavie. Așa cum reiese din epilogul volumului *Reinventarea politicului*, consideram că etnocrația era o posibilitate reală a politicului postcomunist. Patologia primordialismului a fost neutralizată însă pe parcursul anilor, intrând în prezent mai degrabă în zona ridicolului în spațiul public. În plus, analiza evoluției naționalismului în Europa de Est nu poate ignora factorii care au jucat un rol fundamental în accelerarea democratizării societăților din regiune: extinderea NATO și aderarea la UE. Ceea ce la începutul anilor ’90 părea a fi o situație internațională sumbră s-a transformat într-una extrem de favorabilă, în care factorii suprastatali s-au dovedit la fel de importanți, dacă nu chiar mai importanți decât dinamicile interne ale țărilor est-europene. Așa cum afirma eminentul politolog american Ken Jowitt, integrarea în Uniunea Europeană a fost cea mai bună veste pentru țări din ultimii 500 de ani. Imediat după 1989 nu am anticipat o astfel de evoluție; am luptat pentru ea, dar o făceam „hoping against hope“. Trebuie spus că un asemenea scenariu ar fi fost dificil de imaginat fără șocul produs de anarhia și violențele din fosta Iugoslavie. Nefericitul exemplu oferit de popoarele Federației Iugoslave a făcut ca UE și NATO să înțeleagă destul de rapid unde se poate ajunge dacă nu are loc extinderea acestor organizații înspre Est.

La douăzeci de ani de la „momentul 1989“ avem posibilitatea de a trece în revistă schimbările din Europa Centrală și de Est. Postcomunismul a fost arena unui conflict dintre două tipuri de conceptualizare a comunității politice. Colectivitatea definită de procedurile impersonale și de egalitatea totală în fața legii a fost contrapusă celei bazate pe o necontenită accentuare a originilor, a tradiției, a religiei și mitului. Al doilea element al ecuației a degenerat în direcția naționalism nonliberal, care a fost în mod fundamental sincretic, cuprinzând comuniști, socialiști, neofasciști, tradiționaliști autointitulați conservatori și populiști. Persistența acestei dihotomii reprezintă dovada naturii „schizoide“ a procesului de democratizare. În ansamblu însă, Europa de Est a fost teatrul unor conflicte ideologice care nu sunt reductibile la o singură variabilă sau cauză. Realitatea în regiune a funcționat în mod esențial ca un eclectism inevitabil. Teza de acum clasică a lui Jack Snyder este încă valabilă: disponibilitatea elitelor politice față de propria responsabilizare afectează nivelul de mobilizare naționalistă și de instrumentalizare a politicului pe parcursul tranziției la democrație. Prin refuzul de

a renunța la autoritatea obținută odată cu exercitarea puterii, aceste elite monopolizează discursul politic și împiedică participarea politică a cetățenilor, profitând totodată de pe urma neimplicării acestora. Polonia, unde în ultimii ani am fost martorii unei ofensive continue și susținute a politicilor retributive în numele unei presupuse rupturi „totale“ cu trecutul, este un caz tipic de persistență a tentațiilor și comportamentului maniheist în spațiul public. În acest sens se poate observa și metamorfozarea ideologică surprinzătoare a unor formațiuni politice în regiune. Astfel, discursul populist radical concurează cu perpetuarea îngrijorătoare a corupției pentru întâietate printre trăsăturile caracteristice celor care alternează la putere în zonă. Statul de drept este subminat prin intermediul unor aranjamente de culise între variile grupuri de interese. Scandalurile abundă, iar imperiile media formate în ultimii ani servesc doar intereselor oligarhilor care le conduc, ignorându-și datoria de informare obiectivă a cetățenilor. Lumea postcomunistă este dinamitată de haosul moral promovat de „antreprenori“ politici interesați numai de propriile agende egoiste, ignorând total binele public.

Principalul pericol pentru unele țări (dacă nu toate) din Europa Centrală și de Est este „autoritarismul competitiv“: regimuri unde „instituțiile democratice formale sunt percepute drept principalele instrumente pentru a obține și a exercita autoritatea politică. Titularii lor încalcă regulile într-atât de des și de grav, încât regimurile nu reușesc să mai îndeplinească normele minime de funcționare a democrației.“14 Până acum câțiva ani, Croația, Ucraina și Serbia erau exemple clare ale acestui fenomen. Rusia și Belarus corespund încă acestei categorii. Desigur, se poate afirma că astfel de scenarii de degenerare a democrației sunt caracterizate mai bine de sintagme precum „democrație delegativă“ sau „democrație nonliberală“. O prefer pe prima deoarece doresc să accentuez pericolul fundamental reprezentat de enorma prăpastie care există în țările fostului bloc sovietic între societatea politică și cea civilă. Narcisismul clasei politice contrastează radical cu nevoia de claritate morală susținută de intelectualii critici.

Complexitatea fenomenelor ce caracterizează societățile civile și politicul în țările din Europa de Est este, conform lui Stephen Hanson și Grzegorz Ekiert, expresia principalului paradox al postcomunismului. Cei doi politologi consideră că «moștenirea leninistă» a contat mai mult, dar și mai puțin decât s-a anticipat inițial“. Cu alte cuvinte, impactul experienței comuniste comune a fost mediat de „opțiunile specifice adoptate de actori poziționați strategic pe parcursul variilor momente critice ale procesului de schimbare“ (*Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe. Assessing the Legacy of Communist Rule*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003). Mai mult decât atât, problemele similare legate de asumarea trecutului au generat politici și cadre instituționale diferite. Indiscutabil însă, extincția ideologică a formațiunilor leniniste a dus la apariția unui vid care treptat a fost umplut de construcții sincretice bazate atât pe tradiții precomuniste, cât și pe cele comuniste (de exemplu, naționalism, în forma sa civică, dar și în cea etnic-organicistă, liberalism, socialism democratic, conservatorism, neoleninism ori chiar un fascism mai mult sau mai puțin reinventat). Suntem martorii unei fluidități a convingerilor, afilierilor și partizanatelor politice, o veritabilă implozie a ceea ce Martin Malia și Leszek Kołakowski au numit „sovietism“, secundată de dezvoltarea și consolidarea unei noi culturi politice. Identitatea morală a indivizilor a fost sfărâmată odată cu disoluția

simbolurilor și valorilor până nu demult prețuite (sau cel putin acceptate) de societățile din regiune.

Se poate observa, așadar, o problemă majoră în ceea ce privește continuitatea memoriei personale și sociale. În pofida faptului că există din ce în ce mai numeroase inițiative de recuperare și „prelucrare“ a memoriilor fragmentate (individuale sau colective), nu putem afirma că, prin intermediul unei „politici a cunoașterii“ (Claus Offe), s-a ajuns deja la o transparență în ceea ce privește trecutul vinovat și traumatic. Timothy Garton Ash a încercat să găsească o explicație pentru această stare de fapt: „Absența comisiilor de adevăr (*truth commissions*) își are originea, pe de o parte, în convingerea, justificabilă istoric, dar comodă, conform căreia dictatura a fost impusă din exterior și, pe de altă parte, în realitatea jenantă a contribuției fiecăruia la perpetuarea sistemului dictatorial“15. În acest fel ea poate pregăti terenul pentru viitoarele inițiative legale și proceduri penale (Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*, Routledge, New York, 2002). Externalizarea responsabilității (prin delocalizarea istoriei regimurilor comuniste odată cu învinovățirea sovieticilor sau a celor considerați „alogeni“, evreii, de exemplu) și convenabila amnezie față de „milioanele de fire liliputane ale minciunii, conformismului și compromisului“ (T. Garton Ash) pot susține doar o vagă recunoaștere a nevoii de a atinge o viziune comună asupra binelui public. Acest punct de vedere a fost accentuat, printre alții, de Václav Havel, György Konrád și Adam Michnik. În Europa Centrală și de Est s-a acumulat un fond de impunitate în spațiul politic, iar reacția populației poate fi ambivalentă. Este de ajuns să comparăm tumultul politic și demonstrațiile antiguvernamentale violente din Ungaria, din 2006, cu invalidarea prin vot a deciziei abuzive, contrară recomandării Curții Constituționale, a Parlamentului României de suspendare a președintelui Traian Băsescu (aprilie 2007).

Dificultatea identificării unei linii de demarcație clare între stânga și dreapta în regimurile postcomuniste este indisociabil legată de ambiguitatea și, de ce nu, de caracterul problematic al unei astfel de concepții asupra politicului. În perioada postmodernă, definită prin dezvrăjiri și deziluzii politice, *master-narratives* precum marxismul sau leninismul au încetat să mai reprezinte proiecte ideologice apte de a galvaniza masele sau elitele. Referințele contemporane la „stânga“ (în special la versiunile sale radical-revoluționare) nu sunt decât simple vorbe goale născute din nostalgie sau din teribilism orientat mediatic. Cu greu le putem considera expresia credinței sincere a celor care le proferează. Aici se află cheia poziției adoptate de Adam Michnik și de alți foști disidenți: problema nu este (numai) dacă suntem de stânga sau de dreapta, ci dacă ne situăm la „vest de centru“. Cu alte cuvinte, atât stânga, cât și dreapta au nevoie de redefiniri. Acesta este motivul pentru care, în prefața mea la cartea lui Valeriu Stoica și Dragoș Paul Aligică, *Reconstrucția dreptei* (Humanitas, București, 2009), am vorbit despre necesitatea unui „conservatorism al schimbării“. Pentru cazul României, consider esențială o dezbatere veritabilă asupra istoriei și tradițiilor stângii moderate, democratice din această țară. Un trecut care trebuie recuperat în perioada postcomunistă este acela al constelațiilor politice și practicii parlamentare care a existat înainte de 1938 în țări precum Cehia sau România. Acesta este trecutul utilizabil: teze și teme care pot fi asimilate deopotrivă de un centru-dreapta deschis către schimbare și de un centru-stânga dispus să admită caracterul ilegitim și criminal al regimului comunist. Până când stânga din Romania,

i.e. PSD, nu va saluta condamnarea, măcar simbolică, a celor care i-au asasinat și prigonit pe propriii părinți fondatori, nu voi considera că aceasta a făcut pasul înainte necesar transformării și maturizării spațiului politic în România.

Curentele radical-autoritare (travestite în forme presupus prodemocratice) din Rusia, Ucraina, Bulgaria, România sau Slovacia dovedesc că o serie de reflexe și anomalii moștenite de la autoritarismul leninist sau precomunist continuă să existe: intoleranță, discriminare, refuzul compromisului, personalizarea extremă a discursului politic și fascinația față de *leadership*-ul carismatic. Karen Dawisha a identificat un număr de trăsături ale acestui „trecut încă în viață“ pe care ea l-a numit „comunismul ca sistem trăit“: deferența față de puterea centralizată, o amplă zonă de interacțiune privată și de rețele orizontale de cooperare mutuală și conexiuni informale; fixația asupra unei presupuse „separări“ de Occident.16 Reziduuri leniniste pot fi identificate la ambii poli ai spectrului politic (stânga–dreapta). Astfel se pot explica noile alianțe dintre formațiuni și mișcări politice tradițional incompatibile. În Rusia, putem observa o coaliție național-stalinistă, cu propriile sale tradiții velicorus-bolșevice. În Republica Cehă, ideologia Partidului Comunist din Boemia și Moravia combină nostalgia pentru leninismul dogmatic cu retorica șovinistă. În România, discursul egalitar, populist, neo-comunist își găsește adepți în aproape orice zonă a spațiului politic: de la fostul poet de curte al familiei Ceaușescu, demagogul xenofob Corneliu Vadim Tudor, și proaspătul său aliat, milionarul histrionico-fundamentalist Gigi Becali, la președintele filialei București a PSD, tot mai influentul Marian Vanghelie, precum și la actualul primar al capitalei, pseudoindependentul Sorin Oprescu, în fapt protejatul și creația fostului președinte Ion Iliescu.

În ultimii douăzeci de ani, cazul paradigmatic de „worst case scenario“ în Europa de Est, de dezagregare a democrației sub presiunea etnocrației, este desigur fosta Iugoslavie. În acest caz, am fost martorii a ceea ce am numit acum câțiva ani „sindromul Belgrad“, de populism prin care politici expansionist-militariste și naționalist-demagogice au fost folosite pentru a menține hegemonia politică a elitei comuniste din jurul lui Slobodan Milošević. Partidul de guvernământ, poliția secretă și armata au fost stâlpii pe care și-a construit Milošević regimul autoritar personalist și hipernaționalist. Așa cum au dovedit războaiele de secesiune din Iugoslavia, populismul etnocentric nu este nici de stânga, nici de dreapta. El folosește și manipulează sloganurile politice fără a lua în considerare impactul lor pe termen lung. El adoptă politici în funcție de interesele imediate ale elitei la putere. Popularitatea și manifestarea acestui fenomen politic în Europa de Est (putând fi identificat, pe parcursul anilor, în grade diferite, și în țări precum Croația, România, Ungaria, Slovacia sau Estonia) au confirmat parțial semnalul de alarmă tras de Ralf Dahrendorf imediat după 1989 și despre care vorbeam la începutul acestui studiu: marele pericol l-ar putea reprezenta „o nouă formă de totalitarism […], combinație dintre nostalgia față de o ideologie a colectivității […] și o nouă formă de monopol politic al unui singur om sau al unei «mișcări», cu un accent puternic pus mai degrabă pe organizare și mobilizare, decât pe libertatea de a alege“. Eminentul politolog a rezumat foarte bine provocarea etnocrației în Europa de Est: „Până la urmă, Arcadia reprezintă o amenințare la fel de mare ca Utopia și statul planificat.“ În 1992, el anunța sumbru: „A venit vremea falșilor zei, precum și a mesagerilor lor lumești, noii dictatori.“

Ar fi o greșeală să etichetăm fenomenele socio-politice negative de după 1989 din

Europa de Est drept simple manifestări ale neocomunismului. Cu alte cuvinte, peisajul și opțiunile postleniniste sunt mult mai complexe. Pentru ca neocomunismul să fie o strategie viabilă după naufragiul din 1989 sunt necesare cel puțin două ingrediente fundamentale: zel ideologic și motivații utopic-escatologice. Nici fostul președinte polonez Aleksander Kwaśniewski, nici fostul premier maghiar Ferenc Gyurcsány, ambii aparținând stângii postcomuniste, nu pot fi caracterizați drept politicieni ideologizanți. Mai mult decât atât, partidele succesoare celor leniniste s-au confruntat, la nivelul opiniei publice, cu un sentiment generalizat de neîncredere și nemulțumire față de retorica socialistă. O formă simptomatică de a răspunde acestei provocări a fost alianța dintre „socialiști“ și reprezentanții naționalismului radical sau/ și nostalgicii colectivismului birocratic.

Un alt indicator al instituționalizării fragile și al inserției sociale slabe a partidelor postcomuniste este fenomenul denumit de Grigore Pop-Elecheș drept „volatilitate electorală“. Partidele tradiționale dominante se confruntă periodic cu ascensiunea meteorică a unor „formațiuni politice neortodoxe“ (de pildă, Bulgaria, Polonia sau România). Mini-crizele de acest gen sunt o dovadă a unui *statu quo* șubred, care nu a reușit încă să convingă largi secțiuni ale electoratului. La originea acestei tendințe se află haosul ideologic provocat de prăbușirea regimurilor comuniste. În absența leninismului cristalizat (persistent însă ca formă mentală), populismul se dovedește a fi o variantă surogat facilă la care apelează o clasă politică încă marcată de *modus operandi*-ul de dinainte de 1989. Dezrădăcinarea, pierderea statutului în societate, nesiguranța legată de propria identitate au fost și sunt premise prielnice pentru dezvoltarea conspirаționismului și concepțiilor paranoice care sunt fundația salvaționismului naționalist. Leszek Kołakowski a diagnosticat o atitudine paradoxală față de tendințele profetice în Europa de Est contemporană: dezvrăjirea intelectualilor în raport cu teleologiile apocaliptic-milenariste a dus la retragerea lor din spațiul politic, retragere însoțită însă de o pauperizare etică a acestuia. Rezultatul final este că „avem și mai puțini intelectuali care să ne ghideze“, facilitându-se astfel ascensiunea pseudo-doctrinelor și sincretismelor politice negative (pe care eu le definesc drept barocul comunisto-fascist) (*Modernitatea sub un neobosit colimator*, Curtea Veche, București, 2007).

Protestele care fac apel la simbolurile trecutului leninist (de exemplu, la portretele lui Stalin sau Ceaușescu) nu sunt expresia adeziunii staliniste sau ceaușiste, ci sunt manifestări ale deziluziei față de actualul *statu quo*, perceput ca fiind traumatic, anarhic, corupt, decadent și amoral. Cazul Federației Ruse confirmă o asemenea ipoteză, în contextul colapsului imperial, deznădejdea culturală hrănind apetențele dictatoriale ale clasei politice. În pofida caracterului oarecum forțat, referințele la o „Rusie de tip Weimar“ redau foarte bine psihologia maselor largi, ale căror valori colectiviste s-au dezintegrat și care nu reușesc să se regăsească în noul sistem etic fundamentat pe inițiativa individuală, pe risc și competiție acerbă. Evenimentele recente din Rusia întăresc impresia că s-a renunțat la experimentul societății deschise în favoarea unei ofensive de recâștigare a statutului de putere imperială. Consider, parafrazându-l pe Martin Krygier, că, la douăzeci de ani după prăbușirea comunismului, în fostul bloc sovietic poate fi observată o nouă *ideosferă*, care este prin definiție comprehensivă, inclusivă și provizorie. În plus, condiția politică postmodernă, prin definiție sceptică, ironică, demitizantă, face ca radicalismele

organiciste, carismatic-histrionice și salvaționiste să fie depășite, ca mișcări politice.17

În condițiile în care sectorul privat și clasa de mijloc sunt încă în formare, liberalismul politic (deci opțiunea de centru-dreapta) este sub asediu permanent în Europa de Est (de la stânga egalitaristă și de la dreapta primordialistă). Majoritatea partidelor din regiune sunt construite pe baza unor rețele de legături/cunoștințe personale și a unei mentalități de clan. Este slab dezvoltată conștientizarea intereselor comune: fragmentarea, disensiunile și instabilitatea sunt preponderente. Unul dintre motivele ascensiunii mișcărilor populiste este tentația paternalistă – răspunsul la nevoia de protecție în fața efectelor destabilizatoare ale tranziției la economia de piață definită de competiție. Un alt factor important este percepția conform căreia faza civic-romantică a revoluțiilor din 1989 s-a încheiat și că noua birocrație și clasă politică sunt în faza consolidării propriilor poziții și interese. În același timp, intelectualii critici par să-și fi pierdut o parte din prestigiul etic, fiind considerați campioni ai futilității, arhitecți ai dezastrului postcomunist, visători incorigibili. Statutul acestora este precar, deoarece ei simbolizează principiul diferenței pe care politica neo-autoritară a încercat întotdeauna să-l suprime. În contextul unui dezamăgiri generalizate, legată de politică, moderația acestora rămâne un factor de echilibru crucial. Ei sunt printre puținii care pot să condamne public isteria electorală a populației, care pot semnala necesitatea unui consens constituțional și care pot încuraja o cultură procedurală a actului decizional. Dacă atacurile împotriva intelectualilor critici capătă proporții dincolo de cele existente, acestea pot pune în pericol precarele instituții ale pluralismului. Ralf Dahrendorf a enunțat foarte bine această problemă: „Acolo unde intelectualii tac, societățile nu mai au viitor.“ Dahrendorf considera că, într-un spațiu public și o societate profund fragmentate, sub presiunea permanentă a globalizării, nexus-ul dintre idei și acțiune nu și-a pierdut potențialul de a revitaliza politicul, el fiind încă principala resursă a libertății (*După 1989*, Editura Humanitas, București, 2001, p. 165).

Reforma politică a tuturor acestor țări postcomuniste nu a mers îndeajuns de departe pentru a întări instituțiile antimajoritare (precum mass-media independente și o economie de piață), care ar fi avut rolul de a diminua amenințarea noului autoritarism bazat pe puternice sentimente egalitar-colectiviste. Cele mai periculoase spectre rămân clericalismul, etnocentrismul liturgic, militarismul și neofascismul. Unii analiști au preconizat o ruptură în regiune între țările avansate pe drumul dezvoltării impersonalismului procedural democratic (precum Polonia, Ungaria, Republica Cehă și țările baltice) și „flancul sudic“, care ar fi trebuit să fie copleșit de ceea ce Ken Jowitt a numit „mișcări de furie“. Însă evenimentele din ultimii ani din Ungaria și Polonia au infirmat asemenea superficiale departajări geopolitice. Observațiile lui Marc Howard asupra demobilizării societăților civile din țările fostului bloc sovietic reprezintă o excelentă cheie interpretativă pentru lipsa unei căi de mijloc, în regiune, între apatie și violență. Prezența ubicuă a statului în societate în perioada comunistă a generat o „monstruoasă autonomie a politicului“ (Claude Lefort), în fapt un politic apocrif, care a dus la neimplicare, suspiciune față de asocierea voluntară și primatul unei intersubiectivități centrate pe sfera privată în detrimentul celei publice. Protestul și opoziția democratică în Europa de Est au fost marcate de o combinație de dezagregare moștenită și un sentiment universal de debusolare în raport cu realitățile societății deschise, nepaternaliste.

Friabilitatea partidelor politice din Europa Centrală și de Est este în mod esențial determinată de o criză generală a valorilor și a autorității. Formațiunile politice existente au eșuat în procesul de reconstruire a consensului ce ar fi putut întemeia un patriotism constituțional în regiune. Trecutul neasumat al experienței totalitare a acestor țări în secolul XX este un obstacol semnificativ pe drumul creării conexiunii necesare dintre democrație, memorie și activism civic. Consider, dezvoltând pe marginea ideilor propuse de Jan-Werner Müller, că este fundamental ca noua identitate a individului și comunității în această parte a Europei să fie construită pe baza unor contraste negative: „Pe de o parte, față de trecutul care este repudiat; și pe de o alta, față de actorii politici antidemocratici din prezent (și/sau potențial din viitor)“ (*Constitutional Patriotism*, Princeton University Press, 2007, pp. 97–119). Acest proces de a pune sub semnul întrebării „responsabilitățile intersubiective reale ale unor comunități specifice“ poate duce la o redefinire a elementelor ce susțin o „solidaritate anamnezică“. Aceasta din urmă s-ar fundamenta pe cadrul etic conturat de cunoașterea adevărului și de sancționarea oficială a istoriei acestui adevăr. Ea are potențialul de a impune obiective politice dincolo de prioritățile perioadei în care finalitățile principale sunt vindecarea comunității după experiența totalitară și ireversibilitatea vechiului regim. Prezentul tranziției poate fi un compromis, dar el *trebuie* să fie în mod fundamental condiționat de cunoașterea trecutului criminal și de recunoașterea adevărului moral pe care ar fi construită societatea. Judecata istorică și memoria împărtășită pot deschide drumul către o realiniere politică posttranziție.

Din nefericire, în Europa Centrală și de Est suntem martorii unei radicalizări politice sub forma retribuției istorice („corectarea relelor trecutului“). Aceasta este folosită pentru a mobiliza masele și pentru a delegitima adversarii. Trecerea de la dictatură la democrație și o cultură a drepturilor omului este într-adevăr un proces *in situ*, dar acesta nu trebuie confundat cu consensul moral asupra trecutului traumatic. Totodată însă, nici un observator lucid al dinamicilor din regiune nu poate afirma că politica amneziei, adoptată în mod deliberat de foștii membri sau succesorii direcți ai nomeklaturii comuniste, a avut vreun rezultat pozitiv în ceea ce privește realizarea, sub o formă sau alta, a unui atât de necesar catharsis. Din contră, așa cum au demonstrat reacțiile huliganic-isterice (nesancționate de reprezentații partidelor pretinse de centru-stânga sau de conducerea Parlamentului) la discursul președintelui Traian Băsescu privind condamnarea dictaturii comuniste din România ca „ilegitimă și criminală“, trecutul nu dispare, el are obiceiul de a reveni, de a ne bântui cu o intensitate direct proporțională cu eforturile unora de a-l aneantiza. În întreaga regiune predomină sentimentul că cetățenii au fost trădați de politicieni. Inevitabil, într-un asemenea context apar apeluri pentru căutarea unei noi purități moral-comunitare. Din acest motiv în Polonia a avut un atât de mare succes „revoluționarismul radical“ al fraților Kaczyński (la polul de dreapta al spectrului politic), dar acesta explică și revitalizarea electorală a fostelor partide comuniste în Lituania, România (PSD) și Bulgaria. În același timp, consider că, pornind de la un asemenea punct de vedere, putem elucida și fascinația exercitată în Rusia de politicile neoautoritariste ale „democrației controlate“ a lui Putin. Printre pilonii legitimității acestui regim se numără amnezia instituționalizată și falsificarea istoriei secolului XX, a trecutului sovietic, în special a genocidului stalinist18.

Sincretismul ideologic al stalinism-fascismului este întreținut și accentuat de

întârzierile în realizarea justiției moral-politice. Cazul Rusiei este grăitor: eforturile în direcția unui „proces al vechiului partid“ nu au avut nici un rezultat important. Demagogia, retorica bombastică și invocarea permanentă a țapilor ispășitori în istoria recentă (minorități naționale sau presupuse conspirații transnaționale) subminează legitimitatea instituțiilor democratice și creează un teren fertil pentru resurgența aventurierilor etnocentrici mai mult ori mai puțin excentrici. Efectele negative ale formelor încetățenite de amnezie nu trebuie subestimate. Absența unor discuții publice veritabile și a unei analize lucide a trecutului, inclusiv recunoașterea de către cele mai înalte autorități de stat a crimelor împotriva umanității săvârșite de dictaturile comuniste, alimentează nemulțumirea, revolta și frustrarea la nivelul acestor societăți și facilitează ascensiunea politică a noilor demagogi. În ultimii ani am fost martorii apariției unor noi mitologii ce explică principalele probleme ale prezentului prin intermediul „conspirațiilor iudeo-masonice“ care pun în pericol „interesele naționale“ sau încercările de purificare prin pedeapsă. Ținând cont de faptul că trecutul Europei Centrale și de Est „nu este o altă țară, ci un arhipelag pozitiv format din teritorii istorice vulnerabile“ (Tony Judt), apelul continuu la *mis-memory* („deturnarea memoriei“) în detrimentul *Vergangenheitsbewältigung* („asimilarea și depășirea trecutului“) adâncește cinismul, care a atins deja cote alarmante, și privatizarea memoriei. O astfel de evadare în contraistorie generează mai degrabă divizare decât coeziune; produce antagonisme regionale, și nu integrarea care ar trebui să reprezinte acum pasul firesc.

Un alt set de probleme privește întârzierile în procesul de cristalizare a unei clase politice autentice: valorile politice sunt încă vagi, programele partidelor de cele mai multe ori se suprapun, iar corupția este endemică. Aceste fenomene au atins un nivel îngrijorător mai ales în Rusia, unde există o lipsă frapantă a competiției politice între partide distincte și clar definite din punct de vedere ideologic. Nu este surprinzător, așadar, faptul că opinia publică vede privatizarea și economia de piață ca fiind rampe de lansare pentru o nouă categorie de profitori, prin transfigurarea vechii elite politice într-una economică. Spațiul politic este încă volatil, iar etichetele ideologice mai mult ascund decât dezvăluie scopurile actorilor care le adoptă. Opțiunea fundamentală cu care ne confruntăm la două decenii de la prăbușirea leninismului rămâne aceea dintre personalitățile, partidele, mișcările care pun accentul pe individualism, pe asumarea reponsabilității și riscului într-o societate deschisă și cei care promit siguranța zilei de mâine în mediul social, politic și cultural omogen al comunității etnice. Pentru a-l parafraza pe eminentul politolog Ralf Dahrendorf, în Europa Centrală și de Est cetățenii sunt în continuare în căutarea unui sens existențial. O constantă a celor două decenii din 1989 încoace a fost recurența politicii carismatice și a pseudopartidismului. Evitarea permanentizării unor asemenea fenomene haotice se poate realiza numai prin depășirea principalelor două elemente ale moștenirii trecutului comunist: anomia (care a dus la fragmentare, neotradiționalism, necivilitate, ceea ce Andrei Pleșu numește „obscenitate publică“) și minciuna (care a dus la disimulare, la dezintegrarea consensului, la prezența ostentativă a tipului uman numit de sociologul rus Iuri Levada *homo prevaricatus*, urmașul lui *homo sovieticus*). Moștenirea fundamentală a revoluțiilor din 1989 este, prin urmare, polivalentă: ea implică atât renașterea cetățenilor (o categorie abolită sub comunism și fascism), cât și reafirmarea adevărului.

Ce rămâne din 1989 și din ceea ce a reprezentat acest moment de cumpănă al istoriei recente? Anul 1989 a fost cea mai puternică zguduire, în secolul XX, a seducției exercitate de ideologii cu pretenții mântuitoare. Utopiile teleologice specifice veacului trecut au fost contrazise în mod fundamental de revoluțiile din 1989. Acestea din urmă au fost tocmai opusul lor: antiideologice, antiteleologice, antiutopice. În acest sens, ele pot fi considerate nonrevoluționare. În 1989, nu a existat un proiect de reconstrucție a realității, așa cum a existat în 1789 sau 1917. Marile proiecte ale gândirii disidente nu sunt decât invitații la regăsirea normalității și la autenticitate, propuneri pentru un alt mod de existență politică. Într-adevăr, acest impuls nu a durat, mărturie stând volumul lui Václav Havel, *Pe scurt, vă rog!* (Curtea Veche, București, 2009). Iluziile anului 1989 au fost însă indispensabile înfrângerii leninismului. În acel an, nu ne-a mai fost frică, frustrarea morală și neputința politică au dispărut, iar individul și-a recâștigat rolul fundamental în spațiul politic. Totodată, cele mai întunecate scenarii ale perioadei imediat următoare nu au fost validate. Departe de a se fi încheiat, revoluțiile din 1989 simbolizează o direcție caracteristică a timpurilor moderne: diversitate, diferență și toleranță. Lecțiile pe care le-am învățat și încă le învățăm ca urmare a tumultului din 1989 sunt de fapt argumentele imbatabile pentru valorile pe care le considerăm emblematice pentru democrația de astăzi.

Note

12. Mare parte din comunicare a fost prezentată în cadrul conferinței *Revoluțiile din 1989: Origini, desfășurare, moștenire*, organizată de Amir Weiner (Stanford University) și John Connelly (UC Berkeley), 14–15 martie 2008. Lucrările conferinței au fost publicate în volumul nr. 18 al prestigioasei reviste *Journal of Contemporary European History*. Alți contributori în acest număr remarcabil sunt: Charles Maier, Silvio Pons, John Connelly, Amir Weiner, Marci Shore, Jeffrey Kopstein, Andrew Michta. Traducere în limba română de Bogdan Cristian Iacob. Varianta lărgită în limba română a fost publicată sub formă de serial în *Idei în Dialog*, în perioada ianuarie–iulie și în numărul din luna septembrie 2009. Versiunea actuală conține și conferința *Reinventarea politicului. Europa de Est după 1989*, susținută la Centrul de Analiză și Dezvoltare Instituțională (6 iulie 2009), precum și articolul „Miraculosul an 1989: Exit, voce și colapsul RDG“, publicat în revista *22* din 20 octombrie 2009.

13. Timothy Garton Ash, „Conclusions“, în Sorin Antohi and Vladimir Tismăneanu (eds), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath* (Central European University Press, New York and Budapest, 2000), p. 398 (trad. rom. de Marilena Andrei, Elena Neculcea, Livia Szász, *De la utopie la istorie: Revoluțiile din 1989 și urmările lor*, Curtea Veche, București, 2006). Traducerea citatului de mai sus ne aparține.

14. Steven Levitsky and Lucan Way, „The Rise of Competitive Authoritarianism“, *Journal of Democracy*, vol. 13, nr. 2, aprilie 2002, pp. 51–65. Pentru celelalte două, vezi Guillermo O'Donnell, „Delegative Democracy,“ *Journal of Democracy,* nr. 5 (ianuarie 1994), pp. 55–69 și Fareed Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy“, *Foreign Affairs,* nr. 76 (noiembrie–decembrie 1997), pp. 22–41.

15. Timothy Garton Ash, „Trials, Purges and History Lessons: Treating a Difficult Past in Post-Communist Europe“, în Jan-Werner Müller, ed., *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past* (Cambridge University Press, Cambridge, 2002), p. 277.

16. Karen Dawisha, „Communism as a Lived System of Ideas in Contemporary Russia“, *East European Politics and Societies*, 2005, vol. 19, nr. 3, pp. 463–493.

17. Martin Krygier, „Conservative-Liberal-Socialism Revisited“, *The Good Society*, 11.1 (2002), pp. 6–15.

18. Leon Aron a analizat excelent maniera în care Putin și aparatul de stat sponsorizează și

impun o „nouă istorie rusă“ ce relativizează sau ignoră în totalitate experiența sovietismului. Vezi Leon Aron, „The Problematic Pages. To Understand Putin, We Must Understand His View of Russian History“, *The New Republic*, 24 septembrie, 2008. Acest text a fost tradus și publicat în limba română sub titlul „Pagini problematice“, *Idei în Dialog*, 1 ianuarie 2009. Pentru o evaluare mai recentă a politizării istoriei cu scopul de a susține politica externă expansionist-agresivă a regimului Putin, vezi Masha Lipman, „Russia, Again Evading History“, *Washington Post*, 20 iunie, 2009.

Revoltă, speranță și sânge.
Două decenii după Tienanmen[19]

Nu se poate scrie despre anul revoluționar 1989 fără a aminti demonstrația democratică a studenților din Piața Tienanmen. A fost una dintre cele mai nobile tentative de a democratiza un sistem osificat, întemeiat pe represiune, delațiune, minciună și spaimă. Un participant la evenimentele de atunci scria în ediția *New York Times* din data de 31 mai că acel maraton al speranței a reprezentat câteva săptămâni în care cuvântul „popor", utilizat până la sațiu în propaganda oficială, a însemnat ceva real, concret, palpabil. Năzuința de a reclădi libertatea s-a îngemănat cu o resurecție a principiului suveranității poporului. O teză susținută de Ágnes Heller, Jacek Kuroń, Adam Michnik, Ralf Dahrendorf.

O coincidență istorică grăitoare este aceea că masacrul din Piața Tienanmen s-a produs în aceeași zi în care au fost organizate primele alegeri libere din Polonia, având ca rezultat o zdrobitoare victorie a Solidarității. Dacă în Europa de Est se derula finalul bolșevismului, în China drumul către un postcomunism civic-democratic era violent întrerupt.

Nu trebuie uitat că în aceeași perioadă aveau loc și greve muncitorești de susținere a revendicărilor studenților. Decizia conducerii comuniste de a utiliza tancurile împotriva studenților neînarmați, dar și prigonirea muncitorilor protestatari au fost de fapt încă o probă că nu era deloc obligatoriu ca finalul acestor mișcări emancipatoare să fie unul fericit.

Panicată și angoasată, nomenklatura a recurs atunci – ca și la Berlin în iunie 1953, ca și la Poznań în iunie 1956, ca și la Budapesta în octombrie–noiembrie 1956, ca și în Praga în august 1968, ca și la Gdansk în decembrie 1970 – la violență în numele „restabilirii ordinii".

Renașterea societății civile trebuia împiedicată cu orice preț. Asemenea lui Ceaușescu, Jakeš, Jivkov ori Honecker, liderii chinezi priveau reformele gorbacioviste ca pe o inacceptabilă „deviere de dreapta". Cel mai tare îi incomoda politica transparenței, a recunoașterii crimelor din trecut, ideea de glasnost.

Cei care astăzi denunță „injustițiile" economice ale postcomunismului și par să regrete *l'ancien régime* uită, așadar, că lucrurile puteau merge și în direcția unui autoritarism polițienesc în care libertățile civice să fie considerate crime politice. China de azi rămâne una a monopolului puterii în mâinile unor oligarhi pentru care pluralismul și adevărul istoric reprezintă valori subversive.

Iar tinerii chinezi, în pofida avalanșei informaționale a Internetului, știu prea puțin despre eroismul celor care, acum douăzeci de ani, au sfidat, plătind cu sânge, Leviathanul totalitar.

În iunie 1989, la Budapesta, avea loc ceremonia reînmormântării lui Imre Nagy, premierul comunist care, în 1956, luase partea plebeilor revoluționari împotriva comisarilor totalitari. Discursul lui Viktor Orbán, liderul FIDESZ, era o chemare la recuperarea unei memorii netrucate. Premierul comunist era rugat să părăsească ceremonia, poporul real avea dreptul să-și jelească morții fără prezența ipocrită a acestuia.

Senilul János Kádár fusese înlocuit de cenușiul aparatcic Károly Grósz. Imre Nagy, promotorul unui „comunism care nu uită omul“, a fost spânzurat în iunie 1958 sub acuzația de „trădare de patrie“ și „complot contrarevoluționar“. Reîntoarcerea sa simbolică a semnificat agonia ireversibilă a regimurilor leniniste din Europa de Est și Centrală și geneza unui nou imaginar politic înrădăcinat în adevăr, spontaneitate și autonomie civică.

Iată ce scria N. Steinhardt în *Jurnalul fericirii* despre Imre Nagy, o analiză luminoasă și caldă a rupturii cu minciuna totalitară și a curajului de a reabilita etica revoltei: „Mai este un caz pentru care cred că Hristos va lovi, al singurului comunist trecut printr-un proces de transfigurare și ajuns la sfințenie și martiriu: Imre Nagy. Cât de liber suflă duhul și ce neașteptat își alege sălașurile: în sufletul unui activist mai întâi (și ani mulți) plin de zel stalinist… Înlăuntrul omului ăstuia… se petrece în interval de numai zece zile (timpul e limitat ca într-o piesă clasică) prefacerea deplină. Nagy e la sfârșitul celor zece zile altul. Nu și-a schimbat politica, și-a schimbat sufletul.“

Această transfigurare, prefacere, metanoia, epifanie, deșteptare, cum vreți să-i spuneți, este cheia revizionismului marxist și a rebeliunii sale împotriva Marelui Inchizitor. Studenții din Piața Tienanmen, puținii lideri comuniști care s-au opus represiunii și au fost urgent epurați, autenticii disidenți și opozanți au împărtășit acest fior al adevărului, această pasiune irepresibilă pentru democrație pe care regimurile totalitare au urât-o visceral.

Drumul de la Nagy la Gorbaciov a fost unul sinuos și contorsionat, marcat de reculuri, persecuții, interogatorii, înfrângeri, chiar disperare. Şi totuși, în pofida atâtor obstacole, spiritul libertății a primat, blocul sovietic s-a prăbușit irevocabil, sub loviturile mișcărilor sociale inspirate de ethosul solidarității, acel ethos pentru care au pledat Ioan Paul al II-lea, Jacek Kuroń, Adam Michnik, Václav Havel, Leszek Kołakowski. Ethosul pus în practică de revoltații din Piața Tienanmen.

Note

19. Acest articol a fost publicat în *Evenimentul Zilei* din data de 10 iunie 2009.

Cum se exorcizează demonii comunismului

Interviu cu Vlad Stoicescu
Evenimentul Zilei, 4 iunie 2009

Pe 4 iunie 1989, Polonia ținea primul curs intensiv despre cum se tratează, fără bisturiul violenței, cancerul socialismului. Atunci, au fost suficiente câteva ore de libertate pentru ca istoria să destituie utopia marxistă. În aceeași zi, la mii de kilometri distanță, un alt univers orwellian încerca imposibilul: sute de mii de tineri chinezi înfruntau tancurile în Piața Tienanmen. *Evenimentul Zilei* a stat de vorbă cu Vladimir Tismăneanu despre această zi specială, ale cărei semnificații continuă să-și pună amprenta asupra prezentului, chiar și la două decenii distanță. Concluzia politologului? „O lume fără 4 iunie ar fi fost una sărăcită, întunecată, sumbră.“

EVZ: Domnule Tismăneanu, puține zile au șansa istorică să producă un impact de dimensiunile celui provocat, în urmă cu două decenii, de ziua de 4 iunie. Vorbim, în primul rând, de breșa produsă în spatele Cortinei de Fier de primele alegeri libere, ținute în Polonia. Mai mult însă, 4 iunie este momentul reprimării brutale a demonstranților din Piața Tienanmen, dar și ziua în care Ali Khamenei a devenit „Liderul Suprem“ al regimului teocratic iranian. Fiecare în parte, aceste evenimente au schimbat – și continuă să o facă – milioane de destine. Cum ar fi arătat, în bine și în rău, lumea de astăzi fără acel 4 iunie 1989?

Vladimir Tismăneanu: Revoluțiile, breșele istorice, marile convulsii politice nu încep într-o zi, o știm de la François Furet. Dar există clipe-simbol, momente care parafează despărțirile de „vechiul regim“ de o manieră decisivă și de neuitat. Așa a fost, de pildă, 14 iulie 1789. Ziua de 4 iunie 1989 a înglobat, într-un ansamblu amețitor de semnificații, deopotrivă finalul despotismului bolșevic în Europa, reacția revanșardă a birocrației comuniste post-maoiste din China și persistența aspirațiilor fundamentaliste în Iran. Mă voi rezuma la a spune că, după 4 iunie 1989, „blocul sovietic“ a încetat să mai existe în sensul cunoscut după înființarea Pactului de la Varșovia în 1955. Atunci a devenit de negândit o intervenție a „statelor frățești“ pentru a împiedica evoluțiile pluraliste. Sigur, Ceaușescu și Honecker puteau deplora această direcție revoluționară, o puteau osândi drept o „deviere de dreapta“, buharinistă, dar vocile lor răsunau de-acum în pustiu. Peste câteva săptămâni avea să înceapă marele exod al cetățenilor din RDG către RFG. O lume fără 4 iunie, în acest sens, ar fi fost una sărăcită, întunecată, sumbră. După cum una fără represaliile sângeroase din Piața Tienanmen ar fi putut însemna tranziția Chinei către un postcomunism civic-democratic.

EVZ: Pentru prima oară, după decenii de conducere autoritară, un regim comunist era de acord în Polonia anului de grație 1989 să accepte competiția electorală. Liderii comuniști de la Varșovia erau îngrijorați, mai degrabă, că Solidaritatea va lua atât de

puține voturi, încât oficialii Poloniei vor fi acuzați în Occident de fraudarea alegerilor. Ce s-a întâmplat până la urmă? Erau liderii Partidului Muncitoresc Unit Polonez atât de siguri de victorie, încât au uitat cu totul să aplice metodele din manualul de bază al comunismului?

VT: În primul rând, trebuie amintit că liderul PMUP, Mieczysław Rakowski, era el însuși un gorbaciovist, un jurnalist care fusese cândva implicat în acea sagă a revizionismului marxist de la sfârșitul anilor ’50 și începutul anilor ’60. Rakowski se cunoștea personal cu mulți dintre inspiratorii revoluției civice, inclusiv cu filozoful Leszek Kołakowski. În 1968, fusese printre cei care au protestat împotriva campaniei antisemite organizate de șeful Securității, generalul Moczar. La fel de important era faptul că semnalele care veneau de la Moscova, după venirea la putere a lui Gorbaciov în martie 1985, sugerau tot mai categoric că puterea imperială nu mai era dispusă să se angajeze în noi aventuri militare de natură polițienească, precum în Ungaria în 1956 ori în Cehoslovacia în 1968. „Doctrina Sinatra“, cum i s-a spus, considera că statele est- și central-europene acționau de-acum pe cont propriu. Încă din 1988, între exponenții facțiunii reformatoare din PMUP și cei ai opoziției democratice, deci ai sindicatului liber și autoguvernat Solidarność, începuseră să aibă loc contacte, adeseori mijlocite de ierarhia Bisericii Catolice.

Rolul Papei Ioan Paul al II-lea în prăbușirea comunismului polonez și mondial a fost esențial. Liderii pro-sovietici de la Varșovia erau descumpăniți de *noua* linie sovietică, nu mai aveau repere precise, cârlige de acroșaj ideologic. Neostaliniștii nu mai aveau pe cine să se bizuie în facțiunea dominantă de la Kremlin. Nici măcar „conservatorul“ Egor Ligaciov nu prevedea o intervenție militară pentru a salva ruinele leninismului polonez. A fi pro-sovietic la ceasul perestroikăi însemna să fii pro-Gorbaciov, deci antistalinist. Evident, prizonieri ai propriilor ficțiuni propagandistice, liderii comuniști polonezi și-au supraestimat forța, au mizat pe inerția populară, pe frica de schimbare și au minimalizat șansele mișcării Solidarność de a câștiga electoral de o manieră copleșitoare. A fost, dacă vreți, un efect pervers al unui sistem care a ignorat deliberat, vreme de decenii, orice feedback societal. Ceea ce nu înțelegeau generalul Jaruzelski (conducătorul suprem din Polonia) și aliații săi era că, în anii de după Legea Marțială (proclamată în decembrie 1981), societatea civilă poloneză se maturizase, își construise rețele de afirmare, comunicare și participare care nu mai puteau fi distruse. Cu alte cuvinte, prinsese ființă o contra-societate, un univers politic concurent, ceea ce disidentul ceh Václav Benda numea polisul paralel. Obișnuiți să trăiască în spațiul aseptic dominat de cultul puterii, liderii comuniști nu aveau cum să anticipeze efectele mobilizator-subversive ale puterii celor fără de putere, spre a relua superba formulare a lui Václav Havel.

EVZ: Ştim astăzi că absenteismul la alegerile din Polonia din iunie 1989 a fost masiv. Termenul nu cred că este exagerat: în condițiile în care se desfășurau primele alegeri libere, într-o țară care nu mai experimentase onestitatea electorală din perioada interbelică, aproape 40% din cetățenii cu drept de vot au refuzat să se prezinte la urne. Inevitabilul de astăzi – prăbușirea socialismului de stat – atârna în 1989 de un fir, extrem de subțire, al speranței?

VT: Mulți nu s-au prezentat la vot pentru că nu-și puteau imagina că potentații

comuniști vor accepta verdictul urnelor. Unul dintre efectele cele mai păgubitoare și durabile ale dictaturilor comuniste este tocmai acest cinism, născut din convingerea că, orice ai face, sistemul este etern și nimic nu-l poate modifica. Într-un eseu faimos, Leszek Kołakowski observa că perspectiva decesului comunismului într-un interval de timp previzibil rămânea una extrem de vagă. Toată lumea știa că sistemul nu este viabil, că este condamnat să piară, însă acest lucru *à la longue*. Prea puțini erau cei dispuși să participe la o luptă cu un final situat undeva la capătul vremilor. N-aș exagera însă mergând prea departe în această direcție interpretativă. Rămâne faptul că cetățenii au participat la vot și i-au eliminat pe comuniști de la guvernare. Aici este adevărata străpungere istorică, acea resuscitare a speranței de a transcende un sistem anchilozat, lipsit de orice sevă interioară, fundamental perdant din perspectivă economică și morală. Ceea ce s-a întâmplat în 1989 a fost de fapt o întâlnire a necesarului cu contingentul, o auto-împuternicire, dacă vreți, a subiectului autonom, o respingere a mecanismelor de supraveghere, cooptare și integrare create de aparatele totalitare. Logica refuzului se substituia celei a oportunismului. Tocmai de aceea autori precum Timothy Garton Ash ori Ralf Dahrendorf au vorbit despre 1989 ca *annus mirabilis*.

EVZ: În iunie 1989, erați cercetător la un *think-tank* de politică externă. Cum se vedeau evenimentele din Polonia prin ochii specialistului? Cum se vedeau, mai ales, prin ochii românului Vladimir Tismăneanu, care vedea regimul de la București ridicându-se ca o fortăreață impenetrabilă în mijlocul castelelor de nisip ale comunismelor din vecinătatea est-europeană?

VT: În 1989 eram cercetător la Foreign Policy Research Institute din Philadelphia și predam la University of Pennsylvania. Țineam cursuri despre sisteme politice comuniste, despre marxism, revoluții, utopii. În 1988 publicasem la editura Routledge cartea *Mizeria utopiei*, în care susțineam teza eroziunii ideologice a sistemelor leniniste drept factor crucial într-o iminentă prăbușire. Urmăream cu mare atenție ce se întâmpla în URSS, reîncepusem să studiez limba rusă pentru a putea citi în original *Pravda* și *Literaturnaia Gazeta*. Îmi amintesc perfect că în vara anului 1989 am fost la München, la Europa Liberă, unde am stat de vorbă cu Michael Shafir, Vladimir Socor, Dan Ionescu, Nicolae Stroescu-Stănișoară, Emil Hurezeanu, Şerban Orescu, Gelu Ionescu și Max Bănuș despre ceea ce percepeam drept marea cezură, marele clivaj simbolizat de înfrângerea comuniștilor la alegerile din Polonia. De-acolo am plecat la Paris, unde am participat la un colocviu despre *Revoltă și societate* organizat la Sorbona, legat de bicentenarul Revoluției Franceze. Am vorbit exact despre reinventarea politicului în Europa de Est. Tot în iunie avea loc și ceremonia de la Budapesta a reînmormântării lui Imre Nagy, un alt semnal izbitor de concret al schimbării timpurilor. Eram între cei care credeau, cu disperare poate, dar erau convinși că regimul Ceaușescu nu avea cum să reziste ca un atol singuratic, că fisurarea sistemului trebuia să-l afecteze mortal, să ducă la năruirea sa. Unul dintre marile mele regrete este că istoricul Vlad Georgescu nu a apucat lanțul de evenimente din 1989. Pentru mine, regimul Ceaușescu avea zilele numărate. Dar nu eram un naiv, mă așteptam la tentative de regrupare a nomenklaturii.

EVZ: „Dacă nu ai ceea ce îți place, atunci îți place ceea ce ai.“ Fraza, exprimată într-un interviu acordat ziarului *Cotidianul*, îi aparține lui Lech Wałęsa, liderul Solidarității și una dintre figurile fundamentale ale postcomunismului polonez. Credeți că sindicalistul din Gdansk și-a imaginat altfel democrația? Întrebarea are un subtext precis: pentru ce au luptat, până la urmă, opozanții comunismelor europene? Pentru o himeră care nu avea, de fapt, prea multe legături cu realitatea ce avea să se așeze peste ruinele fostelor țări socialiste?

VT: Disidenții au luptat pentru libertate, adevăr și moralitate. Au luptat împotriva duplicității, minciunii și cinismului. Au susținut ceea ce György Konrád a numit anti-politica. Nu au fost niște visători incorigibili. L-am cunoscut pe Jacek Kuroń, unul dintre fondatorii KOR (Comitetul de Apărare a Muncitorilor), după 1989 ministru al Muncii, personaj emblematic al gândirii democratice. Kuroń a știut să combine în acțiunea sa realismul politic și pasiunea morală. Comentând volumul de amintiri al lui Kuroń, Adam Michnik descrie sintetic, în *Mărturisirile unui disident convertit*, ceea ce eu numesc modelul Kuroń: „Despre ce este vorba în «Credință și vină»? Despre cum să nu devii un «demon» al lui Dostoievski; cum să nu mergi pe drumul care transformă mișcarea opoziției democrate într-o sectă religioasă, care e în același timp un grup de bandiți.“ Ethosul disidenței, disprețuit și ponegrit astăzi de mulți beneficiari direcți ai revoluțiilor din 1989, este de fapt unul al opoziției față de orice formă de violență, o respingere a machiavelismului leninist și o asumare a unei viziuni întemeiate pe ideea că „e mai bine să accepți propria suferință din mâini străine decât să provoci tu însuți suferință“. Fie și numai pentru faptul că a ferit Polonia de furiile patimilor vindicative, că a păstrat viu respectul pentru onoare, civilitate și decență în lupta cu poltronii, fanaticii și gangsterii, că nu a permis explozii de resentiment și ură, că i-a forțat pe foștii comuniști să cedeze puterea fără să recurgă la gloanțe, și tot merită celebrat acest ethos al societății civile.

Au eșuat revoluțiile din 1989? Eu, unul, mă îndoiesc. Dacă adoptăm o perspectivă maximalist-rigoristă, dacă îi așezăm pe disidenți pe niște piedestaluri „mai înalte decât victoriile lor“, atunci, evident, marile idei au eșuat. Dacă ne situăm însă pe o poziție mai modestă, vom constata că lumea aceasta, plină de melancolii, nostalgii și doruri adeseori nemărturisite, este totuși una în care, cu excepția Iugoslaviei, au fost evitate conflictele sângeroase, masacrele, conspirațiile tenebroase, loviturile de stat. Chiar și Ion Iliescu a trebuit să renunțe la cele mai compromise metode bolșevice după barbaria mineriadei din iunie 1990.

EVZ: Eroii vizibili ai acelui iunie 1989 sunt membrii Solidarității. La mii de kilometri distanță însă, în exact același an și aceeași lună, șansa unei mese rotunde era doar o himeră. Vorbim de China și de protestele din Piața Tienanmen. Acolo, eroii sunt perfect anonimi, poartă cămăși albe, plase în mâini și stau în fața tancurilor. Putem să facem un exercițiu de imaginație: cum ar fi arătat China în absența reprimărilor sângeroase de atunci?

VT: Acum vreo zece ani, Adam Michnik îi spunea ziarisului francez Bernard Guetta: „Les héros sont fatigués.“ Dar, înainte de a obosi, eroii și-au dat măsura, au creat noi table valorice, au sfidat escatologia marxistă în numele ideii de libertate,

înțeleasă cât se poate de simplu și ponderat. Este ceea ce au sperat revoltații de la Beijing atunci când o glorificau pe „zeița democrației“. O Chină fără masacrul din Piața Tienanmen ar fi fost una care ar fi acceptat strategia gorbaciovistă. Ar fi urmat o autentică de-maoizare, formarea de asociații independente, de formațiuni civice alternative, de universități volante, o resurecție, așadar, a vieții independente a societății. Îngăduiți-mi să cred că aceste lucruri se vor întâmpla mai devreme decât bănuiesc mulți analiști.

EVZ: La douăzeci de ani de la prăbușirea citadelei totalitare, România își celebrează încă enigmele și nebuloasele, în vreme ce Polonia, de exemplu, își construiește viitorul știind care îi este trecutul. Există, până la urmă, vreo legătură între acel iunie 1989 din Polonia și decembrie ’89 din România?

VT: Fără a ne cunoaște trecutul, bâjbâim, gafăm, ne lovim cu capul de zid, o luăm mereu și mereu de la capăt, ca niște copii legați la ochi care se joacă „de-a baba oarba“. Hannah Arendt a scris: „Memoria, iar nu așteptarea, este cea care dă unitate și plenitudine experienței umane.“ Grație marilor ei disidenți, grație intelectualilor critici, grație învățăturii lui Ioan Paul al II-lea, Polonia și-a asumat ceea ce Monica Lovinescu a formulat magistral în imperativul unei etici a neuitării. O etică în care iertarea nu justifică nicicum și niciodată uitarea. Pe de altă parte, cei din urmă ajung uneori cei dintâi. Cine și-ar fi închipuit, acum zece ani, să spunem, că România va condamna oficial, înaintea Poloniei, la cel mai înalt nivel statal, dictatura comunistă, pe tot parcursul ei, ca fiind ilegitimă și criminală?

A fi colaborat cu Securitatea înseamnă a fi lucrat cu Diavolul

Interviu cu Andrei Crăciun şi Vlad Stoicescu
Evenimentul Zilei, 31 august 2008

EVZ vă propune la 60 de ani de la înfiinţarea Securităţii, principalul serviciu represiv al PCR, un interviu-fluviu cu politologul Vladimir Tismăneanu. Şase decenii s-au împlinit ieri de când Securitatea a fost băgată în sânul românilor, ca un şarpe otrăvit. Opera acestui instrument al răului: 640 762 de oameni au ajuns la puşcărie, în lagăre sau au fost deportaţi din cauza muncii „informative“ întreprinse de „băieţii cu ochi albaştri“. Şi numărul nu e complet. Cercetătorii descoperă mereu nume noi de adăugat pe lista terorii. EVZ pune întrebări despre ce a fost atunci şi ce este acum securistul, personaj enigmatic, fără morală sau scrupule, care a lepădat haina ideologiei comuniste pentru paltonul *haute-couture* capitalist. Care conduce din umbră sau de la vedere „marile afaceri“, în fapt o jupuire constantă a statului român de resurse. Care nu mai torturează oameni în beciuri infecte, ci ia credite nerambursabile, face avere, plajă în Miami şi ski în Austria. Sunt peste tot: din Parlament până în consiliile de administraţie ale multinaţionalelor.

Pentru românul mediu statistic, Securitatea a produs (şi încă produce) o eterogenitate de atitudini şi sentimente. Pentru unii, „braţul înarmat“ al ordinii socialiste a fost „le mal du siècle“, alţii, din contră, au argumentat că existenţa unui serviciu secret era absolut necesară pentru protejarea intereselor României comuniste. Cum „citiţi“ prezenţa instituţiei în istoria recentă a ţării? Aveţi „sentimente“ vizavi de acest subiect? Sau e doar un topic de studiu?

Vladimir Tismăneanu: Securitatea a fost construită, asemeni Cekăi lui Felix Edmundovici Dzerjinski, drept „sabie şi scut“ servind interesele partidului comunist, respectiv ale nomenklaturii şi liderilor acesteia. Au existat momente de relativă „scăpare de sub control“, însă acestea au fost efemere şi Securitatea a revenit urgent la matcă, adică a reintrat sub totala supraveghere a aparatului de partid, atât la nivel central, cât şi local. Nu am avut niciodată vreo iluzie privind rolul funest al acestei instituţii. Regimul comunist, în România ori în altă parte, nu ar fi putut funcţiona fără prezenţa ubicuă şi terorizantă a poliţiei secrete. O poliţie politică pentru care nu erau suficiente descurajarea şi neutralizarea oricărei activităţi de opoziţie, ci care urmărea controlul minţilor umane. Teroarea poliţienească şi cea ideologică au fost inseparabile, în cazul sistemelor totalitare, de dreapta ori de stânga. Mărturisesc că pentru mine Securitatea a fost o instituţie indubitabil criminală, lucru scris de altfel şi în *Raportul Final al Comisiei Prezidenţiale*. Criminală prin scopuri, comportamente, metode. Nu există circumstanţe atenuante pentru crimele împotriva umanităţii comise de Securitate. Din perspectiva mea, ele sunt imprescriptibile, tot aşa cum nu se prescriu crimele juntei din Argentina ori cele ale dictaturii naziste. Scria odată marele istoric Richard Pipes: „Despre lucrurile pe care oamenii le-au făcut cu pasiune, nu se poate scrie fără pasiune.“

În acest sens, urmând lecția sa, dar și pe a unor François Furet, Martin Malia ori Alain Besançon, îmi asum o atitudine valorizantă în analiza pe care o întreprind. Mi se pare astfel o probă de daltonism istoric și moral să-i privim pe autorii „Scrisorii celor șase“, și mai ales pe Silviu Brucan, drept un fel de disidenți. Au fost fracționiști în interiorul PCR, au dovedit un anumit curaj în datele concrete ale României lui Ceaușescu, erau însă militanți care au rămas convinși că Securitatea fusese creată „pentru apărarea cuceririlor revoluționare“. Îi deranja doar faptul că ea devenise o unealtă în mâinile clanului Ceaușescu, nu că era o instituție ilegală, conspiraționistă și criminală prin chiar natura ei. Odată readusă sub biciul partidului ori al FSN-ului, nu mai aveau probleme cu Securitatea și securiștii. Cum altfel putem explica benevolența lui Ion Iliescu față de atâția securiști notorii, fie ei din zona serviciilor interne, din aceea a DIE/CIE ori a direcției de informații a armatei? Spărgând miturile despre o Securitate „patriotică“, *Raportul Comisiei Prezidențiale* a provocat reacții furibunde venind din aceste zone reptilian-întunecate.

EVZ: Survolând statistica macabră a victimelor Securității, compilată în decenii de studii academice, cineva poate conchide rapid că principala instituție represivă a statului comunist a întemnițat și ucis cu o metodă de inspirație marxistă sute de mii de cetățeni. Se află și altceva în spatele acestei „măști criminale“?

VT: Ideologia a fost cheia întregii operații de asasinat în masă, alibiul criminalilor care se socoteau absolviți de orice vină. Revoluționarii bolșevici credeau că au Istoria de partea lor, se simțeau aprioric exonerați prin această alianță cu logica unui mitizat determinism social. Totul era permis atunci când Dumnezeu fusese înlocuit prin mistica Rațiunii, și cultul Proletariatului decretat drept clasa mesianică a istoriei. Violența statală era consfințită ca metodă legitimă. Crimele Securității au fost astfel ideologic motivate, nu au fost acțiunile unor psihopați individuali ori ale unor gangsteri banali.

Firește, au existat nenumărați sadici între torționari, tot așa cum în rândul SS-iștilor erau destui criminali de drept comun. Dar nu sadismul individual explică apetitul terorist al securiștilor, ci convingerea că servesc interese superioare. Devotamentul pentru „Cauza“ partidului al unor Ioan Soltuțiu (anchetatorul lui Pătrășcanu, între alții) ori al lui Gheorghe Enoiu, șeful anchetelor speciale, principalul torționar al anilor ’50 și ’60, nu poate fi negat ori subestimat. Sunt convins că și astăzi Enoiu găsește argumente ideologice pentru fărădelegile pe care le-a înfăptuit. Cred că nu m-am înșelat când am crezut că l-am recunoscut pe Enoiu stând, împreună cu soția, pe o bancă din parcul Herăstrău.

Era în iulie anul acesta, eu mă plimbam împreună cu puștiul meu Adam, era în ziua când plecam spre Sighet pentru a participa la Şcoala de Vară organizată de Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței. A fost una dintre acele borgesiene coincidențe, stranie și inexplicabilă, care ți se întâmplă doar de câteva ori în viață. M-am uitat în ochii lui, el m-a privit țintă, sfidător, fără rușine. Sunt sigur că știa cine sunt. Numele lui Enoiu e menționat în *Raport*, știu că Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului a inițiat o acțiune pentru aducerea acestui monstru în fața justiției. Şi totuși, nimic nu s-a întâmplat. Ce așteptăm, cum explicăm această scandaloasă situație? Aș mai menționa faptul că, pe lângă Securitate, au existat

Comisia Controlului de Partid și Ministerul Controlului de Stat, instituții represive care au înspăimântat și chinuit mii și mii de oameni. De ce nu vorbim despre Dumitru Coliu, despre Constantin Pârvulescu, despre Jánoș Vincze?

EVZ: În România postdecembristă, Securitatea pare să însumeze nu doar ororile fostului regim, ci și pe cele ale actualei ordini politice. „Erorile“ democrației țin de o oarecare zonă gri, greu identificabilă, mereu asimilabilă fostelor structuri securiste. Cum a reușit Partidul să iasă „curat“ după 45 de ani de experiment totalitar?

VT: Nu voi obosi să o spun: Securitatea a fost o instituție subordonată total partidului. Dacă vă amintiți filmul lui Alexandru Solomon despre afacerea „bandei Ioanid“ (*Marele jaf comunist*) – la un moment dat colonelul Enoiu o spune categoric: întregul scenariu a fost scris la Comitetul Central. Tot astfel, numai un naiv ori un analfabet istoric își poate închipui că afacerea Noica-Pillat a fost urzită de Securitate. Firele duc inexorabil către Direcția de Propagandă și Cultură a CC al PMR, către Jdanovul României, dictatorul ideologic absolut care a fost Leonte Răutu. Drăghici era un primitiv, un individ rudimentar. Linia Securității o dictau membrii Biroului Politic, Dej, Teohari Georgescu, Ceaușescu, Chișinevschi, Pauker, Răutu, Moghioroș, Pîrvulescu, Borilă, Bodnăraș, Maurer, Miron Constantinescu. Securitatea a aplicat cu morbidă ardoare programul urii sociale, al eliminării „dușmanului“, conținut în ideologia luptei de clasă a partidului comunist. A disocia rolul Securității de cel al partidului, inclusiv în viața de apoi a regimului, ar fi o eroare. Cele două instituții au fost mereu întrepătrunse, îngemănate, s-au susținut și au colaborat cu perversă dragoste mutuală. Ca și NSDAP și Gestapoul.

EVZ: Dacă acceptăm faptul că foștii securiști au „privatizat comunismul“, preluând o formulă utilizată de Marius Oprea, putem conchide că piața liberă este de fapt doar o marionetă în mâinile „lor“?

VT: Nu pot împărtăși asemenea generalizări, deși împărtășesc dezgustul în raport cu privatizarea nomenklaturii. Nu e nici o bucurie să-i vezi pe fiii și ginerii foștilor magnați comuniști prosperând sub ochii noștri, fără vreo urmă de căință ori regret. Pe de altă parte, piața liberă și competiția democratică generează comportamente spontane ce nu pot fi anticipate de nici un fel de „laborator“ securist. Nu mă îndoiesc că multe dintre ideile perestroikăi se vor fi născut în mediile KGB-iste.

La urma urmei, erau cei mai bine informați referitor la colapsul moral și economic al sistemului. Dar există inițiativa umană, există aspirații spre libertate care nu pot fi îndiguite prin manoperele poliției secrete. Securitatea a încercat mereu să dezinformeze, să intoxice și să compromită mediile și acțiunile disidente. Ştim că s-au plasat minciuni confecționate cu minuție împotriva unor Doina Cornea, Paul Goma, Dan Petrescu, Vasile Paraschiv ori, în zona rusă, împotriva unor Soljenițîn și Saharov. În plus, sunt convins că la a doua generație, deci a copiilor de ofițeri și de informatori, începe să funcționeze și sindromul rușinii. Nu cred că este o mare plăcere să știi că părintele tău a fost un anchetator feroce, o bestie scelerată care a servit un sistem criminal. Treptat, ca și în Germania postnazistă, vor apărea și forme de delimitare generațională. Ceea ce nu înseamnă că nu există nesimțire morală. Vasile Paraschiv,

erou al disidenței anticomuniste, s-a trezit amenințat, în anii recenți, de fiul unuia dintre foștii săi torționari.

EVZ: Socialismul de stat este adesea asociat cu teroarea. Îmbracă securistul, de unul singur, această teroare sau este doar o piesă dintr-un puzzle mult mai larg?

VT: Instituția Securității a fost una criminală, opusă însești ideii de stat de drept. În termenii lui Kołakowski, a fi lucrat în această instituție, a fi servit-o, înseamnă a fi colaborat cu Diavolul, deci a te fi îndrăcit. În plan moral, exorcizarea are și va avea loc prin cunoaștere. De aici și semnificația durabilă a *Raportului Comisiei Prezidențiale*. Este însă nevoie de o lege a lustrației pentru a preciza aceste chestiuni de o manieră cât mai riguroasă și impersonală. În plan penal, deci dincolo de cel etic, este nevoie de probe individuale, nu putem proceda ca ei, prin atribuirea culpabilității colective.

EVZ: Cazuri recente de colaboratori deconspirați au indicat cu precizie importanța pe care subiectul „Securitatea“ o deține încă pe agenda societății civile. Este Securitatea un subiect nemuritor? Pe de altă parte, putem vorbi de un anumit „rasism biografic“? În definitiv, tindem să blamăm colaboratorii, dar nu știm cine au fost ofițerii instituției.

VT: Nu e vorba de nici un fel de „fatalitate biografică“, ci de dreptul unei societăți de a-și cunoaște trecutul traumatic. Securiștii (ofițeri și informatori) au participat la perpetuarea Răului, la crearea unui sistem infernal în care fiecare bănuia pe fiecare, deci a unui univers din care dispărea orice noțiune de încredere și solidaritate, lăsând loc în schimb disperării și demoralizării cotidiene. Cineva ar trebui să scrie o istorie a disperării sub comunism. Evident, nu s-a ajuns la împlinirea acestui model orwellian. Ispita libertății este mai puternică decât menghina totalitară. În cazul informatorilor, părerea mea este că ei trebuie să facă două lucruri: mai întâi, un pas înainte, prin care să-și recunoască trecutul maculat moral. Apoi, un pas înapoi, deci să se abțină să facă pe mentorii Cetății, pe directorii de conștiințe, pe călăuzele morale.

Nimic nu-i califică în acest sens, ba chiar dimpotrivă. Doar astfel se va ajunge la transcenderea vinei. Expiațiunea implică mărturisire, rostire publică, asumare. Nu contează ce ne spun ei despre faptul că au „turnat“ din datorie patriotică, că au scris numai lucruri minunate despre amicii lor, că de fapt ei ne făceau un mare bine scriind despre noi, că alții ar fi putut scrie lucruri mult mai grave. Nu le datorăm nimic acestor domni și doamne. Evident, unii dintre ei erau în felul lor tot un fel de victime, precum Kapo-ul din lagărele de concentrare naziste. Dar erau „victime“ din altă categorie decât martirii necolaboraționiști ai închisorilor ori cei anchetați pentru simplul delict de opinie. Fără claritate morală ne rătăcim în abulia mlăștinoasă care pune semnul egalității între victimă și călău.

EVZ: Precaritatea postcomunismului în România este întotdeauna marca prezenței unor interese ascunse (securiste), dar aproape niciodată a absenței drepturilor. De ce asumă intelectualii români vizibili „ideologia Securității“, marginalizând, până la

excludere, discursul drepturilor?

VT: Va mai trece ceva timp până ce discursul drepturilor va fi articulat persuasiv în România. Nu sunt pesimist, constat doar că nu avem acea tradiție disidentă care s-a ocupat exact de aceste chestiuni. Ne aflăm acum în plin efort, mai ales din zona PDL, în prelungirea acțiunii Comisiei Prezidențiale, de constituire a acelor regimuri de discurs și acțiune politică prin care să poată fi formulate aceste „revendicări“. Ceea ce-și propune, de pildă, Institutul de Studii Populare este exact reconstrucția unui spațiu în care interesele și drepturile să fie reconciliate prin menținerea unei dezbateri naționale lipsite de inhibiții și tabuuri mortificante.

EVZ: Cât e istorie și cât e memorie atunci când vorbim despre Securitate?

VT: Memoria este șansa unei societăți de a nu sucomba vidului moral. Istoria se clădește pe memorie, este coagularea diverselor straturi ale memoriei în discurs analitic, curajul de a ieși din patul procustian al clișeelor auto-glorificante și al milei de sine. Securitatea a devenit la un moment dat o instituție ce recruta masiv în rândurile populației. A analiza motivele angajării în Securitate, mentalitățile informatorilor, raționalizările lor reprezintă substanța unui act istoric, deopotrivă lămuritor și reparator. Nu putem trata Securitatea ca un fel de comando terorist picat de pe Marte. Vedem chiar astăzi cum național-securismul nu se dă bătut, atacă mereu, cu înverșunată agresivitate. Deci, securismul a prins rădăcini, iar acest subiect își așteaptă analiștii.

EVZ: Ce este un securist?

VT: Securistul este agentul Răului, un individ pentru care Binele este un concept perimat, ridicol, fără vreo semnificație reală. Securistul știe să-și găsească scuze. Ştim că există cazuri de foști ofițeri ai Securității care au devenit istorici ai filmului, șefi pe la ICAB, directori de biblioteci universitare ori inspectori silvici, fără a explica vreodată cum a fost posibilă complicitatea lor activă cu forțele demonice. Au fost un timp draci, după care s-au întors în lumea noastră, mai mult sau mai puțin normală.

Firește, este o enormă minciună. Nu se poate să slujești Răul cu îndârjire și să pretinzi apoi că nu ai știut ce faci. În plus, să ne înțelegem, partidul nu a urât Securitatea. Securiștii erau, mai presus de orice, activiști de partid. Tot așa cum SS-iștii erau cei mai de încredere naziști. Singurii cărora, în discursuri de taină, precum cel ținut de Heinrich Himmler la Poznań, li se putea încredința sarcina supremă: eliminarea fizică a milioane de semeni numai din rațiuni strict ideologice.

La trei ani de la Raport

Interviu cu Armand Goşu
Revista *22*, 7 iulie 2009

Contestat, criticat vehement, lăudat, adulat, Vladimir Tismăneanu nu lasă pe nimeni indiferent. Într-o cultură publică de tranziție care nu are exercițiul nuanțărilor și al dezbaterilor de idei, Vladimir Tismăneanu nu poate fi decât acceptat sau respins integral. Generația mea a învățat istorie recentă de la Vladimir Tismăneanu, la început ascultând Europa Liberă, citindu-i articolele despre comunismul dinastic la Biblioteca Americană, sub privirea de gheață a securistului, care invariabil se așeza de cealaltă parte a mesei, iar după decembrie 1989, audiindu-i conferințele ori studiindu-i cărțile. Poate că, tocmai de aceea, numirea lui Vladimir Tismăneanu în fruntea Comisiei Prezidențiale a părut lucrul cel mai firesc cu putință. Prinsă într-un vârtej de scandaluri, multe fabricate pentru a o discredita, acceptată, contestată integral sau pe bucăți, Comisia Prezidențială a realizat un *Raport* de peste 800 de pagini, conținând o serie de recomandări însușite de șeful statului. Înainte de toate, *Raportul* a pus la dispoziția președintelui argumentele pentru condamnarea regimului comunist. În fond, aceasta era misiunea Comisiei Prezidențiale. *Raportul* reprezintă indubitabil cea mai completă sinteză de istoria comunismului în România. O minimă doză de bună-credință e suficientă pentru a recunoaște acest lucru. Destui se arată contrariați de cât de puțin rămâne de pe urma acestui exercițiu. Ei uită un lucru fundamental: condamnarea comunismului nu e un exercițiu electoral, ea are valoare de gest fondator. Roadele se vor vedea în timp.

AG: Se împlinesc 20 de ani de la căderea comunismului. Unde ne situăm astăzi din punctul de vedere al asumării istoriei?

VT: Trebuie să ne uităm, înainte de toate, beneficiind de distanța istoriei, la ce am putea să numim obiectivele Revoluției din 1989. Numai astfel ne putem da seama de unde am plecat și la ce punct am ajuns. În primul rând, obiectivul central al acestei revoluții era să distrugă structurile instituționale totalitare care funcționau în regiune: regimul partidului unic, economia planificată, care s-a dovedit falimentară, instituțiile de propagandă, care controlau, în ultimă instanță, viața și, în primă instanță, viața spirituală. Aceste instituții s-au prăbușit, s-au aneantizat. Evident, în gândirea liberală a disidenței est- și central-europene, din rațiuni ce țin de un prag foarte înalt de așteptări, nu s-a anticipat persistența elitelor comuniste. Există studii foarte interesante pe acest subiect. În România s-a publicat chiar un număr special din *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului*, redactat de Raluca Grosescu, exact pe tema elitelor postcomuniste și a identității acestor oameni. Al doilea element care nu cred că a fost anticipat a fost persistența formelor mentale de tip leninist, o viziune maniheistă a spațiului politic care, pe de o parte, reflectă și, pe de altă parte, generează polarizări. Polarizările există, dar aceste viziuni, la rândul lor, le întăresc, le consolidează și le perpetuează. Nu că în Occident lucrurile nu ar fi relativ polarizate, dar există și o cultură a consensului, și o cultură a dialogului.

Să ne amintim, chiar în revista *22* ați publicat faimoasa scrisoare a lui Geremek în care spunea de ce refuză să se lase investigat de Institutul Memoriei Naționale. L-am avut la București pe Adam Michnik, cu care, de obicei, mă aflu în deplin acord. Michnik este unul dintre inspiratorii gândirii mele politice. Însă, la capitolul lustrației, înțeleasă în sensul cel mai larg, al purificării postcomuniste de sechelele

comunismului, probabil că mă situez la jumătatea drumului aprobativ. Transplantarea tezelor lui Michnik din Polonia către România, trebuie subliniat acest lucru, o fac de o manieră manipulativă și instrumentală oameni ca Ion Iliescu sau chiar Adrian Păunescu. Adam Michnik nu este vinovat pentru faptul că ideile lui sunt preluate de tot felul de impostori, e soarta ideilor. Problema este că în România nu s-a ajuns la situația din Polonia, unde, într-adevăr, unii foști nomenklaturiști, chiar generalul Jaruzelski, în raport cu anumite momente din trecut, își recunosc greșelile. În România, până astăzi, eu nu cunosc un gest de asumare a trecutului, cu o singură excepție, care este Cornel Burtică, într-o carte de interviuri cu Rodica Chelaru, care spunea: „culpe care nu se uită“. Măcar cineva care folosea cuvântul „culpe“. Dacă ne uităm la repetatele interviuri ale lui Ştefan Andrei, Ion Stănescu, fostul șef al Securității, interviuri cu tot felul de foști demnitari comuniști de acest gen, acești oameni nu numai că nu au nici urmă de căință, dimpotrivă, sunt într-o stare de mândrie perpetuă în raport cu ceea ce au făcut și ne consideră pe noi, cei care îndrăznim să spunem lucrurilor pe nume, drept niște denigratori, niște profitori ai postcomunismului etc.

Nu mă surprinde că avem forme mentale leniniste la foștii sau actualii leniniști. Ceea ce este mai întristător sau dezolant este că le găsim și în rândul unor tineri sau al unor oameni care s-au format în ultimii douăzeci de ani. Citeam, venind cu avionul de la Viena, un fel de barometru al celor mai populare emisiuni de televiziune, în ziarul *Adevărul*, și pe primele locuri erau *Sinteza zilei*, *În gura presei*, deci domnii Badea, Gâdea și Ciutacu. Or ei sunt oameni, bănuiesc, de 30 spre 40 de ani. Au avut acces la toate informațiile, pentru că asta n-a lipsit în România, a fost o abundență de informații, un haos informațional, dar cine voia își găsea. Este profund îngrijorător că, sub masca libertății de expresie, de fapt, se instaurează o formă de monopol al presei. România trăiește din plin acest monopol al presei. S-a ajuns la trei grupuri monopoliste care controlează piața mediatică din România.

AG: Până la urmă, România arată bine, în pofida faptului că forțele conservatoare au dominat în acești douăzeci de ani spațiul public. Sau opinia publică a fost suficient de inteligentă și a creat niște anticorpi?

A scăzut audiența știrilor de televiziune. Au apărut sondaje, vorbim de zeci de mii de telespectatori care nu se mai uită la emisiunile de știri.

AG: Până la urmă, sunt niște forțe în spatele acestor companii media mamut sau e un joc pur și simplu anti-Băsescu? E o chestiune estetică: nu le place Băsescu?

VT: Nu, nu, nu! Chestia că nu le place Băsescu ar fi fost o chestiune de casă de modă. Cred că aici, în primul rând, s-a produs o reacție aproape isteroidă de respingere a tot ce ține de proiectul politic al actualului președinte din partea unor forțe politice. Este evident că nu e vorba doar de Traian Băsescu ca persoană, e vorba de un număr de valori cu care Traian Băsescu, de-a lungul ultimilor patru ani, s-a identificat. Care nu erau neapărat valorile lui Traian Băsescu acum zece ani. Dar, într-adevăr, așa cum s-a mai spus, președintele Băsescu, mai ales prin condamnarea comunismului, a rupt omerta. Amintiți-vă, domnule Goșu: cu ce a deranjat extraordinar de puternic Dubček când a venit la putere în ’68 în Ceholsovacia? Unul dintre primele atacuri care au venit

în *Pravda* împotriva lui Dubček a fost pentru că a spus: „Vom pune capăt politicii uşilor închise.“ Deci bizantinismul, care e o caracteristică a bolşevismului, potrivit căruia putem aranja noi totul, punem ţara la cale, răsturnăm guverne, numim miniştri. Din acest punct de vedere, Băsescu vrea un stat modern. În momentul de faţă, ce a încercat preşedintele Băsescu să facă este să stabilească o serie de proceduri prin care să avem o politică relativ previzibilă şi să ne vedem de treabă, instituţiile statului să funcţioneze.

AG: Îl întreb pe profesorul de ştiinţe politice Vladimir Tismăneanu care sunt variabilele între care ar putea să evolueze...

VT: Evoluţia politică din România are nevoie de stabilizarea formulelor politice ale partidelor. E nevoie de valori, e nevoie de viziune şi de voinţă. Aceste trei „v“-uri sunt foarte importante. Aceste lucruri trebuie cumva să se cristalizeze la nivelul formulelor politice şi morale ale partidelor. Prin şcoli de vară, prin dezbateri, prin institute de studii... Cu cât mai multe, cu atât mai bine, cu cât mai active, cu atât mai bine, adică să dialogheze, să-şi facă newsletter-uri, website-uri, să atragă studenţii, să-i scoată din starea de indiferenţă în care mulţi dintre ei se află. Al doilea: e vorba de a construi o cultură a discursului public care să promoveze valorile decenţei şi ale competenţei. Avem foarte puţini analişti, observatori, de pildă, ai situaţiei din Rusia, Ucraina, Republica Moldova. Se fac nenumărate afirmaţii de politică externă despre Statele Unite, despre Franţa, dar mai ales despre Rusia, afirmaţii de un amatorism absolut uluitor, după douăzeci de ani. E ciudată tranziţia asta. Îmi amintesc că prima noastră întâlnire era pe vremea când Caius Dobrescu era consilier al lui Andrei Pleşu şi se încerca să se creeze o Academie diplomatică.

AG: Eu organizam acolo un modul de două săptămâni despre spaţiul ex-sovietic pentru tinerii diplomaţi.

Şi toţi am încercat, şi Caius a încercat, şi Andrei Pleşu, şi alţii. România nu are, din câte cunosc, un institut de relaţii internaţionale cu experţi veritabili, cum este Council on Foreign Relations sau Brookings, sau cum există în Germania. Ideea e cum să construieşti ceva profesionist. E adevărat că unii foarte buni au plecat din ţară, e o realitate. Aţi văzut poate în *Adevărul* situaţia doctoranzilor şi a studenţilor români din SUA. Este extraordinar. Oamenii aceia nu zic că sunt pierduţi pentru România, trăim într-o lume globalizantă, nu-s pierduţi, dar, dacă ar fi participat la construcţia discursului public, poate că lucrurile ar fi fost un pic altfel. În articolele pe care le-a scris în revista *22*, Dragoş Paul Aligică a semnalat absenţa comentariului politic competent, mai ales în politica externă şi în politicile economice internaţionale. Parcă oamenii ăştia nu citesc. Ar trebui să-şi facă temele, ar trebui să le placă să citească, dacă sunt comentatori de politică externă.

AG: Cum vă explicaţi faptul că au trecut doi ani şi jumătate de la prezentarea oficială a *Raportului*, şi atacurile împotriva lui, la adresa Comisiei, a dvs. personal n-au încetat nici o clipă, ba, din contră, devin şi mai înverşunate?

VT: Cu cât ne vom apropia de alegeri, cu atât vor deveni mai intense. Adevărul nu-i interesează pe mulți dintre aceşti domni şi doamne. În loc să se discute un text de o manieră aplicată, ne pierdem vremea ocupându-ne, după metoda săptămânistă, așa făcea Eugen Barbu: „Cine este X? Nu cumva aceeași persoană care cândva locuia pe același coridor cu un tip a cărui mătușă a fost măritată cu un tip al cărui unchi vitreg“ ș.a.m.d. În acest fel poți să demolezi pe oricine. Cam așa este reacția dlui Mihai Iovănel, de la revista *Cultura*. Ei, în momentul publicării *Antologiei ruşinii*, dl Iovănel consideră de cuviință că a sosit momentul să-şi publice fişele, zice el, despre Virgil Ierunca şi să dea drumul, pe blog, la texte care, pasămite, l-ar compromite pe Virgil Ierunca, pentru că în 1945 Ierunca scria un text de stânga în care saluta Uniunea Sovietică, care totuşi era ţara care câştigase războiul împotriva fascismului. Iar el era un antifascist autentic, poate spre stupoarea dlui Iovănel. Există şi această specie. Poate dl Iovănel nu ştie că în 1945 Furet se înscria în Partidul Comunist, că un Emmanuel Le Roy Ladurie a fost membru al Partidului Comunist Francez şi că Boris Souvarine a fost chiar membru fondator. Bun, el ce vrea să ne demonstreze? Virgil Ierunca nu are legitimitatea să producă o *Antologie a ruşinii*, pentru că el însuşi ar fi participat la scrierea unor texte ruşinoase. Textele lui Ierunca, în contextul în care au fost scrise, nu sunt ruşinoase, nu au trimis pe nimeni în închisoare, nu au participat la perpetuarea unei dictaturi în România. A nega întreg drumul lui Virgil Ierunca de o asemenea manieră, referindu-te la nişte texte ocazionale de tinereţe, are scopul precis de a delegitima. Pe cine? Editura Humanitas, proiectul purificării morale a acestei naţiuni, proiectul asanării clasei politice – şi a otrăvi, în continuare, pentru că despre asta este vorba, de a intoxica spaţiul public. Şi vine dintr-o zonă care e aparent respectabilă. Nu vorbim despre diverşi veleitari extremişti, care s-au dus în Statele Unite să facă studii de istorie şi n-au priceput nimic, ba dimpotrivă, s-au îndârjit acolo întru fundamentalism extremist, ci vorbim de un om care e cercetător, dacă nu mă înşel, la Institutul de Istorie Literară „G. Călinescu“ şi cred că ar trebui să aibă o altă abordare.

AG: Până la urmă, ce rămâne după acest *Raport*, care e criticat la aproape trei ani de la apariția sa? A deschis nişte şantiere în istoriografie? S-a făcut ceva în domeniul legislației, în domeniul accesului la arhive?

VT: În primul rând, nu toată lumea care a criticat *Raportul* este de rea-credință. Al doilea lucru: mulți au criticat *Raportul* fără să-l citească şi, după ce l-au citit, şi-au schimbat punctul de vedere. Am nenumărate exemple de acest gen. Trei: există mult mai mulți – a fost cazul discuțiilor pe care le-am avut la Paris când am prezentat *Raportul* –, mult mai mulți susținători ai *Raportului* care nu sunt forumişti, nu sunt bloggeri, dar participă la dezbateri şi care mi-au scris în repetate rânduri. Al doilea element: arhivele. S-a schimbat fundamental în România regimul arhivelor. În domeniul arhivelor, nu cred că greşesc spunând că s-a produs o revoluție. Noi am cerut ca arhivele să devină transparente, a fost una dintre exigențele fundamentale ale recomandărilor autorilor *Raportului*, asumată de preşedintele Băsescu în discursul din 18 decembrie 2006. Ce încercări turbate au fost pentru a-l înlocui pe Dorin Dobrincu din fruntea Arhivelor! La fel cum s-a încercat compromiterea lui. E aceeaşi tehnică, în cazul meu se foloseau argumente de alogenitate sau eu ştiu ce alte argumente, în cazul

lui Dorin era ce religie aveau părinții lui.

AG: Detașarea lui Dorin Dobrincu la Arhive practic expiră în câteva săptămâni și se poate foarte bine ca el să se întoarcă la Iași. Iar fonduri importante s-ar putea închide sau accesul va fi permis doar istoricilor din sistem, mai vechi sau mai noi colaboratori ai serviciilor secrete. Să nu fim naivi. Noi știm foarte bine cum a funcționat sistemul arhivistic din România.

VT: Trebuie să fie o presiune a noastră, a societății civile, care putem să ne ridicăm glasul ca să îl susținem, nu pentru că Dorin ar fi neapărat un personaj carismatic, ci pentru că Dorin s-a dovedit extrem de eficient și profesionist. Noi îl susținem pe Dorin Dobrincu nu pentru că este un istoric providențial la Arhive, ci pentru că acest istoric s-a dovedit eficient în opera de a schimba regimul Arhivelor în România. S-au mai întâmplat și alte lucruri. Apariția *Manualului de istoria comunismului*, care este rezultatul unei acțiuni conjugate între Comisia Prezidențială Consultativă pentru Analiza Dictaturii Comuniste și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, unde au lucrat prof. Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu și Dorin Dobrincu, ei au fost principalii coordonatori, dar au fost și alții care au lucrat. Iată, avem un pas înainte în domeniul acesta.

Toată lumea mă întreabă: dar unde este legislația? Şi întreb și eu: unde este legislația? Președintele nu are, conform Constituției, drept de inițiativă legislativă. Mi-au spus amici: dar de ce nu face un pas înainte să propună anumite legi? Pentru că sunt mulți cei care așteptau acest lucru ca să-l prindă pe picior greșit. Am spus: dacă președintele va face orice pas înainte pentru promovarea unor proiecte de legi, va fi acuzat, evident, de intervenție în procesul legislativ, iarăși ajungem la suspendări sau propuneri de suspendări. Nu așa se va face. Se va face prin solicitări din partea societății civile, se va face prin presiuni asupra partidelor. Unii dintre noi, cei care lucrăm în cadrul unui institut de studii populare, încercăm să promovăm această idee și să convingem clasa politică de faptul că tema istoriei și a memoriei rămâne una fundamentală, mai cu seamă într-un an istoric, un an de aniversare, precum 2009. Nu sunt sigur că toți sunt convinși.

AG: Mai era un lucru important în recomandările *Raportului*. Este vorba despre înființarea la București a unui muzeu. Să precizăm că există la Sighet un Memorial al victimelor comunismului.

VT: În momentul de față, Dorin Dobrincu, împreună cu mai mulți istorici și cu Administrația Prezidențială, pregătește o expoziție despre comunismul din România. Va fi un prim pas spre muzeu, expoziția urmând să se axeze pe mecanismele instituționale și simbolice ale propagandei comuniste și pe ideea formării „omului nou“.

Până la muzeul adevărat, e mai ușor sau mai greu să faci muzeu virtual? M-am uitat pe site-ul *Global Museum on Communism*, lipsesc câteva țări.

VT: Lipsesc, într-adevăr, pentru că va fi o operă în progres. Însă a fost o opțiune

între un muzeu care să coste 100 de milioane, cam atâta ar fi prețul unui muzeu precum Muzeul Holocaustului și care cred că e într-o perioadă proastă. Pentru că am vorbit cu Lee Edwards...

AG: Care a participat la acest proiect.

VT: Fără Lee Edwards nu am fi avut acest muzeu. El a spus cum i-a venit această idee în ceremonia de deschidere a muzeului. L-a interesat foarte mult povestea comunismului secolului XX. Cel mai tare l-a șocat, deschizând *Webster*-ul, diferența fundamentală între felul în care sunt tratate comunismul și fascismul. La comunism afli că ar fi o doctrină socială care preconizează egalitatea, desființarea proprietății private, depășirea diviziunii muncii etc. Deci este analizat doctrinar. Fascismul este o dictatură a partidului unic în care au loc persecuții ș.a.m.d. Acest dublu standard analitic sau fals analitic l-a șocat. La un moment dat, el a ajuns la concluzia, precum mulți dintre noi, că a sosit momentul ca și aceste lucruri să fie spuse. S-a apropiat de o serie de oameni, pe unii îi știa din propriile sale studii, și-a găsit sprijin înainte de toate pentru această idee la – și aici am să dau trei nume de persoane care au contat foarte mult. Unul a fost prof. Paul Hollander…

AG: Care a scris despre Ungaria…

Exact, și care are o carte esențială despre „tovarășii de drum“. Al doilea a fost Robert Conquest și al treilea Richard Pipes. Din tânăra generație sau mai tânăra generație de istorici, unul care a fost foarte influent a fost Mark Kramer de la Harvard, care și el a dat un sprijin foarte puternic. Lansarea, deschiderea muzeului a avut loc la Ambasada română și vreau să semnalez acest lucru. Vreau să-l salut pe ambasadorul Adrian Vieriță pentru ceea ce a făcut. A fost extrem de impresionant să auzi invocarea fostului episcop László Tökés la Ambasada română. Când am luat cuvântul, chiar am spus că este un miracol istoric. El a vorbit despre „miraculosul an 1989“ și eu am spus: „Este un miracol, dle Tökés, că suntem în această ambasadă, dvs., cu mine, cu fosta asistentă a secretarului de stat Paula Dobrianski“, care era prezentă. Erau zece ambasadori, poate mai mulți. Erau cei trei ambasadori baltici. Nu se știe în România sau poate foarte puțină lume știe, dar Țările Baltice și-au păstrat ambasade simbolice la Washington în perioada Războiului Rece. Sunt singurele cazuri, erau niște apartamente în care stăteau niște domni, care treptat au devenit niște molii, pentru că „trecură anii“, 45 de ani, din 1941, ne putem închipui ce vârstă aveau în 1991! A descris cineva, luând cuvântul atunci, ce a însemnat când ultimul ambasador lituanian fantomă i-a înmânat o cheie nefantomă ambasadorului statului lituanian renăscut. E foarte ușor astăzi să zâmbim la ce a fost 1989–1991, dar era de necrezut că așa ceva se va petrece. Cineva spunea: OK, un simbol. Un Raport de condamnare. Alt simbol. Un președinte care spune că a fost un „regim ilegitim și criminal“, comunismul. Eu tot timpul aduc în discuție volumul lui Jan Kubík, *Puterea simbolurilor și simbolurile puterii*: politica privește înainte de toate simbolurile. Cartea lui Gail Kligman, care lucrează la nivel antropologic profund, este despre simboluri, antropologia politică, înainte de toate, se ocupă de simboluri. Ideologiile politice sunt de fapt colecții codificate ale unor simboluri.

AG: Dar cei care au îndoieli privind necesitatea condamnării comunismului? Am avut studenți care mi-au spus că nu mai era nevoie de o condamnare oficială. Le-am amintit că prima țară în care s-a pus problema condamnării comunismului printr-un raport prezentat în instanță a fost Rusia, în ’91, după desființarea Partidului Comunist. Însă acest proiect a eșuat din rațiuni de politică internă rusească. Să facem un exercițiu de imaginație: ce ar fi fost dacă Rusia lui Boris Elțîn ar fi reușit atunci să condamne comunismul? Mai aveam capitalismul criminal care s-a construit după aceea?

VT: Categoric, nu.

AG: Condamnând comunismul, n-ar fi propus puterea o altă grilă morală?

VT: O altă grilă morală, da.

AG: Până la urmă, asta a fost miza și la noi, ca o țară ca România, care era mai degrabă ancorată în spațiul estic, cu o forță extraordinară a structurilor neocomuniste, să ajungă să condamne comunismul. Care sunt proiectele la care lucrați dvs. și Comisia Consultativă pe care o conduceți?

VT: Suntem destul de avansați într-o serie de idei. N-aș vrea să spun mai mult acum decât că există discuții privind o apropiere mai puternică, care ar putea să meargă în direcția unei apropieri instituționale între Comisia Prezidențială Consultativă și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului. Oricum ar sta lucrurile, există un acord între mine și conducerea Institutului că vom colabora la scrierea *Enciclopediei comunismului românesc*. Cel puțin așa am înțeles eu, în discuțiile pe care le-am avut pe e-mail, în special cu Marius Oprea. Mi se pare că e un lucru foarte bun că putem merge spre această colaborare. Se va vedea care sunt cadrele efective și posibile, în așa fel încât ambele entități, inclusiv fosta Comisie Prezidențială – pentru că aici, dacă se ajunge la o apropiere, trebuie să existe și personalități care au lucrat în fosta comisie și la ei în consiliul științific –, astfel încât cooperarea să reflecte aceste entități care au valori, interese și aspirații comune.

La moartea unui gigant: lecţia lui Kołakowski

Interviu cu Vlad Stoicescu
Evenimentul Zilei, 21 iulie 2009

În dimineaţa zilei de 17 iulie, Leszek Kołakowski era încă cel mai important filozof european în viaţă. La 81 ani, marele gânditor şi-a permis, la prânz, luxul de a părăsi o lume căreia îi predase lecţia cea mai importantă.-Kołakowski a fost câte puţin din toate: un marxist dezamăgit suficient de devreme, un liberal prea puţin convins, un ateu reconvertit şi, poate, cel mai mare intelectual european care a pledat, după propria „mântuire“, împotriva ispitei de a construi noi religii politice. Kołakowski a fost, de fapt, cadoul rar şi inexplicabil pe care istoria a reuşit să-l „răscumpere“ tentaculelor ideologice ale marxismului. *Evenimentul Zilei* dedică un interviu-memorie vieţii şi posterităţii filozofului polonez, într-o discuţie neconvenţională cu Vladimir Tismăneanu.

Permiteţi-mi să încep cu o glumă. „În tot ce am scris se vede durerea pe care mi-o dă ficatul.“ Sunt cuvintele lui Karl Marx scrise într-o epistolă către Friedrich Engels. Putem spune, ironic şi tardiv, că Leszek Kołakowski a diagnosticat magistral ciroza marxismului?

VT: Kołakowski a nutrit multe iluzii, asemenea atâtor alţi gânditori ai generaţiei sale – una marcată de ororile celui de al Doilea Război Mondial –, legate de promisiunile umaniste ale marxismului. S-a lămurit în anii cumpliţi ai stalinismului, s-a lecuit de aceste amăgiri, a înţeles, înaintea multor altora, că problema marxismului este chiar marxismul. A scris o critică din interior, a dezvoltat-o apoi ca o analiză-diagnostic în urma căreia numai cei bolnavi de respectiva ciroză de care vorbiţi mai pot să creadă că doctrina poate fi cumva „răscumpărată“. Religie politică a izbăvirii pe acest pământ, marxismul îi apare lui Kołakowski ca o maladie a spiritului.

EVZ: „Karl Marx a fost un filozof german.“ Aşa îşi începe Leszek Kołakowski celebra trilogie dedicată originilor marxismului. Cum aţi începe dumneavoastră un ipotetic volum dedicat memoriei filozofului polonez? Cine a fost Leszek Kołakowski? Dar, mai ales, cine este el?

VT: Leszek Kołakowski a fost un filozof polonez. Aşa aş începe o carte despre ilustrul gânditor, cel pe care istoricul Tony Judt l-a numit, atât de inspirat şi adecvat, ultimul mare cetăţean al Republicii Europene a Literelor. De la Kołakowski au învăţat Jacek Kuroń, Adam Michnik, Marcin Krol şi alţi gânditori ai rezistenţei anticomuniste poloneze semnificaţiile vitale ale noţiunilor de adevăr, justiţie, demnitate şi, mai ales, onoare. Când conducerea comunistă grupată în jurul lui Władysław Gomułka a recurs la arma otrăvită a antisemitismului, în perioada 1967–1968, Kołakowski şi-a ridicat vocea cu tărie împotriva acestei morbide diversiuni. Tot astfel, cel care în anii ’50 se situa încă pe poziţia umanismului marxist – deci ateu – a susţinut cu pasiune dialogul cu Biserica Catolică şi deschiderea filozofiei către zona sacrului, a religiei. Leszek Kołakowski a formulat în opera sa un alfabet al verticalităţii morale. A făcut-o cu un superb simţ al ironiei, cu luciditate şi respect pentru valorile supreme ale minţii.

Rămâne autorul unor cărți indepasabile și indispensabile despre marxism ca vrajă ideologică, deci ca o formă aproape desăvârșită a ceea ce Marx însuși a numit, pe urmele lui Hegel, alienare, falsă conștiință. Împotriva acestei false conștiințe, a nălucirilor utopice, Kołakowski a afirmat dreptul bufonului de a lua în zeflemea pseudo-adevărurile încruntaților sacerdoți. Kołakowski este cel mai important gânditor antitotalitar al Europei Centrale și de Est. Fără opera sa, salutată de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, spiritul libertății ar fi fost sărăcit, anemiat, mult mai puțin redutabil. Tocmai de aceea l-au forțat birocrații comuniști polonezi să-și părăsească țara.

EVZ: Cum vedeți posteritatea filozofului polonez? Kołakowski remarca odată că adepții marxismului au fost mereu obligați să găsească balansul potrivit între a interpreta lumea și a o schimba. Unde se află, astăzi, tentația acestui binom teribil?

VT: Scriind despre Spinoza și Pascal, Kołakowski a atras atenția asupra dreptului la îndoială. A respins relativismul etic, dar s-a mefiat de orice forme de axiome morale promulgate de instanțele lumești. A știut că, fără existența unei table valorice întemeiate pe valorile religiei, lumea modernă se rătăcește în sofisme ruinătoare. Pariul lui Kołakowski a fost unul pe rațiune, dar nu pe un principiu steril, descărnat, arid, ci pe forța gândirii umane de a nu sucomba idolatriilor profane cu pretenții mântuitoare. Sunt unii astăzi, inclusiv câțiva foști disidenți din Europa de Est, care proclamă validitatea criticii marxiste a democrației liberale de piață. Kołakowski a înțeles și a demonstrat că planificarea economică ascunde aspirația dominației totale, că din cultul totalității dialectice se naște totalitarismul ca experiență istorică distructivă. Pentru el, barbaria totalitară a fost, de fapt, expresia cea mai palpabilă a prezenței Diavolului în Istorie. În acest sens și-a rostit prelegerile la Universitatea din Varșovia, educând generații de viitori luptători ai anticomunismului liberal. Cartea sa *Creștini fără biserică* este o pledoarie pentru legitimitatea ereziei, a dreptului la dubiu, un protest împotriva oricărui monism încorsetant și sufocant. Rezervele sale în raport cu Nietzsche au provenit din teama că gândirea acestuia poate duce la un cult nihilist al voinței de putere. Pentru Kołakowski, divinizarea puterii este calea sigură către infernul concentraționar.

EVZ: Kołakowski își numea opera care l-a făcut celebru – *Principalele curente ale marxismului* – „ghid“. Jon Elster spunea despre trilogia polonezului că e un „tratat“. Şi revin, poate, la prima întrebare: cât e patologie și cât e istorie a ideilor în volumele filozofului polonez? Moștenirea lui Kołakowski e un „bisturiu ideologic“? O avertizare? O răfuială cu propriii demoni?

Cine zăbovește asupra acestei lucrări într-adevăr magistrale va observa că Lezsek Kołakowski a citit tot ce se putea citi pe tema marxismului și a ramificațiilor sale sociologice, istorice, politice, estetice. Este cea mai importantă carte de marxologie a timpurilor noastre. Nu există capitol important din experiența acestei doctrine care să nu fie explorat cu sistematică aplicație. Verdictul este unul imanent, nu exogen, plecat din afara obiectului studiat. Marxismul a eșuat la nivelul propriilor sale ambiții: s-a dorit filozofia eliberării universale și a creat o sclavie fără precedent. Kołakowski a practicat mai întâi o critică de la stânga a marxismului osificat al aparatelor ideologice oficiale. A îmbrățișat tematica a ceea ce s-a numit marxismul occidental, ilustrat de

Rosa Luxemburg, tânărul Lukács, Antonio Gramsci, Şcoala de la Frankfurt – Adorno, Horkheimer, Marcuse, Benjamin, Fromm. A participat la marea aventură a revizionismului marxist care s-a configurat ca alternativă corozivă la socialismul de stat după moartea lui Stalin şi mai ales după Congresul al XX-lea al PCUS. Pe măsură ce a înţeles că viciul de raţionament se găseşte în chiar premisa marxismului – filozofia care vrea să transforme lumea, filozofia care vrea să devină lume prin coincidenţa istorică dintre obiect şi subiect realizată în mitologica conştiinţă de clasă a proletariatului –, Kołakowski s-a îndepărtat de doctrina originară. Respingând doctrina apocaliptică a revoluţiei totale, a revenit la tomismul de la care plecase, într-o sinteză creştină care plasează individul, ca existenţă tragică, în centrul meditaţiei. Despărţindu-se de Marx, Kołakowski a efectuat într-adevăr o exorcizare, s-a vindecat de propriile pasiuni auto-hipnotizante, şi-a redobândit simţul realităţii (despre care scria Isaiah Berlin, un filozof de care a fost apropiat). Aici văd diferenţa esenţială în raport cu un György Lukács, care a rămas până la sfârşitul vieţii un marxist „ortodox“: antistalinist, dar nu mai puţin leninist.

EVZ: Cred că e important să clarificăm: cum a ajuns Kołakowski să înţeleagă marxismul sub specia „iluziei care înrobeşte“, după ce, iniţial, filozoful polonez a fost unul dintre adepţii „adevărului care eliberează“?

VT: Kołakowski a înţeles că minciuna totalitară este diferită de ceea ce el numea minciună convenţională. Ideologia, a scris el, în consonanţă cu Soljeniţîn şi Havel, este de fapt o suprarealitate, un miraj care creează certitudini cu funcţii balsamice. Investind tot capitalul de emoţii şi speranţe în Partid şi Lider, adeptul mişcărilor totalitare scapă de libertate. Dar această evadare este doar o amăgire. Libertatea este condiţia noastră ontologică, robia este o degradare, o coborâre pe scara umanităţii. Ideologia este minciuna care se pretinde cheia istoriei universale. Când a înţeles, după agonia dezmeticirii, că participase la o beţie a dedublării, că ideile în care crezuse erau tot atâtea neadevăruri, Kołakowski a devenit marea voce a apostaziei. Descriu această etapă a fenomenologiei deşteptării în cartea mea *Mizeria utopiei: Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*.

Aş vrea să închei printr-o remarcă personală: l-am văzut întotdeauna pe Kołakowski ca fiind primul filozof aflat într-un dezacord total cu Karl Marx care nu s-a ferit totuşi să-l privească pe german cu un amestec – lipsit de ipocrizie –, de empatie şi interes. Cum arată Kołakowski din mintea şi inima dumneavoastră?

VT: Kołakowski era un personaj fragil, dar stenic şi sarcastic, o „trestie gânditoare“ de o politeţe ce te copleşea, un umanist din familia unor Isaiah Berlin, Jan Patočka, Jacques Barzun, Jaroslav Pelikan, Sidney Hook, Raymond Aron. Nu era un procuror în lumea ideilor, ci un interpret onest, verosimil, întotdeauna original şi creator. Era un gânditor de orientare camusiană, credea în distincţia capitală dintre Bine şi Rău. Nu era snob, nu se conforma ultimei mode intelectuale. A participat la dialoguri intrate în legendă cu Octavio Paz, Cornelius Castoriadis, ágnes Heller, Richard Pipes, Zbigniew Brzezinski, George Steiner. A scris rânduri necruţătoare despre iresponsabilitatea unora dintre intelectualii de vârf ai Occidentului, dispuşi să ignore Gulagul din cauza obsesiilor lor anticapitaliste şi antiamericane. A fost un raţionalist care nu a fetişizat Raţiunea, i-a văzut şi recunoscut limitele. A înţeles rolul mitului în lumea noastră

secularizată, ne-a avertizat însă împotriva ispitei de a construi noi religii politice. A preconizat un eclectism benefic sintetizat în formula: „De ce sunt eu liberal-conservator-socialist.“ S-a opus oricărei demagogii șovin-tribaliste. Atunci când nu puțini au renunțat să mai vorbească despre totalitarism – conceptul a fost „denunțat“ drept înfeudat logicii Războiului Rece –, a scris texte excepționale pe acest subiect. Apropiat de Ioan Paul al II-lea, Kołakowski a crezut, ca și acesta, în splendoarea adevărului.

Criza stângii europene (1989–2009)[20]

Criza stângii europene este, de fapt, criza unei direcții din conștiința și practica politică a continentului. O direcție care-și reclamă originile din Asociația Internațională a Muncitorilor (Internaționala I), fondată de Marx și alți doctrinari/militanți anticapitaliști, ori chiar din curentele mai vechi, unele premoderne, ale socialismului utopic, anarhismului etc. (vezi Albert S. Lindemann, *A History of European Socialism*, Yale University Press, 1983; Shari Berman, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge University Press, 2006).

Demarxizarea social-democrației vestice, mai ales în anii '60, nu a însemnat însă renunțarea la un număr de dogme economice și sociale de sorginte pronunțat etatistă sau la vetusta mefiență în raport cu inițiativa privată, rolul pieței și necesitatea limitării guvernământului. Mai mult decât atât, partizanii stângii socialiste din Vest nu au interiorizat într-o manieră responsabilă lecțiile a ceea ce regretatul gânditor maghiar Ferenc Fehér a numit *bestiarium*-ul socialismului real.

Alegerile din Germania, desfășurate cu doar câteva săptămâni înaintea aniversării a două decenii de la căderea Zidului Rușinii, au provocat cea mai puternică înfrângere a social-democraților din acea țară din ultimii 60 de ani. Să nu uităm că SPD-ul semnase, cu doar doi ani înainte de ceea ce s-a numit *die zärtliche Revolution* („revoluția tandră") din fosta RDG, un protocol de colaborare ideologică cu partidul lui Honecker și Mielke (șeful Stasi). Este simptomatic și declinul prin care trece Partidul Socialist Francez. Stânga italiană este fragmentată, descumpănită și incapabilă să ofere o alternativă viabilă la stilul și strategiile lui Silvio Berlusconi și Gianfranco Fini (deși există divergențe semnificative între aceștia). În Portugalia, PSD este de fapt un partid de centru cu înclinații adeseori clasic liberale. Oricum, un partid nedezmințit anticomunist. Avansul stângii latino-americane nu poate fi contestat, dar fenomenul este departe de a fi unul omogen: există diferențe esențiale între extravagantul și iresponsabilul socialism (populism) bolivarian al lui Chávez (expresie a barocului fascisto-comunist) și stânga socialistă din Chile, Uruguay ori Brazilia. Eroziunea inexorabilă a castrismului contribuie cât se poate de direct la deradicalizarea stângii latino-americane.

Ceea ce se întâmplă în Europa de Vest (implozia stângii chiar în condițiile recesiunii globale) nu va întârzia să aibă repercusiuni și în Europa de Est și Centrală. Stânga din Est și cea din Vest nu (mai) sunt separate printr-o cortină de fier (ori de ceață). În cazul României, pretinsa stângă pesedistă este de fapt o corporație incoerentă ideologic, dispusă mereu la salturi mortale dictate de interese oligarhic-baronocratice, ca și de un leninism rezidual (iată-l chiar în acest moment pe Ion Iliescu revenind la timona partidului pe care l-a inventat). Să nu uităm, PSD-ul a fost partidul care s-a opus cel mai înverșunat, poate doar cu excepția PRM, decomunizării.

Într-o carte care urmează să apară la Editura Curtea Veche, în excelenta traducere

a Ioanei Ilie, *Colosul răsturnat: Stânga la răscruce*, Bernard-Henri Lévy examinează pe larg și cu acurateţe registrul de iluzii autodistructive ale stângii occidentale contemporane. Între altele, îmbrăţișarea tematicii resentimentare a antiamericanismului, antieuropenismului, antiglobalismului, anticapitalismului (fixaţie mai veche, însă revigorată) și, mai nou, a antisemitismului (îndeosebi sub camuflajul antisionismului). Stânga de azi tinde să devină deschis iudeofobă. Ca și naţionaliștii socialiști din Viena tânărului Hitler (vezi Brigitte Hamann, *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship*, Oxford University Press, 1999). Bernard-Henri Lévy este citat într-un informativ articol de Steve Erlanger în *New York Times*, intitulat „Europe's Socialists Suffering Even in Bad Times" (28 septembrie 2009). În același articol sunt incluse opiniile unor specialiști pe tema dinamicii politice a Europei de Vest, între care Michel Winock, Giovanni Sartori și Tony Judt. Recomand această analiză din prestigiosul ziar american ca sursă bibliografică pentru cei care urmăresc cu atenţie fenomenul destrămării vechilor paradigme politico-intelectuale.

În opinia mea, actualul declin al stângii nu poate fi despărţit de momentul 1989, când regimuri de sorginte marxistă s-au prăbușit fără glorie. În volumul pe care l-am coordonat despre revoluţiile din 1989 (*Revoluţiile din 1989. Între trecut și viitor*, Polirom, Iași, 1999), poate fi citit un remarcabil studiu al profesorului Daniel Chirot despre colapsul leninismului și deruta istorică a stângii (inclusiv a celei antiautoritare). Actualele invocări (patetice) ale unei tradiţii în fond anacronice (a se vedea declaraţiile neoleninistului Slavoj Žižek, ale maoistului Alain Badiou cu a sa „*hypothèse communiste*" și ale neoluxemburgistului G.M. Tamás) nu fac decât să probeze deficitul de imaginaţie politică și intelectuală al acestei familii de gânditori radicali.

La extrema stângă, aşadar, au loc replieri, se fac eforturi de reconstrucţie doctrinară, se nasc alianţe dintre cele mai stranii, dar, cel puţin acum, ele par mai degrabă reluări dezolante ale unor scenarii desuete decât expresia unei noi viziuni. *Die Linke* în Germania (dominată de foștii militanți ai PSUG din Germania de Est și de „dezertori" din SPD) a câștigat ceva teren, dar rămâne un partid marginal. Despre Partidul Socialist Francez, Lévy, care a votat pentru Ségolène Royal la ultimele alegeri prezidenţiale, afirmă direct: „Este de-acum mort. Nimeni, ori aproape nimeni nu îndrăznește să o spună. Dar toată lumea, ori aproape toată lumea, o știe." Ceea ce implică un număr de provocări tot mai presante pentru partidele de centru-dreapta care nu se pot mulţumi pur și simplu cu avantajele rezultate din eșecul adversarilor lor de idei. Este nevoie de regândirea cadrelor conservatorismului liberal în raport cu aventura istorică a globalizării, cu dificultăţile menţinerii sistemului de *welfare*, cu problemele generate de imigrare, cu necesitatea continuării Războiului din Afganistan și lupta împotriva flagelului terorist.

„Socialismul în Europa nu pare să mai aibă un viitor", spune Tony Judt. Ceea ce creează de fapt un nou spaţiu cultural, politic și ideologic, cu noi tensiuni, noi dileme, noi rătăciri și noi posibile radicalisme colectiviste. Mitul postistoriei s-a dovedit precar și efemer. Cum spuneam, dacă stânga democratică trăiește un puternic recul, există întotdeauna forţe neonihiliste care se pregătesc de o nouă ofensivă. Tocmai de aceea este important să reţinem lecţiile revoluţiilor din 1989, înainte de toate cele legate de construcţia unor comunităţi democratice bazate pe libertate, proprietate privată, piaţa liberă, respect pentru valorile spiritului, decenţă, toleranţă și civilitate.

20. Articol publicat în revista *22* din data de 6 octombrie 2009.

Sugestii de lectură:[21]

Cangeopol, Liviu; Petrescu, Dan, *Ce ar mai fi de spus: convorbiri libere într-o țară ocupată*, prefață de Vladimir Tismăneanu, Minerva, București, 1990.

Cesereanu, Ruxandra, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Polirom, Iași, 2004.

Codrescu, Andrei, *Gaura din steag. Povestea unei reveniri și a unei revoluții*, trad. rom. de Ioana Avădani, Curtea Veche, București, 2008.

Dahrendorf, Ralf, *După 1989*, trad. rom. de Mona Antohi, Humanitas, București, 2001.

Dahrendorf, Ralf, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, București, 1993.

Garton Ash, Timothy, *Foloasele prigoanei: eseuri despre destinul Europei Centrale și de Est*. *Lanterna magică: martor la revoluția din '89 la Varșovia, Budapesta, Berlin și Praga*, trad. rom. de Catrinel Pleșu, Editura Fundației Culturale, București, 1997.

Garton Ash, Timothy,*Istoria prezentului*, trad. rom. de Cătălin Constantinescu, Polirom, Iași, 2002.

Havel, Václav, *Interogatoriu în depărtare: convorbiri cu Karel Hvižd'ala*, trad. rom. și note de Sorin Paliga, glosar de Jindrick Vacek, Tinerama, București, 1991.

Havel, Václav, *Pe scurt, vă rog!*, trad. rom. de Helliana Ianculescu, Curtea Veche, București, 2009.

Havel, Václav, *Viața în adevăr*, trad. rom. și postfață de Jean Grosu, Univers, București, 1997.

Howard, Dick, *Stafia democrației*, trad. rom. de Carmen Ion, Curtea Veche, București, 2008.

Ioanid, Radu (coordonator), *Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a III-a Contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987-1989)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Radu Ioanid, prefață de Gheorghe Câmpeanu, Polirom, Iași, 2008.

Isaac, Jeffrey, *Democrația în vremuri întunecate*, trad. rom. de Cristina Irimia, Polirom, Iași, 2001.

Jianu, Ion, *Gheorghe Apostol și Scrisoarea celor șase*, prefață de Vladimir Tismăneanu, Curtea Veche, București, 2008.

Kenney, Padraic, *Carnavalul revoluției: Europa centrală, 1989*, trad. rom. de Laura Stroe-Botorcu, Curtea Veche, București, 2007.

Michnik, Adam, *Mărturisirile unui disident convertit*, trad. rom. și note de Sabra Daici, prefață de Vladimir Tismăneanu, postfață de Józef Tischner, Polirom, Iași, 2009.

Michnik, Adam, *Restaurația de catifea*, trad. rom. de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil-Popovici, ediție îngrijită de Mircea Mihăieș, prefață de Andrei Pleșu, Polirom, Iași, 2001.

Michnik, Adam, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, trad. rom. de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, prefață de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iași, 1997.

Murgescu, Bogdan (coordonator), *Revoluția română din 1989. Istorie și memorie*, Polirom, Iași, 2007.

Oprea, Marius; Olaru, Stejărel, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Brașov*, Polirom, Iași, 2002.

Patapievici, Horia-Roman, *Politice*, ediția a V-a, Humanitas, București, 2008.

Siani-Davies, Peter, *Revoluția română din decembrie 1989*, trad. rom. de Cristina Mac, Humanitas, București, 2006.

Soulet, Jean-François, *Istoria comparată a statelor comuniste*, trad. rom. de Silvia Albișteanu și Ana Zbarcea, Polirom, Iași, 1998.

Stan, Apostol, *Revoluția română văzută din stradă: decembrie 1989 – iunie 1990*, Curtea Veche, București, 2007.

Tănase, Stelian, *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, Humanitas, București, 1999; ediția a II-a: *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției*, Humanitas, București, 2009.

Tismăneanu, Vladimir; Antohi, Sorin (coordonatori), *De la utopie la istorie. Revoluțiile din 1989 și*

urmările lor, trad. rom. de Marilena Andrei, Elena Neculcea și Livia Szász, Curtea Veche, București, 2006.
Tismăneanu, Vladimir; Dobrincu, Dorin; Vasile, Cristian (coordonatori), *Raport Final – Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Humanitas, București, 2007.
Tismăneanu, Vladimir, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, trad. rom. de Laura Lipovan, Polirom, Iași, 1997.
Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, ediția a II-a revăzută, trad. rom. de Alexandru Vlad, studiu introductiv de Dan Pavel, prefață la ediția a II-a de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iași, 2007.
Tismăneanu, Vladimir, *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, trad. rom. de Dragoș și Cristina Petrescu, Polirom, Iași, 1999.
Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. rom. de Dragoș și Cristina Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Polirom, Iași, 2005.
Verdery, Katherine, *Socialismul: ce a fost și ce urmează*, trad. rom. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, ediție îngrijită de Alexandru Niculescu, Institutul European, Iași, 2003.

Note

21. Această listă selectivă cuprinde exclusiv titluri în limba română. Intenţia autorului este de a le oferi tuturor celor interesaţi un ghid în literatura de specialitate care poate fi consultată astăzi în librăriile sau bibliotecile din România.